

«ЭЛ
АДАБИЯТЫ»
сериясы

Али Тобоок
Шабдан казалы
Жети эрдин өлүмү

18

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGHYZ REPUBLIC

NATIONAL CENTRE OF MANAS STUDIES
AND ARTISTIC CULTURE

THE «MEERIM» INTERNATIONAL
CHARITABLE FOUNDATION FOR
SUPPORT OF CHILDHOOD AND MATERNITY

THE GREAT TOBOK A POEM ON SHABDAN THE DEATH OF SEVEN HEROES

THE 18-TH VOLUME OF
«FOLK LITERATURE» SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АЙТМАТОВ Ч. Т. — башкы редактор
АКАЕВА М. Д.
АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактордун орун басары
БОЛЖУРОВА И. С.
ЖАЙНАКОВА А. Ж.
КАКЕЕВ А. Ч.
КАРЫПКУЛОВ А. К.
КЕБЕКОВА Б. К.
КЫРБАШЕВ К. К.
МУСАЕВ С. М.
ШАРШЕНАЛИЕВ Ө. Д.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

МАНАСТААНУУ ЖАНА КӨРКӨМ МАДАНИЯТТЫН
УЛУТТУК БОРБОРУ

ЭЛ АРАЛЫК «МЭЭРИМ» КАЙРЫМДУУЛУК
ФОНДУСУ

АЛП ТОБООК ШАБДАН КАЗАЛЫ ЖЕТИ ЭРДИН ӨЛҮМҮ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН
18-ТОМУ

КРУИАсынын корреспондент-мүчөсү,
филология илимдеринин доктору, профессор
АБДЫЛДАЖАН АКМАТАЛИЕВДИН
жалпы редакциясы астында

Баш сөздөрүн жазган А. АКМАТАЛИЕВ

Түзгөндөр: А. АКМАТАЛИЕВ,
К. КЫРБАШЕВ,
Н. ӨМҮРЗАКОВА

ББК 82.3 (2Ки)

А—51

«Эл адабияты» сериясы

А—51 **Алп Тобоок, Шабдан казалы, Жети эрдин өлүмү**/А. Акматалиевдин жалпы ред. астында; Баш сөзүндөрүн жаз. А. Акматалиев. Түз. А. Акматалиев, К. Кырбашев, Н. Өмүрзакова; Кырг. Улут. И. А. ж. б. — Б.: «Шам», 2002.— 280 б.— («Эл адабияты» сериясы).

ISBN 9967-10-075-3

Бул китепте тарыхый адамдардын оозеки
чыгармачылыктагы образдары кеңири чагылдырылган.
Жыйнак жалпы окурмандарга арналат.

*Басмага Манастаануу жана көркөм маданияттын Улуттук борборунун
Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.*

Р е ц е н з е н т: филология илимдеринин
кандидаты С. МУСАЕВ

А $\frac{4702300500}{М 455(11)-2002}$ — 2002

ББК 82.3 (2Ки)

ISBN 9967-10-075-3

© Манастаануу жана көркөм маданияттын
улуттук борбору.
© Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук
фондусу.
© «Шам» басмасы, 2002

АЛП ТОБООК — ТАРЫХЫЙ ИНСАН

Кылымына, дооруна жараша тарыхый инсандардын да көтөргөн жүгү, милдети, жоопкерчилиги артып, жасаган иштери, баатырдык көрсөткүчтөрү бөтөнчөлөнүп келет. Кылымдын катмарына нарылап кирген сайын тарыхый инсандар тууралуу реалдуу окуялар жомокторго, легендаларга, уламыштарга окшоп кеткендей сезилет да, таасир калтырат. «Алп» деген эпитеттин берилиши да кылымдардын тереңине алып барып такайт. Мындан 300 жыл мурун он сегиз жашка келгенде ат көтөрө албай өмүр бою жөө жүрүп калган алп Тобоок эске түшөт. Кеп анын алп денелүү же күчтүүлүгүндө эмес, токтоолугу, сабырдуулугун айкалыштыруу менен Түп Бээжинге чейин барып, дөө-шаалар, «бытмырдай кайнаган» кытайларды таң калтырып, кыргыз элинин намысын, үлүүлүгүн көрсөтүп келген эр азаматтыгында эле. Андай тарыхый адамын урматтап жаамы эл кантип дастан, чыгарма жаратпай койбойт!

Окурмандар үчүн алп Тобоок жөнүндө маалыматтар¹, чыгармалар² жетиштүү жеткен десек болот. Көркөм чыгармалар, маалыматтар, очерктер, баяндар негизинен мазмуну жагынан бири-биринен анчалык айырмаланбайт, алардын бардыгы сыймыктануу менен адам пендесинин колунан келбеген иштерди аткарган алп Тобоокту даңазалашат. Тарыхчы Анвар Байтурдун айтканына караганда алптын Кытайга барганы тууралуу кытайдын жылнаамачыларынын кол жазмаларында сакталып калгандыгын күбөлөгөн факт-материалдар бар экен³. Деген менен алп Тобооктун тарыхый инсандыгына байланыштуу окуялардын сүрөттөлүшүндө реалдуулук басымдуулук кылары байкалат. Албетте, байыркы адамдарды чагылдырууда, көрсөтүүдө апыртмалуулук, гиперболаштыруу аралашмайын болбой турганын бардыгыбыз жакшы билебиз. Ошентип, алп Тобооктун образы көркөм адабиятта орун алды.

Жан дүйнөсү, сезим чабыты Кара Бөрк менен алптын он тогуз жашында кездешүүсүн сүрөттөгөн эпизодду А. Сыдыковдун поэмасынан гана жолуктурабыз. Кереметтүү айлуу түндө кыргыздын салттуу кыз оюнуна катышып эки жаш бири-бирин жактырып калышат. Өзгөчө поэмада Кара Бөрктүн жеңесине билдирген ички сезим сыры, жаратылыштын түнкү пейзаждык картиналары эргүү менен берилген. Акындын бөтөнчөлүгү кыздын жүрөгүндөгү ой толгоолорду, психологиялык ал-абалын тереңден көрсөтө алгандыгында.

Өз теңим болсо бул жигит,
Таалайым болор мунардай.
Бактысын тапса ар бир жаш,
Кантип турат кубанбай.

Ар бир эле кыз сезимин билдирүүгө чыдамы жетпейт, ал үчүн жакшы көрүүдөн сырын айтуу канчалык уят, оор болсо да салтты бузуп, өз бактысына жетүүгө умтулушу психологиялык жактан ишенимдүү чечилген. Өз теңин табуу, жылдыздары келишүүсү, жүрөк отунун жалындашы, көңүл оюнда биротоло орноп тынчтык бербешти сыяктуу үйгү-түйгү сезимдер ар бир адам пендесинин башынан өтүүчү мыйзам ченемдүүлүк. Алп Тобоокту да Кара Бөрктүн тилмечи жок эле ботодой көздүн жоодурап-назик карашы жүрөгүн элжиретет. Перизат сулуу кимге ашык, кимдин ардагы болду экен? — деген

¹ Тоголок Молдо. Тарых, түпкү аталар//Китепте: Кыргыздар.— Бишкек: Кыргызстан. — 1993. —2-том.—29-6.; Закиров С. Кыргыз санжырасы. — Бишкек,— 1996. — 124—125-беттер; Кенчиев Ж. Медет датка. — Бишкек. — 1997. — 23—24-беттер.

² Чоробаев А. Алп Тобоок // Китепте: Тандалган чыгармалар. — Фрунзе: Кыргызстан. — 1976; Бейшеналиев Ш. Болот калем. — Фрунзе: Кыргызстан. — 1983. —2-китеп. — 330—335-б.б.; Чекиев Т., Жумалиев Н. Касиеттүү алп аба. — Бишкек. — 1999; Сыдыков А. Алп Тобоок // Кол жазмалар фондусу. Инв. № 621.

³ Чекиев Т., Жумалиев Н. Касиеттүү алп аба.

суроо да каармандын жан дүйнөсүнө бүлүк түшүрөт. Акын поэмада махабаттын үлүүлүгүн даңазалайт, аны сүрөттөөдө эң бир ийкемдүү, жылуу, көтөрүңкү көркөм сөз каражаттарын тандап алат. Баатырлардын колуктулары адат боюнча акылдуу чечен, боорукер, адамгерчиликтүү болуу менен бирге, кара күчү мол, кайраттуу болушу керек. Кара Борк менен Тобооктун кара ташты көтөрүп күч сынашкандары да — алардын бири-бирине бардык жагынан төп келишүүлөрүн көрсөтүп турат.

Ой-пикир толук айтылып,
Жүрөктөр бирге тартылып,
Мамыктай тулаң үстүнө,
Шүүдүрүм изин калтырып,
Ашыгылык кумары,
Ан сайын күчөп айтылып.
Бири-бирине алп колдор
Бекемделип артылып.
Эки айдан кийин келем деп,
Алп Тобоок кайтты ант кылып.

Каармандар өткөргөн жаштык күндөр, тереңден сырдашуулар, моокум канбай жытташуулар, келечек тууралуу кыялдар жашоону кызык, таттуу кылат, үмүттү чексиз бакыт-таалайга жетелейт.

А бирок, аттиң дүйнө... аттиң дүйнө демекчи... «Сүйүнүп сепкен үрөөнү, Ойдогудай өнбөдү» деп акын зар какшагандай ал кагындан каза тапкан сүйгөнүнүн жүзүн көрбөдү, турмуш алптыгына кара бай жан дүйнөсүн бошоңдотуп, бозортуп, бөксөртүп салды...

Чыгармаларда да каармандын терең сыры Тайлактын чоң атасы Жанболотту туткундан бошотууга кылган аракети менен байланышкан. А чындыгында Жанболот болбогондо эр-азаматтар Атантай, Тайлак кайдан чыгар эле? Чыгармаларда Жанболоттун образы калыс, акылдуу, кадырман, «Жоо чапкандан калганды, Жыйнап келип эл кылган» адам катары сүрөттөлөт.

Алп Тобоок жай турмушта өзүнүн оокаты менен алек болуп, тоо-ташта кийик атып жүрүп «киши кийик» аталып кеткен. Бирок анын касиеттүү батасынан экинчи бир кыргыз элинин маңдайына жаралган Балбак баатыр жарык дүйнөгө келген, акылына эл ээрчип, дили наристе баланыкындай мээрими төгүлүп турган зор адамгерчиликтүү, ыйманы таза, ыкыбалы ыйык кыраакы, баамчыл, сезимтал адам баласы болуптур. Алп Тобооктун касиеттүүлүгүн колдоп кызыл чаар жолборс, Ак тайлак жүрчү экен.

Он жыл бою баласы Берик менен дайыны жок Жанболотту издеп жолго чыгат. Жанболоттун кытайлар тарабынан кармалып кетиши тууралуу эки-үч түрдүү версия бар. Тоголок Молдо боюнча; «... кытай падышасынын баласы саякат кылып, бир нече дүйнөсү менен Чатыр-Көлгө келип, сонундукка аңчылык кылып жатканда Жанболот баатыр үгүп, биздин Ала-Тоо арасына келген, менден жоопсуз аңчылык кылган ким?»¹ — деп карактап, кытай падышасынын уулун өлтүрүп салганда, көп кол келип аны кармап кеткен. Бул ойду С. Закиров коштойт. Ш. Бейшеналиевдин чагылдыруусуна келсек, Жанболот менен уулу тайган агытып, бүркүт салып, кызыгына батып, Кытайдын чек арасына кирип кетишкенин байкабай колго түшүшөт. Акын А. Чоробаевде: эч бир күнөөсү жок, «Бөлөк элге Жанболот, Катылганы билинбейт, Башы барып бир ишке, Же чатылганы билинбейт» — деп сүрөттөлүп келип, түн ичинде капыстан басып калат.

«Таң атпай Жыртас-Үңкүрдөгү Жанболотту кытайдын коломолуу колу келип басты.

¹ Тоголок Молдо. Тарых, түпкү аталар. — 29-бет.

Мындайды ушул жерден күтпөгөн Жанболот өз керт башын эмес кыргыз жерин кыян каптагандай сезип эли-жерин эске алды... Кытайдын көптүгүн көктүгү менен жеңип бир тобунун быт-чытын чыгарды.

Качан гана Жыртак-Үңкүрдө али уктап жаткан баласы Берикти кытайлар мойнуна зоолу салып сүйрөп чыгышканда эсине келип албарс кылычы колунан түштү...»² — деп жазышат Чекиев менен Жумалиев.

А. Сыдыковдун поэмасында алптын жана Жанболоттун кытайлар менен байланышы кеңири сүрөттөлгөн. Жанболот кытай кол башчысы туткунга түшүп калганда достошуп коё берет. Чан-Чин экинчи кыргыз жерин баспайбыз деп ант кармайт. Ал эми алп Тобоок болсо бугу уруусунун жылкысына тийген кытайларды кармап, акыл-насаат айтып бошотуп жиберет. Бул поэмада туткунга түшкөндү бошотууга баруу тууралуу кеңеш кылышы ар тараптуу көрсөтүлөт: бири кол жыйноо сунуштаса, бири алптын өзү барганын туура көрүшөт. Алптын кеңештеги сөзү поэмада узак берилген. Автор каармандын тайманбастыгын, кайраттуулугун, ишенимин чагылдырган, албетте, оозеки чыгармачылык болгондон кийин көркөм сөз каражаттары мол пайдаланылган. Мисалы, «Умачтай көзүн ачамын, Чымчыктай башын жуламын» деген саптар учурайт. Ошентсе да анын негизги ою элчилик жол менен маселени тынчтыкта чечип келүү. «Кол курап жигит жыйбаган, төрт төөнүн жүгүн көтөргөн» алп образы А. Сыдыковдун кол жазмасында эпикалык формада сүрөттөлгөн.

Кыргыз элинин кыйласына белгилүү Жанболоттун тагдыры эми алп Тобоокко байланыштуулугу чыгармаларда даана тартылат. Каарман канчалык алп, акылдуу болбосун ички толгонуудан, психологиялык даярдануудан өтөт. Өзгөчө, бул көрүнүш Чекиев менен Жумалиевдин тарыхый очеркинде өтө көркөм иштелген: каарман зыярат жасап, дуба окуп, ата бабалардын арбагына бата кылып, мазарга түнөп, Кара-Зоодон Ак тайлакты күтөт... Элинен «ак жолуң ачылсын» деп бата алып, Кайып эненин олуялык кылып айткан: «Мен кайберендерге айттым, алар сени Түп Бээжинге чейин колдоп, Жанболот экөөңдү аман-эсен Аскалыга алып келет» — деген сөзү жүрөгүнө бир кубаныч, бир шектенүү тартуулаганы кетпейт. Эмне үчүн экөө?! Ал Берикти эмнеге кошкон жок?! Аскалынын Кара-Зоосунун ээси Ак тайлак эмнеге Берикти күтпөйт?! Алптын жүрөгү жол бою түпсүз ойлордон эзилип, мыжылып келет...

А. Чоробаевде эл максаты мындай берилет:

Же өлүүсүн билсекчи,
Же тирүүсүн билсекчи.
Улугу турган нак ошо,
Бээжинге чейин кирсекчи...
Өлгөн болсо сөөгүн,
Булгаарыга оро да,
Чоң кесеңе салып кел.

«Болот калем» романында гана он жыл зынданда жаткан Жанболоттун амандыгы билингенден кийин алп Тобоок агасын издеп жөнөйт. Бул окуяларды чыгармалардан салыштырып көргөндө, албетте, каармандын психологиялык уйгу-туйгулары, издеген адамынын белгисиз тагдыры кызыктуу болору түшүнүктүү. Анын үстүнө айкын окуялардын чагылдырылышы курч драматизмге жетилүүсүнө көпчүлүк учурда мүмкүнчүлүк түзүп бербейт.

Алп Тобооктун чаалыгып-чарчап келе жатып Максүт бийге жолугушуусу, анын сараңдыгы чыгармаларда бирдей эле окуялардын негизинде сүрөттөлөт. Максүт бий

² Чекиев Т., Жумалиев Н. Касиеттүү алп аба.

алпты көп теңсинбей сүткө чылап казан толтура жупка жасап берип коноктойт.

— Кел, Максүт бий, келгиниң,
Келиндерге бергиниң.
Сугунтам десем эт эмес,
Туураган этке тете эмес,
Сунайын десем түгөнгүр,
Кымыз эмес, ак эмес,
Кыдыртып ооз тийгендей,
Айран-жуурат дагы эмес —

деп акын А. Чоробаев ырдагандай уятка калтырат.

«Жол азабы, көр азабы» дегендей, жөө жүргөн алп Тобоок нечен сууларды, бийик ашууларды басып өтөт. Ш. Бейшеналиевде ал Кашкарга, А. Чоробаев, Тоголок Молдодо ж. б. Түп Бээжинге барат. Бул жерден да окуянын кызыктуулугу жагынан авторлошуп жазылган «Касиеттүү алп аба» деген тарыхый очерк бөтөнчөлөнүп турат! Ал Жаңыл Мырзанын уулу Нойгутка жолугуп, анын азаптуу өткөргөн жылдарын угат, кербенчилердин тыгылып калган төөсүн чыгарып, кербен башы менен достошуп, кийин анын чоң жардамын алат.

Түп Бээжинге жетип, кытай падышасына өтүнүчүн айтып, анын шарттарын аткарышы тууралуу эпизоддор чыгармалардын эң кызыктуулары. А. Чоробаевде алп Тобооктун ханга берген жообунда өтө өкүмдүк, керек болсо коркуткандык, кекеткендик мааниде чыгып калган:

Эзелтен бери жергебиз,
Бузулбаган элде элек.
Барып байлап алгандай,
Манжудан кыргыз кем белек.
Бул эмине кордугуң,
Көрүнөө кылган зордугуң?
Жаш баласын таштабай,
Алып кеткен жоругуң?

Акын кыргыз элинин каада-салтын, үрп-адатын аябай майдалап жиберген: эркек баланын төрөлүшүнөн үй-бүлө күткөнгө чейинки ырым-жырымдар ашыкча баяндалат. А. Чоробаевдин бул «кыстырмасы» хандын «үшүн алуу» үчүн айтылгандай, болбосо чыгарманын жалпы контекстине эч кандай тиешеси жок. Ханга жетүү акында оңой-олтоң эле сүрөттөлүп калган, ошондой эле жалгыз өзү кумурскадай жайнаган кытайлардан зордук-зомбулуктун күчү менен туткундагыларды тартып кетүүгө толук укугу бардай сестенүүсү байкалат, ханды болсо үңүрөйтүп салат. Албетте, анын каармандын ал-абалын гиперболаштырып жибергени ачык эле көрүнөт.

Ал эми «Касиеттүү алп аба» тарыхый очеркте кытайдын улугуна жетиш үчүн көп тоскоолдуктарды өтүп, ишенимдерге кирип, сакчылар менен сырдашып, мамиле түзүп, мүкүс бугу, маралдын мүйүзүнөн жасалган дарыны (пантокрин) берип, анан гана аны менен сүйлөшүүгө мүмкүнчүлүк алат. Алп Тобооктун жүрүм-туруму элпек, таазим этип, элчилик милдетти аткарып келгенин сый-сыпаа гана түшүндүрөт: «Сиздин атагы алыска кеткен айкөлдүгүңүз менен ак пейил кечиримдүүлүгүңүзгө ишенип келдим. Күндүн таңкы уясынан кечки түнөгүнө чейин созулган дүйнөдө теңдеши жок кең өлкөнүн, дүйнөнүн бардык элинен көп элдин эгедери болгон сиздин мамлекетиңиздин кеңдигиндей эле

өзүңүздүн да кең пейилдигиңиз ырайым кылар дедим»¹. Мындай учурда «Жакшы сөз жан сергитет» дегендей император ууртунан жылмайып, жакшы кабыл алат: «Сөзүң жылуу, өзүң улуу адам экенсиң».

Императордун алп Тобооктун алдына койгон үч шарты негизинен бирдей. Биз чыгармаларды өз ара салыштырып көрөлү. Биринчи шарт боюнча алп алты качыр араң ачкан темир капка дарбазаны ачып кирүүсү керек. Бул шарттын кандайча аткарылышы А. Чоробаевде, Ш. Бейшеналиевде, Т. Чекиев менен Н. Жумалиевде чагылдырылган.

А. Чоробаевде:

Чоюн эшик дарбаза
Туткасынан кармаса
Төрт манжасы баткан жок,
Мына кызык тамаша.
Ортону менен сөөмөйүн
Илип алып туткага
Булкуп сууруп алганда
Ызаланып падыша
Нааразы болгон устага...
Ал жерде Тобоок тим турбай
Кетенчиктеп күүлөнүп
Ачуусу келип сүйлөнүп
Дарбазаны бир тепсе
Быркырады, кыйрады,
Какшай түштү шыйрагы.

Ш. Бейшеналиевде: «— Биссимилла! — жараткан Аллага сыйына Тобоок алп сол буту менен сал таштан кыналган дубалды тээп, чоюндан уюткан лакыйган тутканы кош колдоп-копшоп катуу чирене булкканда капка босогосу менен омкорулду. Тобоок дардайган темир дарбазаны шарап эттире жерге күрс кулатты»².

Т. Чекиев менен Н. Жумалиевде: «— Оо, жараткан кудай! Жанболоттун жүзүн көрүүгө Манас, Кошой дөө бабаларымдын арбагы жар болсун!..

Анан чөйчөктөй көздөрү менен темир капканы теше тиктеп туруп, ажыдаардын оозуна бараткансып, килейген аяктарын атан төөдөй жай шилтеп келип, оң ийни менен темир капкага таянды. Эки бутун жерге ныктап, ныктап алып темир капканы бекемдиги кандай дегенсип чирене келип эки жолу бүт денеси менен булка түрттү эле темир капканын бүткүл тулкусу ичке кайышты...»³

Ушул көрүнүш — окуяда А. Чоробаевден башкаларда жолукпаган акындын табылгасын кубаттоого болот. «Башың чыкпайт ширгеден», «Ширге каптап далайды», «Башын каптап ширгеге» (Астын сызган — А. А.) деген саптар кездешет. Акындын сөздөрүндө чоң маани камтылып турат. Душмандардын адамдардын башына шири кийгизип кыйнагандары «Манас» эпосунда, кийин Ч. Айтматовдун «Кылым карытар бир күн» романында «маңкурт» деген ат алып өтө чебер чагылдырылгандыгы белгилүү. Демек, тээ атам замандан бери колдонулуп келе жаткан кыйноо ыкмасы кытайлар тарабынан ойлонулуп чыгарылган экен. А. Чоробаев да кытайлардын айбанчылык иштерине болгон терс мамилесин билдирет. Чындыгында адамды өлтүрүүнүн, жазалоонун көп түрлөрүн адамдардын өздөрү колдонушкан, бирок баарынан шири менен тирүүлөй кыйноо эң коркунучтуу болуп саналат.

¹ Чекиев Т., Жумалиев Н. Касиеттүү алп аба. — 67-бет.

² Бейшеналиев Ш. Болот калем. — 2-том. — 334-бет.

³ Чекиев Т., Жумалиев Н. Касиеттүү алп аба. — 69—70-беттер.

Экинчи шарт — кытайлардын дөөсү (чыгармаларда ысымы ар кандай берилет) менен тебишүү, ким жеңсе мөөрөй ошонуку болот. Тоголок Молдодо кытай балбан алп Тобооктун төшүнө, анан далысына тээп жыга албай коёт, ал эми кыргыз алпы тебишпейт, жыгылбай калганы үчүн жеңишке жетишет. Фольклорист С. Закировдо бул окуя экинчи шарт болуп баяндалат, бирок мазмуну жагынан Тоголок Молдону кайталайт. Ш. Бейшеналиевде мындай шарт жок. «Касиеттүү алп аба» очеркинде экинчи шарттын жүрүшү элестүү, жандуу тартылган: Түп Бээжиндин канбазарында күмүрскадай жайнаган эл эки дөөнүн эрөөлүнөн көз алышпай түрүшат. Казналык Жин аттуу дөө да оңой эмес, аны чынжыр менен байлап оң колунан беш балбан, сол колунан беш балбан майдан сересине араң токтотуп алып чыгышат. Жарчынын кара кийим кийгени — өлүм трагедиясы. Алп Тобоок да ичинен тынчсызданууда, өлүмдөн коркпосо да, намысты кетирбөө керек да! Аскалынын касиеттүү Кара-Зоосунун ээси Ак тайлактын үнү кулагына жаңырат...

«Мына! Жай басып келаткан Жин балбан эми буура желишке салып алып келип оң бутун жогору көтөрө жерден кыйла бийик секирип, машыгып көнгөн адаты боюнча айкыра бакырып келип, бүткүл денесиндеги күчү менен салмагын кошуп алп Тобооктун кере кулач далысынын ортосуна үрдү.

... Баса! Тигил таш тепкендей кайып кетти кош аяктай секирип, алп Тобоок отурат сеңир тоодой солк этпей. Тобо!.. Адамбы деги бул өзү...

Добулбас үнү тып басылды...

Эми Жин түрдү чөгөлөп. Ушул середен далай мен деген балбандардын жанын бир тебим менен учурган дөө балбан өмүрүндө биринчи ирээт чөгөлөдү. Балким, акыркы жолудур...

Добулбастар дүңкүлдөп кирди кайрадан.

Алп Тобоок бир аз убакыт көздөрүн жуумп башын көтөрө калды эле Ак тайлактын үнү угулду жарыктык. Бук, бук, бук... Куда буюрса ишим оңунда болот экен»¹.

Биз атайын очерктен үзүндүнү узунураак алдык. Авторлор жазуучулардай эле көркөмдүккө жетишип, окуяларды ирээттүү баяндашып, образдарды ачык тартышып, чыгарманын сюжеттик композициясын ырааттуу түзө алышкан. Өзгөчө, алар башка чыгармаларда таптакыр кездешпеген касиеттүү Ак тайлакты алп Тобооктун жан дүйнөсүнө жуурулуштуруп сүрөттөшөт. Ак тайлак — алптын медрес кылып тутунган тумары, моралдык жөлөнөр-таянары, касиеттүү сыры, ишеними, алдын ала баамдаткан сезимталы. Ак тайлак Аскалыдан көрүнбөй калганда ойлогон ою ишке ашпай калат, бир мандеми бар белги берет, тогуз баласы кара тумоодон кайтыш болгондо, ашыгы Кара-Бөрккө шерттешип келгенде жыл бою алпка жолобой койгон, ошондо Кара-Бөрктүн өзүн эмес, мүрзөсүн кучактап кайтпады беле?! Түшүндө Ак тайлак көрүнүп туруп, кайра көздөн кайым болушу эмнеси? Эми минтип алп Тобоокту Түп Бээжинге чейин ээрчип келип, жалгыз өзүнө кайрат-күч берип, касиети менен колдоп, императордун шарттарын орундаттырып жатпайбы!

Акын А. Чоробаев эки балбандын алышуусун — «Тобоок чыдады» деген кыска бөлүмчөдө берет. Бул окуяда да акын тарабынан каарман кенебес, тоотпос, камырабас катары сүрөттөлүп, ханды жемелөөгө алат:

Экинчи мөөрөй дагы ошо,
Далы ортого бир тепти.
Күрсү тийген эмедей,
Добуш чыгып дүңк этти.
Анда Тобоок муну айтат:

¹ Чекиев Т., Жумалиев Н. Касиеттүү алп аба. — 47—75-беттер.

— Олтургузуп тептирдиң,
Өпкө-боорум эздирдиң...
Олтуруп коюп урганың,
Мал ачуу да жан ачуу.
Мындай кордук ишиңе,
Мындан ары чыдабайм.

Акында жогоруда байкагандай алптын образы жалаң гана кара күчтүн ээси катары чыгып, акыл, ой, сабырдуулук, токтоолук, карапайымдык касиет-мүнөздөр көмүскөдө калган. Ошонун натыйжасында чыгармада жалпы жонунан сүрөттөө, баяндоо, каармандардын ички дүйнөсүнө караганда сырткы кыймыл-аракеттерге көбүрөөк көңүл бурулган. Анын үстүнө акын «эскертүүсүндө» эскерткендей жетимиштен ашып калганда жазгандыктан жана «Бар болсо сөз ичинде каталары, Кечирим, өзүңөрдөн суранамын» дегенинен улам чыгарманын көркөм-эстетикалык талапка толугу менен жооп бере албасын белгилесек болот.

А. Сыдыковдун поэмасындагы экинчи шарт таптакыр бөлөкчө сүрөттөлөт:

Бийиги кырк кез чынар бар,
Чынар менен бою тең,
Жанында хандык мунар бар.
Мунарага тийгизбей,
Так ошону кыркып ал.
Алптык күчүң жетишсе,
Тамыры менен жулуп ал.

Поэмадан гана алптын курал жарактары жөнүндө толук маалымат алууга болот. Мунараны кылычы менен жыга чабат.

Үчүнчү шарт — зынданда он жыл бою жаткан туугандарын таануу. Шарт өтө оор, анткени сакал-муруту өскөн, чачы сапсайган, тырмактары ороктой, арып-карып калган нечендеген күнөөкөрлөрдөн табыштын өзү оңой эмес. Тоголок Молдодо мындайча берилет: «Кантер айла табалбай түрүп, «Жанболот, барсыңбы?!» — деп кыйкырганда Тобоок акемдин үнү экен деп: «Бармын, Тобоок аке!» деген экен. Ошондо Тобоок баатыр: «Тигине, Жанболот!» деп тааныган имиш»¹.

А. Чоробаевде мындай саптар бар:

«О, Жанболот, барсыңбы?! —
Деген үнү угулду.
Турам деп чачка чалынып,
Өйдөлөнүп жыгылды.

А. Сыдыковдо мындай:

Тетири карап отурат,
Оң жакты көздөй санасаң.
Төртүнчүсү Жанболот,
Бешинчиси Бактыгул.

Байкаган окурманга Тоголок Молдонун А. Чоробаевден, Ш. Бейшеналиевдин материалдарында шарттын принциби бузулган, анткени императордун көрсөтмөсү

¹ Тоголок Молдо. Тарых, түпкү аталар. — 30-бет.

боюнча алп да, туткун да үн чыгарбашы, кандайдыр бир белги, шек да бербеш керек эле. Ш. Бейшеналиевдин романында шартта калпыстык кетиргендей сүрөттөлөт, «Ымырай караңгылыкта дөө эңкейип киргенде Жанболот: — И-и, деп күрсүнө табыштай жакындайт. Тобоок дароо апчый кармап жетелеп чыгат»¹. Үчүнчү шарттын орундалышын Т. Чекиев, Н. Жумалиев башкаларга караганда бөтөнчөрөөк көрсөтүшөт. Ад кыргыз Карагул менен кытай төрөсүнүн ишеничтүү сакчысынын жардамы менен — Жанболот менен Берикти тогузунчу, онунчу кылып тизишүүнү убадалашат, антпесек сак сакчылар шыбырт алдырбай ээрчип алышары турган иш болчу да, шарттын бири бузулса бардыгы — алп Тобоок туугандары менен өлүмгө баштарын тосуп беришмек. Чыгармада каармандын айлакерлиги, топуктугу, баамчылдыгы даана сезилет. Алп Жанболотко, уулуна дароо барбай, ойлонгонсуп, ар бир күнөөкөргө токтоп, үмүтсүз көзүнө карап келет. Жанболотко келгенде Ак тайлак үн салды, ал эми колун Бериктин ийinine койгондо Ак тайлак добуш чыгарбады. Тобооктун жүрөгү шуу деп, бир балээнин болорун алдын ала сезип, ички дүйнөсү бошой түштү. Авторлор персонаждын эң бир кылдат назик сезимдерин, үчү-кыйры жок, түпсүз ойлорун окурмандарга кульминациялык чекитке жеткирүү максатын көркөм деңгээлде ашыра алышкан. Ал эми Ш. Бейшеналиевдин «Болот калеминде» императордун үчүнчү шарты — алптын кайрылып кол салбашы, достошуу тууралуу болот.

Чыгармалардан ар бир эпизод салыштырылып берилгендиктен, жалпылыктар менен айырмачылыктар дароо айкын байкалып, авторлордун ийгиликтери, мүчүлүштөрү дароо көрүнөт. Бериктен чочулашкан кытайлар куулук кылышып, кийимин ууга чылап коюшат, көрсө Ак тайлактын добуш чыгарбай жатканы — анын өмүрүнүн кыскалыгы турбайбы! Ууланган кийимден жолдо кайтыш болгону — аянычтуу трагедиясы А. Чоробаевде, Ш. Бейшеналиевде, А. Сыдыковдо, Т. Чекиев менен Н. Жумалиевде сезимди козгоп, жан дүйнөңө бүлүк түшүргөндөй абалда чагылдырат. Арман дүйнөнүн бир кемдигин караңыз, эркиндикке жетишип, ата-журтка канаттуудай сызып баратканда ажалдын тоскоол кылганын!

Эр жеткенде бул бала
Капкалуу калаа ээлейт го,
Кысасын алып манжудан
Баш чеңгелдеп мээлейт го.
Калаалуу коргон Бээжиндин
Чебин келип бузат деп,
Ушул баштан камынып,
Салайын буга тузак деп,
Үч күнгө болжоп уу бердим...

А. Сыдыковдун поэмасында,

Бөйрөктүн тушу капкара,
Кеткен го ичи эзилип.
Түбүнөн душман кытайлар,
Ууланткан экен эсирип.

Башка чыгармаларда энеси Акмарал мурда эле каза болсо, «Касиеттүү алп аба» очеркинде энесин сагынган уулу чет жерде, баласына кусаланган энеси ата журтта бир мезгилде — таңга жуук көз жумат каармандардын тагдыр трагедиясын тогоштуруп сүрөттөөдө авторлор окуянын логикалык жактан өнүгүшүнө мыйзам ченемдүү

¹ Бейшеналиев Ш. Болот калем. — 2-том. — 334-бет.

жыйынтыкка алып барышкан. Ушул чыгармада гана Тобооктун дүйнөсүндө ар дайым Манас атанын элеси жашап, жеңишке чакырып турат. Бээжинге жеткен Манас эмес беле!..

А. Сыдыковдун чыгармасында башка чыгармаларга караганда пейзаждык сүрөттөөлөр, лирикалык чегинүүлөр жаратылыш менен адамдын ортосундагы карым-катнаштар кеңири чагылдырылган. Алптын мергенчилиги эле өзүнчө бир бөлүмдү түзөт. Алп Тобоок тууралуу Сарыкунан (Сагынбек) «Кийик киши» болумушун айтуучу экен. Ал эми Чоду карыя да «Кийик киши» икаасын радиого өз мезгилинде жаздырыптыр. Алыкул Кененбай уулу жыйнаган материалдарында кыскача болсо да материал жолугат.

Башка баатырлардан алп Тобооктун айырмасы — жогорудагы чыгармалардан көрүнгөндөй, кылыч чабып, найза сунуп таң калтырбай, таталаган кытайларды жалгыз өзү акылы, кара күчү менен тамшандырып, моралдык жактан багындырып аман-эсен эл-журтуна кайткандыгында.

Зор денелүү, алп мүчөлүү алп Тобоок көрбөгөн урпактар гана эмес, өз замандаштары үчүн да жомоктогудай таасир калтырган. Эгерде ал реалдуу жашаган адам болбогондо эпикалык чыгармалардын каармандарындай кабыл алуубуз толук ыктымал эле. Ал жараткан эрдикти кайталоо дегеле мүмкүн эмес болгон. Алп адамдын тарыхый заманга туш келиши өзүнчө эле кыргыз эли үчүн кут эмеспи!..

А. Акматалиев

АЛП ТОБООК

Алп Тобоок мындан 300—400 жылдар мурун Тогуз-Торо өрөөнүнөн чыккан экен. Анын негизги кесиби аңчылык, мукчулук болуптур. Көп жерлерге барып атайын арык каздырып, кургак жерлерге суу чыгарып, талааны көркө бөлөп данчылыктан мол түшүмдөрдү алган. Тобооктун арыктары Чүй өрөөнүнүн Кичи Кемининде, Кочкордо, Ак-Талаада бар дешет. Алп Тобоок өзү кыпчак уруусунан. Анын түп атасы Ботокараны жердеген Кыпчак Кудайберди, андан Бабакайлар, андан Чордогой, андан Сары-Сакал, андан Битиян, андан Калытакчы, андан Түрүм, Түрүмдөн Алп Тобоок төрөлүптүр.

Алп Тобоок айрыкча элдин начарларынын талабын аткарган ченемсиз алп, балбан, баатыр дагы болуптур. Ал боорукер, кичипейил акылдуу адам. Алптыгына ишенип элди эзүүдөн, коркутуудан сактаган. Анын эрдик иштеринин эң башкысы Кытайдын борбору Бээжинге чейин барып, көп кыйынчылыктарга чыдап Кытайлар колго түшүрүп кеткен кыргыздын «Саяк» уругунан чыккан Жанболот аттуу баатырын бошотуп келгендеги окуясы өтө таасирдүү.

Алп Тобооктун Тогуз-Торо өрөөнүндө жашагандыгы табигый чындык. Бул жерде «Аскаалы» дегенде «Тобоок терек» «Чамындыда» — «Тобоок үңкүр», Ак Талаада Тобоок атындагы жайлоо бар. Алп Тобооктун неберелеринен-чөбөрөлөрүнөн азыркы күндө Тогуз-Торо районунун Ленин атындагы колхозунда 150дөн ашык түтүн бар.

Алп Тобооктун окуяларын Ленин атындагы колхоздо жашашкан Чоңбалаев Өмүралы, Калыбеков Момуналы, Райымбердиев Орозалы, Мамбетов Каамыт, Абдразаков Иманберди, Турдумамбетов Борбу, Турдугожоев Касымалы ж. б. ушул сыяктуу адамдар эң жакшы билишет. Бул эмгектеги окуялар ушул адамдардан сурап алынып ырга айландырылды. Бул окуяны мен кичинемден бери жыйнап топтоп келдим. Менин бул кол жазмама кирбеген дагы көп окуялар болууга тийиш. Аны изилдөөнү уланта беремин.

Азирет Сыдыков

1. АЛП ТОБООК ТУУРАЛУУ БАЯН (А. СЫДЫКОВДУН ВАРИАНТЫНДА)

Бабакайнар башкы ата
Небереси Тобоок дейт.
Кызыккан бурса көңүлүн,
Тобооктун иши жомок дейт.
Он төртүндө ал киши,
Белгилүү аңчы болуптур.
Төрт кулач экен тик бою,
Ат көтөрбөй коюптур.

* * *

Эч нерседен коркпогон,
Баатыр экен курч экен.
Элинин камын ойлогон,
Абабыз ашкан мукчу экен.
Көп убакта көңүлүн,
Аңчылык ишке бурчу экен.
Ош менен Жалал-Абадка,
Жөө барып соода кылчу экен.
Бышты өгүздүн этине,
Жалгыз өзү тойчу экен.

* * *

Ак-Талаанын жеринде,
«Коргон» деген чегинде.
Тобоок арык чыгарган,
Өзү кылып демилге.
Чүйдөн да арык каздырып,
Талаасын сууга кандырып.
Тойгузган экен эл журтун
Буудай, арпа эгинге.

* * *

Тогуз-Торо ичинен,
Аскалыны жердеген.
Өз жеринен бир улак.
Кас душманга бербеген.
Башкаларга көз артып,
Өмүрүнчө көрбөгөн,
Калыс баатыр атанган.
Кыйшык ишти жөндөгөн.
Анжиян арка бардыгын,
Бир кишидей дос кылган.

Эч бир душман болбогон
Тобоок үчүн кас турган,
Бийликтин болгон душманы.
Ынтымак үчүн бет бурган,
Тобооктун баатыр сүрүнөн,
Кытай эл сезип сөз кылган.

* * *

Бейпилде жаткан элдерге,
Тийишип бузук кылбаган.
Багынтуу үчүн башканы,
Кол курап жигит жыйбаган.
Белгилүү Тобоок баатыр деп,
Кыргыз эл бүтүн сыйлаган.

* * *

Аяган эмес жардамын,
Жетим жесир каргандан.
Тартынбаптыр эч качан,
Кыйналыш жерге баргандан.
Бекерге азап чектирип,
Кан төгүүгө барбаган.

* * *

Кезегинде бабабыз,
Эл жердин камын ойлогон.
Тогуз-Торо элине,
Баш баккан душман болбогон,
Бейпилдикте эл жерин
Сүрү менен коргогон,
Баатыр Тобоок айтты деп,
Нечен терс иштер оңдолгон.

2. АЛП ТОБООКТУН ПАЙДАЛАНГАН ЖАРАКТАРЫ

Белине кисе курчанып,
Канжыга тагып койчу экен.
Жөнөгөн кезде базарлап,
Канжыгасы толчу экен.
Жазылыгы жарым кез,
Калыңдыгы бир карыш.
Булгары каптап кайыган,
Ийи жеткен бек кайыш.
Дал ортодон арчындап,
Башкача аны курчаныш,
Жасалгасы кисенин,
Өзүнчө кызык ажайып.

* * *

Оң жериңде кисенин,
Темирден салган чагарак.
Он жеринде самсаалап,
Өөк канжыга агарат,
Калганы отуз байламта.
Кисеге тегиз кадалат.

* * *

Көркөмүн көр кисенин,
Тарамыш менен тарттырган.
Ак күмүштөн чаптырып,
Көрчөгөсү алтындан,
Абамын зор кисеси,
Кыйла жерде айтылган.

* * *

Канжыга деген кайыштар,
Тилинген Бугу өөгүнөн.
Чоңдугун көр акетай,
Жото жилик сөөгүнүн,
Жоон башы опоңой,
Кисенин өткөн тегинен.
Илмеги бир ажайып,
Чебердин бүткөн зээнинен,
Салмагын көрсөң кисенин,
Таштаса жерге эки адам.
Көтөрө албай жүдөгөн.

* * *

Оң жагында ыңгайлуу,
Оттук илчү жайы бар.
Бүтүн теке териден
Тигилген бышык кабы бар
Кой башындай чакмак таш,
Оролгон куусу дагы бар.
Үч карыш келген күрч темир,
Оттугунун жаагы бар.

* * *

Түндө чакса оттугун,
Чагылгандай жарк эткен.
Капыстан чукул көргөндөр.
Чапкан чөптөй жалп эткен.
Албандыктан абамдын,
Атагы чыгып баркы өскөн.
Берешен жана колу март,
Адамдык асыл наркы өскөн.

* * *

Сол жагына байланган,
Ак болоттон курчу бар.
Кар жилигин бодонун,
Шар кесүүчү күчү бар.
Эки карыш кынынын,
Эң пайдалуу иши бар.
Ичине шири катырган,
Булгары оюу тышы бар.

* * *

Төрт жерде тиши аркайган,
Тай туяк темир чокою.
Таңгалып карай берчү экен,
Зоок кылып көргөн ошону,
Тоолорду түздөй басчу экен,
Жөөлөктүн болбой тозогу.

* * *

Учуна темир аштаган,
Төрт жарым кез таягы,
Эки кулач аттаган.
Жай шилтеген кадамы,
Жанында эч бир болбоптур,
Согуштук каруу жарагы.
Бейпилдик болгон максаты,
Тобооктун айтсак баянын.

3. АЛП ТОБООКТУН СООДАГА ЖӨНӨШҮ

Тынччылык менен эл багып,
Адатка салты айланып.
Калк кадырлап зор сүйүп,
Абакеңе байралып,
Эл атасы эркин эр,
Эмгеги журтка арналып,
Жылына эки барчу экен,
Жалал-Абадка камданып,
Аткарар анын жумушу.
Калк тараптан тандалып.

* * *

Эки жума илгери,
Элине кабар берчү экен.
Абакем базар барат деп,
Түп көтөрө келчү экен.
Төрт төөнүн жүгүн көтөрсө,

Жеңил желпи көрчү экен.
Артыгыраак көңүлүн,
Жардыларга бөлчү экен,
Кандай милдет тапшырса
Бардыгына көнчү экен.

* * *

Ооздугунан башкасы,
Чылк күмүштөн чабылган.
Көмөлдүрүк куюшкан,
Куш бар ээрге тагылган,
Сөөлөтү көздү уялтып,
Күн нуруна чагылган.
Калы килем керек деп,
Зергерчи байлап чоң курга,
Максатын айткан абыдан.

* * *

Ак пахта эгип койгондой,
Аралап тоонун кырларын.
Сырларын ачып жат билген,
Шар суулуу өрөөн жылганын
Суусарын кармап, аюу атып,
Жеринин көрүп жыргалын.
Карышкыр, илбирс териден,
Алып келип жыйганын,
«Нооту, манат, бейказам,
Коргошун, капкан керек» — деп
Аңчылар байлап койчу экен,
Чоң кисеге сыйганын.

* * *

Алты канат кереге,
Жүз баш үйгө жасаган.
Ак кайыңдан уугун,
Даяр кылып матаган,
Босого менен түндүгүн,
Өз өзүнчө аштаган.
Көз уялтып түр салып,
Жошо менен каптаган,
Жеткирүүгө кубат жок.
Ушуну пулдай келиңиз.
Балалуу элек алп абам,
Начарга кылган иш үчүн,
Өркүндөй берсин мартабаң.

* * *

Кыrmачы кырып табагын,
Даярдап чөмүч аягын,

Топойгон кесе, кашыгы.
Кап менен бир карагын,
«Ушуну пулдай кел аба,
Канжыгаңа байладым,
Бөз, матадан таба кел,
Аманат ушул саламым».
«Алымды көрүп турасың,
Жайлоого чыга албадым.
Жетимдер менен жан сактап,
Жети эчки, бир үй сааганым,
Кышында катык болоор деп,
Эки кап курут алгамын,
Үстүбүздө кийим жок,
Куруңа бирин байладым.
Ыктуураак нерсе табылса,
Ордуна аба жайлагын».

* * *

Кош этек көйнөк чубалып,
Желетке бойдо кыналып.
Алтындан тартма тартынып,
Элечек башта ык алып,
Килем түр салып чырмаган,
Жети кулач чий алып,
«Анардай, акак шурудан,
Ала келип берчи» — деп,
Келиндер турган суранып.

* * *

Көк кызыл кылып оймолоп,
Төө жүнү менен шырыган,
Уздуктан бүткөн шырдакты,
Көргөндүн ичи ысыган,
Атлес шайы керек деп,
Апасын алып ээрчитип
Чоң курга байлайт кыз улан.
Он түргөк жип ийикти,
Кебезден аппак кийизди.
Боёто келчи курдаш деп
Чоң курга байлап илишти.
Тартынбай алып аны да,
Бергендин көөнүн жибитти.

* * *

Кыргоолдой мойнун койкойтуп,
Кындыйып бели ийилген.
Ээрчитип эки жеңеси,
Ак куудай болуп кийинген.
Кылдыроочун көтөртүп

Кундуз ала кел деген,
Бийкечтин сыры билинген,
Көздөгү оттун учкуну,
Жүрөктү карай сүрүлгөн,
Кебелбей баатыр баш ийкеп,
Коштошуп ага бүгүлгөн.

* * *

Четинден узун укурук,
Карууга илип сүйрөтүп.
Жылкычы жигит мындай дейт,
Салам айтып тез жетип:
— «Шырылдаң айтып күн түнү,
Эки жыл бактым жылкыны,
Кыл чылбыр эшип даярдап,
Болгон жок менде жан тынуу,
Отузду буудум бул капка,
Байлайын аба ушуну.
Чоң атама кепиндик,
Ала кел болсо ак субу».

* * *

Теректен күпчөк орнотуп,
Арчадан бара каккамын.
Суу тегирмен жүргүзүп,
Элимдин тарттым талканын,
Ыңкытып ирик кой айдап,
Соода кылып сатпадым,
Бир сууда өттү эл көрбөй
Өрттөй күйгөн жаш чагым,
Камыштан бойро токууну,
Өнөр кыла баштадым.
Эки бойро бүткөрүп.
Бир түргөк кылып таштадым,
Канжыгага чала бар,
Калкын баккан арстаным,
Ала келип бериңиз,
Аяшыңа жакканын.

* * *

Кара жорго ат минип,
Суусар бөрк башта ыргаган.
Кара баркыт күрмөгө,
Күмүш кемер курчанган,
Карача байдын тентеги,
Эки ала кийизди,
Сата кел аба деп айтып.
Жүлжүйгөн көзүн ымдаган,
Аманатын албастан,

Канжыгага чалбастан,
Мындай дептир ал абам:

* * *

— Карачага айтып бар,
Сооданы өзү жасасын.
Тапкан экен шум сүткор,
Соодагердин «Тазасын»
Ичи күйсө анчалык,
Иригинен айдасын,
Качан көрөт Карача,
Казана малдын пайдасын,
Карынбайча жер жутса,
Калгандар табар айласын.

* * *

Келгендер менен коштошуп,
Кисени бекем курчанып.
Канжыга толгон буюмдар,
Баатырга бөтөн түр салып,
Бүрдөгөн чынар теректей,
Дүпүйөт коңур үн салып,
Жөнөгөн кезде таң атты.
Тоо тоонун башын күн чалып.

4. АЛП ТОБООКТУН КӨК АРТТЫН БЕЛИНЕН КЫШТЫН КҮНҮ МАЛ АШЫРЫП КЕЛИШИ

Белсенип сегиз азамат,
Беш үйүр жылкы айдаган.
Эки төөгө сылай жүк,
Буйласын дыкан кармаган.
Таш Рабат үңкүргө,
Кеч келишип жайланган,
Тегерете бүркөлүп,
Ак булуттар айланган.
Жети күн көздү ачырбай,
Тажабайт кар жаагандан.

* * *

Белдердин баары бекилип,
Коктуга карлар жыйылган.
Адамзат эмес, ал кезде
Айбандын буту тыйылган,
Омууроодон кар жиреп,
Кунан тайлар жыгылган.

* * *

Мал жандын көбү буюгуп,
Жылкылар турду чыңырып.
Көз ачырбайт бурганак,
Асмандан ылдый куюлуп,
Өчөшкөнсүп калыңдайт,
Ачылбай булут суюлуп,
Төбөсү түшүп калгандай,
Лапылдайт карлар үйүлүп.

* * *

Сегизинчи күнүндө,
Үч жарым кездей кар болуп.
Көк-Арттын бийик чокусун,
Ашууга адам зор болуп,
Мал эмес жандан түңүлүп,
Жигиттер турду кор болуп
Чиркин жан калар бекен деп,
Ар түркүн ойду ойлонуп.
Кечке жуук булут сүрүлүп,
Шамалдан пайда үн улуп.
Таң атканча ышкырып,
Калгандай боздоп кыныгып,
Эртеси улуу шашкеде,
Күн ачылды сыныгып,
Башына кийип элечек.
Кайың, тал турду жүгүнүп.

* * *

Таң сүрө Таран-Базардан,
Жол жүрүп келет бир адам.
Көк-Артты көздөй бет алып,
Айылдан чыгып узаган.
Тизеге жакын кар жиреп,
Жол жүрүшүн улаган.
Түш ченде өттү жай басып,
Белгилүү «Көк Кыядан»
Жакындап келсе «Рабат»
Жылкылар курчап карарат,
Жүрөктөн карды тебе албай,
Куйрук жалы шагалак.
Асманды көздөй созулуп,
Таш үйдөн түтүн чубалат.
Абамдын көрүп караанын,
Сегиз берен кубанат.

* * *

Атасын бала көргөндөй,
Бардыгы чуркап жүгүрүп.
Жакындап келип таанышып,

Саламдашты сүйүнүп,
Акылдан калган адашып,
Жанга толду кайрат күч,
Абакем кетер ашырып,
Оңолсо эгер биздин иш.

* * *

Бардыгы турду таанышып,
Уругун тегин таанытып.
Бөйдө өлүүчү кырсыкка,
Кабылганга наалышып,
Абакеме мындай дейт,
Алп колунан алышып.
«Экөөбүз берки,— Кабадан,
Белгилүү ишке жараган.
Үчөөбүз «Саруу», «Кутчубуз»
Адамга жыргал самаган.
Бирибиз «Көлдүк» Бугубуз,
Тамыры кенен тараган.

* * *

Эки төөнүн пулу бар,
Беш айгырдын үйрү бар.
Сатып келе жатабыз,
Жолду бууду ушул кар,
Абаке кеткин ашырып,
Сизге болсо ыктымал,
Үч күндөн бери кар теппей,
Бурдугуп турат жылкылар.

* * *

— Жигиттер коркуп кайгырба,
Ашабыз жандын барында.
Эртең эрте жөнөйлү,
Жолго көрүп камылга,
Бир бээни союп бүт бышыр,
Туз катыгын дайында,
Чөп алып келем мен барып,
Көк кыяда айылга,
Ушу да бизге кырсыкпы?!
Ындының өчүп кайгырба.
Эки жүз боо беде алып,
Төрт арканга таңдырып.
Көтөрүп баатыр жөнөдү.
Кыштактын элин таң кылып,
Бурдуккан жалпы жылкынын,
Өлгөн жанын бар кылып.
Бир жүз боосун чачтырды,
Ачыкканын кандырып,

Түңүлгөн жандан баарынын,
Өчкөн отун жандырып.

* * *

Олтуруп кеңеш курушуп,
Абакем сөзүн баштады.
Асканын көркүн чыгарат,
Жылдыздуу ачык асманы,
Калыбына келишти,
Бузулган өңдөр сап-сары,
Кементай кийип күрсүйөт,
Көк-Арттын каардуу баш жагы.

* * *

Таңга маал туруп мен кетип
Ашууга чейин жол чалам.
Көчкүлүү жерди көчүрүп,
Коркунучсуз жол салам,
Төрт бөлүп жылкы айдагын,
Жетсе эгер кубат күч чамаң,
Экөөңөр жүктүү төө менен,
Эң артынан каралаң.
Көчпөгөн жандоо жерлерин,
Тебелеп тегиз жырамын.
Бийиктин карын көчүрүп,
Коктусуна тыгамын,
Түшкө чейин жол ачып,
Көк-Арттын чокусуна чыгамын,
Жүз боо чөптү таңып кой,
Ала кетип аны да.
Ашууга камдап турамын.

* * *

Күн чыга баарың камынып,
Чубатып жылкы айдагын,
Коштоого бирден айгыр ал,
Ат баспай жолдо калбагын.
Акырындап жай жүргүн,
Айдаган жылкы кээ бирин,
Түтөктүрүп албагын,
Мен салган изден башкага,
Эрдемсип бириң барбагын,
Эптүүлүк менен бузалы,
Көк-Арттын мөңгү, чай карын.

* * *

Чокудан чолпон баш багып,
Ак жуумал таңды узатып.
Ападан жаңы туулгандай,

Айлана жарык көз ачып,
Баатыр абам жөнөдү,
Туюкту бузуп жол ачып,
Камырабай баратат
«Көк-Тозгок», «Көк-Арт» бел ашып,
Этекти кайра түрүнүп,
Ашууга чыга күйүгүп.
Жуураттай болгон аппак кар,
Эшиле берет сыгылып,
Эс албай жиреп баратат,
Тер кургатып тыныгып.

* * *

Туу белдин чыгып кырына,
Көтөргөн жүгүн таштады.
Арттагылар кантти деп,
Абайлап карай баштады,
Эч дайыны билинбейт,
Кайерде калды арт жагы.

* * *

Аларды тосуп келүү үчүн,
Жол кылган изин таптады.
Сүрүлгөн жылкы караанын,
Көрдү эле төмөн Чаттагы,
Улугуна шамал туш келди,
Ачылгандай капкагы,
Ушундай күнгө тушугуп,
Нечендин кеткен баштары.
Тозоктуу карды сугунган,
Тоңушуп далай жаш-кары.
Утурлап келсе бурулуп,
Арбыбай калган жол жүрүш.
Көрсөтпөй чайкап борошо,
Баскан изди кылат түз,
Баягы сегиз жигитте,
Калбаптыр белдүү кайрат күч,
Жашоодон үзүп үмүтүн.
Дал болот тоңуп суукка мыш.

* * *

Кабамын деген — Камбарбек,
Кутчумун деген — Салкарбек,
Саруумун деген — Төлөгөн,
Тынаймын деген — Арстанбек,
Чоромун деген — Тойматбек,
Бугумун деген — Күрүчбек,
Шакылдап жаагы карышып,
Муруттар тоңуп эрин көк,

Байтели менен Байсогур,
Төөдөгү арткан жүккө алек.

* * *

Ышкырып карды учуруп,
Көбөйөт шамал кутуруп.
Ыкташып жылкы баспады,
Бороонго минтип тушугуп,
Кайыгат жылкы ээлери,
Камчысын колдон түшүрүп.
Экинчи жолу кайрылып,
Абакем келет жол салып.
Аскага тийген эмедей,
Жалп этет шамал жалтанып,
Айласы кетип бардыгы.
Турганын көрдү тамшанып,
Ээрчитип алып жөнөдү,
Үч торпуну баштанып.
Артынан жылкы чубатып,
Жөнөштү жалпы аттанып.

* * *

Чубады жылкы из менен,
Жол ачылып күч менен.
Үч торпудан өтүштү,
Мезгили чак түш менен
Эки төө жылбай бакырат,
Көтөргөн баалуу жүк менен.

* * *

Жылкыны белге чыгарып,
Андагы чөптөн бердирип.
Ушундай тургун силер деп,
Алтоону эпке көндүрүп,
Төө менен калган экөөнө
Кайрылды баатыр жүз буруп.
Моюнун карга жазданып,
Турбады төөлөр бакырып.
Байтели менен Байсогур,
Таштайлы дешет шашылып,
Алдыда кеткен элдерге,
Жетсек дешет ашыгып,
Улуган шамал коёт дейт,
Көңдөйгө тыгып жашырып.

* * *

Булардын айткан сөзүнө,
Ачуусу келип күңгүрөп.
Байлагын бекем белиңди,

Антпегин балдар сүлдүрөп,
Силердин кайрат каякта,
Эмнеге болдуң суу жүрөк.
Өзүбүз белди буубасак,
Кимдин сырын ким билет,
Ашууга төөнү таштайм деп,
Айтканың мени күйдүрөт.

* * *

Жүктүү төөлөр баспаса,
Баспаган жерге таштаса.
Кар, шамал көрүп жан чыгып,
Акылдан кеттиң таптаза
Экөөн тең чыгам көтөрүп,
Балдар,
Өлүмдөн кудай сактаса.
Жүктөрүн төөнүн түшүрбөй,
Бир-бирден туура көтөрүп.
Жеткирди белдин өзүнө,
Тамагын жасап жөтөлүп,
Ашуунун жеңди азабын.
Кебелбес токтоо алптык күч,
Таң калтырды бардыгын,
Көз менен көргөн ушул иш.

* * *

Көк-Арттын берки түбүнө,
Күн бата келди жол жүрүп.
Мал жаны менен ашышып,
Аман келди сүйүнүп.
Дос болушту бардыгы.
Бир туугандай биригип.
Кебелбес Тобоок баатырдын,
Алп экени билинип.

5. АЛП ТОБООК МЕНЕН КАРА БӨРК

Талаанын бети кулпунуп,
Байчечекей гүл жайнап.
Алма, өрүк, шабдаалы.
Ачылып гүлү бүр байлап.
Ар түрдүү жемиш гүлдөрү,
Барпырайт шакта ыңгайлап.
Гүл менен жаны, тили бар,
Булбулдар күүнү миң кайрат.

* * *

Жер көркүн ачат ушинтип,

Табийгат берген сулуулук.
Жер эне күткөн бардыкта,
Күн нуру берет жылуулук,
Жоодураган айлуу түн,
Жаштарга берет кынуулук,
Ушундай кездин көркү экен,
Урмат сый күчөп туруулук,
Үрп адат болгон салт экен,
Кыз улан оюн куруулук.

* * *

Шаанилүү күндүн биринде,
Арстанбап тараптан.
Так он тогуз жашында,
Алп Тобоок жүрүп келаткан,
Көк өзөн «Кетмен-Төбөгө»
Келген кезде күн баткан,
Жаштардын чыкты үстүнөн,
Кыз оюнун куруп аткан.

* * *

Алардан сүрдөп ийменбей,
Абалтан бирге жүргөндөй.
Келин кыз жал-жал карашат,
Келбети нервке тийгендей,
Уландар сылык кол сунат,
Меймандын сырын билгендей,
Кыз оюнга катышып,
Жүрдү эле Тобоок сыр бербей.
— Жеңеке уккун кебимди,
Болбосун оюң бөлүндү.
Чоочун жигит келбети,
Өрттөп барат көңүлдү,
Сөксөөлдүн чогуңдай,
Куйкалады өзүмдү,
Көрүп көңүл берилет,
Кандай дейсиң сөзүмдү.

* * *

Тике боюн карасам,
Сыйда чыккан чынардай.
Чын көңүлүм берилди.
Сырымды айттым уялбай.
Түшүнөр бекен оюмду,
Ойлочу сөзүм бул кандай,
Өз теңим болсо бул жигит,
Таалайым болоор мунардай.
Бактысын тапса ар бир жаш,
Кантип турат кубанбай.

* * *

Айланайын жеңеке,
Сөзүмдү жаман көрбөгүн.
Эркектен мурун сүйөт деп,
Өзүмдү жаман көрбөгүн.
Өз теңдүүнүн ичинен,
Эч жерден мындай көрбөдүм.
Мен сүйдүм, бул да сүйөр дейм,
Сүйбөсө анда өлгөнүм.
Мүчөсүндө сыр жатат,
Жигитте канча кыр жатат.
Жылдызы артык адамдан,
Жүрөктүн отун ырбатат,
Бар келбети келишкен,
Жеңе,
Бактылуу адам сырдашат.

* * *

Жеңеке ачкын багымды,
Билсеңиз менин оюмду.
Тапкандай болуп турамын,
Тийбеген колго жогумду,
Түбөлүгү болоормун,
Теңирим ачса жолумду.
Тыңдабай жеңе кетирип.
Топтобо ичке шорумду.

* * *

Тартылды буга көңүлүм,
Табышмак болуп калбайын.
Таасын сынап көрөйүн,
Таттуусу, күчү кандайын.
Сөз билсе тилге канайын,
Татайын сөздүн балдарын.
Чамасы кандай болду экен,
Алп колунан кармайын.
Беттешип жеңе сындайын,
Баатырдын жазы маңдайын,
Күрдөөлдүү күчүн көрөйүн,
Жеңе,
Күүсүнөн кургап таңдайым.

* * *

Кара Бөрк сырын байкабай,
Башкалар менен алаксып.
Айлуу түндө жадырап,
Курбулар менен көөн ачып,
«Дүмпүлдөк» менен «Шабият»

Кызыгына тез батып,
Тегерегин караса,
Жоодурап карайт кыз назик,
Элжирейт Тобоок жүрөгү,
Перизат сулуу кимге ашык.
Ошону менен көрүштү,
Кашкайып күлүп түз басып.

* * *

Сулуунун колун кармады,
Тартынбай кысты ал дагы,
Майышпайт манжа ийилип,
Кол күчтөр бирдей андагы.
Келишимдүү бото көз,
Болду экен кимдин ардагы,
Эңшерип барат Тобоокту
Кара сур кыздын салмагы,
Сүйүүнүн оту жалындап.
Балбылдайт бакыт шамдары.

* * *

Ай бата бүтүп кыз оюн,
Ар кимдер үйгө тарашып.
Алп Тобоок менен Кара Бөрк,
Багытсыз басат жанашып.
Асмандан жылдыз жымыңдап,
Аларды сүйө карашып.
Акылман жеңе турган жок,
Калганга алар жарашып.

* * *

Мурунтан тааныш немедей,
Эзилет алар сырдашып.
Бир-биринин ойлорун,
Көз тиктөө менен ылгашып,
Кара Бөрк келет кыналып,
Андан да Тобоок кызга ашык,
Жашырышпай сүйлөшөт,
Келечек оюн тыңдашып.

* * *

Мээримин төккөн жайкы түн,
Аларды тосуп тургансыйт.
Шаркырап аккан тунук суу,
Күү чертип көңүл бүргансыйт,
Буралган сонун жашыл чөп.
Куш жаздык, мамык жыйгансыйт.
Ушундай жерди жеке эле,
Эки ашык мекен кылгансыйт.

Кара Бөрк менен Алп Тобоок,
Тепетең бою бипбирдей,
Кол силкишип сынашса,
Каруу кубат күч бирдей,
Кезиккенин карачы,
Көктөн чогуу түшкөндөй,
Кырсыктан болсо тышкары,
Никенин суусун ичкендей.
Түбөлүк асыл жар болуп,
Өмүрү бирге бүткөндөй.

* * *

Өзөндү бойлоп басышып
Сөз менен кыйык атышып,
Кармашкан колдон суурулуп.
Бири кууп бири качышып.
Карынын эти көгөрүп
Чымчылган жери ачышып.

* * *

Алачык үйдөй кара таш,
Ага да басып барышып.
Жок жерден оюн табышып.
Кезектешип эки ашык.
Бир-бири кезек алышып.
Кара Бөрк барып биринчи,
Кара ташка жабышып.
Тизеге чейин көтөрдү,
Кабырга сөөгү майышып.

* * *

Топ таштай ташты Кара Бөрк
Тоодой коруп жабыштың,
Жерден үзүп акырын,
Маңдай териң агыздың.
Көтөрүп мен да көрөйүн,
Алдыңда сендей калыстын,
Мөөрөйүңдү айтып кой,
Камыңда болом алыштын.

* * *

— Өзүңдөн бийик көтөрсөң
Өзүңдүк болом түбөлүк.
Тилсиз, жансыз болсо да,
Кара таш болот күбөлүк
Кубаттуу күчтүү колуңду
Кысамын Тобоок имерип,
Менчелик алың болбосо
Оозуңду Тобоок кармайсың

Кутултуп мени жиберип.

* * *

Кара Бөрк сөзү Тобооктун
Дүркүрөттү денесин.
Асманга учуп ой-санаа
Сүйүүнүн минип кемесин.
Бек болсун шартың Кара Бөрк
Түбөлүк ойдо элесиң.
Чоң милдет жүктөп моюнга.
Өзүмө таасир бересиң.

* * *

Укканда шарттын талабын
Кош колдоп төшкө келтирип,
Алачык үйдөй кара таш
Он беш кездей серпилип.
Түшкөн жери оюлуп
Ордунда ташың кана деп
Жоодурап тиктейт Алп Тобоок
Сүйгөнүн жакын келтирип.

* * *

Ой-пикир толук айтылып
Жүрөктөр бирге тартылып.
Мамыктай тулан үстүнө,
Шүүдүрүм изин калтырып.
Ашыглыктын кумары
Ан сайын күчөп айтылып.
Бир-бирине алп колдор
Бекемделип артылып.
Эки айдан кийин келем деп
Алп Тобоок кайтты ант кылып.

* * *

Жөөлүгүнө кайгырбай
Кыдырып кыргыз жергесин
Суусамыр, «Талас» аралап
Кең Чүйдүн көрүп өрдөшүн
Кеминден арык чапкан дейт.
Айтпайын анын өңгөсүн
Куураган талаа көгөрүп
Уткан дейт андан мелдешин
Кеминдиктер жер берип
Чакырган дейт жердешин.

* * *

Эки айда бүтүп иштерин
Кеминге көчүп келем деп

Антташканын Кара Бөрк
Ак тойчугун берем деп
Жер соорусу Чоң-Кемин
Уругум өсүп өнөр деп
Кыргыз-кыпчак калкыма
Кызматымды бөлөм деп.

* * *

Айланып Кочкор жак менен
Соң-Көлдү көрө кетем деп
Мекеним Тогуз-Торого
Туз буйруса жетем деп.
Эл журтума кеңешип,
Көчүүнүн ишин чечем деп
Жөнөгөн экен баатырың
Эл жеринин камын жеп.

* * *

Айлына келип тыныгып
Алыстан кабар угулуп
Асыл жер «Кетмен-Төбөгө»
Алпыңдын көөнү бурулуп.
Каттаган элден көп сурап
Ар кандай сөздү көп угуп
Акыры өзү жөнөптүр.
Ар кандай каңшаар сөз угуп.

* * *

Келген иш салды капага
Кара Бөрк жүзүн көрбөдү
Кагындан каза тааптыр
Бир апта болуп көмгөнү
Сүйүүнүн сепкен үрөөнү
Ойдогудай өнбөдү
Айла жоктон сууду
Ашыглыктын демдери.

* * *

Ашыгым элең Кара Бөрк
Ажырап сенден калдымбы.
Ачыккансып жалаңкыч
Асылымды алдыңбы.
Амалсыз сенден бөлүндүм
Аткара албай антымды.
Армандуу болуп калдык биз
Азайтат кимдер дартымды.

* * *

Антташтым эле Кара Бөрк

Азыр мен мүрзө башында
Аз күнү өмүр сүрсөмчү
Ашыгым сендей асылга
Акырет жайы жактыбы,
Ачыла элек жашыңда
Ажалың жакындаганда
Ашыгым, болсомчу сенин кашыңда.

* * *

Бир көргөн түштөй элесин
Буралып мага келесин
Бурулуп түтүн оозумдан
Бүт денем өрттөй бересин.
Бугубуз ичке тоо болуп
Боздотту өлүм мересин
Бурулбай кеттиң Кара Бөрк
Шум оору,
Ырайсыз кандай эмесин.

* * *

Айлуу түн салкын жай эле
Андагы өзөн шар эле
Антташың ойноп көтөргөн
Ал жерде ташың бар эле
Ал кезек менин эсимден
Ар качан чыкпайт дагы эле
Кара таштын бетинде
Кара Бөрк салган так эле.

* * *

Тушчулук жерде турса да
Ошону алып келейин
Көтөргөн балбан ташыңды
Эстелик кылып жоноюн
Жаткан жериң жай болсун,
Жан менен сүйгөн өнөгүм.

* * *

Күйүттүн күчүн басуу үчүн
Үйдөй ташты алып келди эми
Эстелик сага Кара Бөрк
Эстей жүр билген эл жери
О дүйнө бары чын болсо,
Тозоорсуң курбум сен мени
Мүрзөңдүн койдум жанына
Эскерер муну көргөнү.

6. АЛП ТОБООКТУН УУГА ЧЫГЫШЫ

Бештин айы кезинде
Кечке маал бешимде
Муштумдай отуз ок куюп
Бүтүп турган кезинде
Мергенчи Бөкө, Кенжебай
Экөө түшүп эсине
Азыртан кабар жеткизип
Таңга маал ууга кетүүгө.
Сагынган талаа кумарын.
Аңчылык менен чечүүгө.
Камынды Тобоок баатыр алп
«Теке-Уюкка» жетүүгө.

* * *

Айланайын Карачым,
Балдарымдын кичүүсү
Эң акыркы баласын.
Зор чалгыным чарчаса
Алып учар канатым.
Кучуначым кармады,
Табайын анын дабаасын
Бугу кармап, аюу атуу
Эзелтен берки адатым.
Илбирстин сыйрып терисин
Текенин этин бүтүн жеп
Кумарым жазар сага чын.

* * *

Көп болду ууга чыкпадым
«Тегирмен чатты» кыштадым.
Акылга келсе ой пикир
Бир эки айлап тыштамын.
Чаңкаган чөлдү кандырып,
Көп жерден арык муктадым.
Көңүлгө жаккан иш үчүн,
Каралдым келбейт уктагым.
Бир апта келем уу кылып
Ансыз канбайт буктарым.

* * *

Бөкөгө барып айтып кой,
«Кондукту» көздөй баштасын.
Кенжебай иним биз менен,
«Теке-Уюк» төрүн сактасын.
Талаага шыктуу жигиттер,
Үйүндө бекер жатпасын.
Сарыкты кошо жүр дегин.

Коомайлыгын таштасын.
Көкөнбайды кошо кел,
Уялып бекер жатпасын.

* * *

Тайгандарын ээрчитип,
Бардыгы атын минишсин.
Бөрүгө салчу капканын,
Канжыгага илишсин.
«Уулжандан» алышсын
Дарысы болот күйүттүн
Бүркүтүн алсын Көкөнбай
Кынуусун алган кийиктин
Тамаша көрсүн айтып кой
Абыла, Ноорус сүйүктүүм.

* * *

Кондуктун башы «Теке-Уюк»
Чытырман токой жасанган
Тоо түзү бүтүн карагай
Саргайбай көктөп жашарган.
Кийиги койдой жайылган
Эринен үркүп качаардан.
Бугу менен Маралы
Дүрдүгөт качып бадалдан
Кайберен жапан көбүнөн
«Теке-Уюк» болуп аталган.

* * *

Мелтирейт бийик зоолору,
Чалкаят коолору.
Көзүңдүн курчун түгөтөт
Кызыл кум учтуу коолору.
Мекен кылган жер окшойт,
Аюу, жолборс болжолу.
Көрүнөт аска кыйыктан,
Илбирстин баскан жолдору
Таң заардан зоого чыгышат
Кийиктин оттоп тойгону.

* * *

Ушундай жерди жактырып,
Мергенин үндөп шаштырып
Түн жамынып келишти,
Алп Тобоок өзүн баш кылып.
Эртеңки ууну эңсешип
Көңүлдөрүн шат кылып.
Өзүнчө шаңга бөлөнөт,
Жээк үңкүрдө каткырык.

Куугунчу кимдер, тозгон ким
Бардыгына айтылып.

* * *

Таң артынан сүргөндө
Жерге шоола киргенде
Чубама тозот башына
Алп Тобоок басып келгенде
Олтурду баары барышып,
Олуттуу тозот жерлерге.
Эмки иштин бардыгы,
Куугунга кеткен элдерде.
Жалп этип кулай бермекчи
Кабылса кийик мергенге.

* * *

Куугунчу келет кыйкырып.
Кыйкырык менен ышкырык.
«Сасык-Баш»^{*} жыты экен деп
Кийиктер качат бышкырып
Көздөрү өтөт бийиктен
Кутулууга умтулуп.
Таноолору дердеңдейт,
Таза абага тумчугуп.

* * *

Чыгышты тоого жабылып,
Тозгонго келди кабылып
Түтөтмө кара мылтыктын,
Үндөрү чыгат чаңырып
Аңгыча барат көп теке
Алп Тобоок жакка жабылып.
Кыйыктан өтө бергенде
Шыйрактан кармап алынып.
Он теке калды суналып
Балыктай жерге чабылып.
Сакалдан кармап ныгырып,
Мууздоого бычак сайылып.

* * *

Кечке жуук баары жыйналып
Кээ бири келди кыйналып
Огу тийбей кийикке
Мылтыкка күнөө ыйгарып.
Он текени бир сүйрөп
Кеч келди Тобоок буйдалып.

^{*} «Сасык-Баш» — Кайберендин түшүнүгүндө адамдарды атаган.

* * *

Кубана сүйрөп келишти
Эки үчөө аткан кийигин.
Терисин сыйрый башташты
Муунашып, кол сан жилигин.
Тобоок да карап турган жок
Түрүнүп кийген кийимин.
Тигилер бирди бүткүчө
Онун тең сойду тигинин.
Омуруп эңке сакасын
Камдады балдар сыйлыгын.
Алоолоп оттор жагылды,
Шишкебек шишке сайылды
Жан казан отко асылып.
Чүйгүндөп эттер салынды.
Чысылдап майлар сызылып,
Майлуу боор колго алынды.
Ачыгып калган оңдонуп
Тоюуга ар ким камынды.

* * *

Чет кулак жеген балдардын,
Элеси келип эсине
Кужулдашкан мергендин,
Кыймылы тийип безине.
Балдардын тамактанганы
Көрүнүп Алптын көзүнө
Мен эмне кылып турам деп,
Суроо берип өзүнө.

* * *

Куураган түптүү арчаны
Түбү менен омкоруп.
Каршы-терши сындырып,
Ал отунга от коюп
Бир жарым кулач төрт шишке
Шишкебектер топтолуп.

* * *

Текенин ар бир жилиги
Бир бирден шишке сайылып.
Бир текенин бүт эти
Төрт шишке батты жабылып.
Бышкандарын жей берди
Жилиги кошо чагылып.

* * *

Шишкебек кылып бышырып,
Бир текени бир жеди.

Беш текенин терисин,
Эт бышканча ийледи.
Каниет албай ага да
Экинчисин бышырды.
Ал убактын өзүндө
Калганын ийлеп бүтүрдү.
Ал жерден көрүп тургандар
Алптыгына түшүндү.
Аюу менен бугуга
Эртең
Көрсөт дешип күчүңдү.
Асылышып бардыгы
Бекитишти бүтүмдү.

* * *

— Эй балдар эрте тургула,
«Доңузду» көздөй ашалы.
«Тастар-Ата» мазарга
Жете барып жаталы.
Таңга маал андан туралы
Бугу, марал кубалы.
Табылса аюу майпайып.
Кулактан бурап жыгалы
«Үч-Чатты» басып биз анан
«Чамындыга» чыгалы.

* * *

«Үч-Чаттын» калың карагай,
Ошонун бугу маралы ай
Ал жерге нечен келгемин,
Жалгызсырап тажабай.
Аюулар анда көп болот,
Балтыркан чөбүн аралай.
Неченин алып көргөмүн
Зордугуна карабай.

* * *

Абакем баштап алдыга
Калганы арттан чубашып.
Ара конуп «Үч-Чатка»
Конушту түтүн булатып.
Карагай ичи карсылдап,
Корумдан ташты кулатып.
Күнгүрөнөт капчыгай,
Далайдын күчүн сынашып.

* * *

Жылгадан элик бакырып,
«Сүт-ак» деп чымчык чакырып.

Асканын ичин жаңыртып,
Көбүрөт тоо суу чачылып.
Жагымдуу таза абаны,
Жүткандын көөнү ачылып.
Таң атса экен эрте деп,
Мергендер жатты ашыгып.

* * *

Бардыгың мага карагын
Бугуну кантип аламын.
Куугунда бүтүн баргыла
Колуңда болсун жарагың
Бугунун чубандысын таап.
Жашырынып каламын.
Тебелеп качат байкабай
Мүйүздөн кармап чабамын.

* * *

Куугунчу кетти кубанып,
Алп Тобоок түрдү шыманып.
Кыйкырык үнү чыкканда,
Качышты бугу ык алып.
Эки бугу, төрт марал
Энтеңдеп качып келатат
Тозотту көздөй чубалып.
Биринчи бугу түйүлдү,
Корккондон көзү кызарып.
Экинчи бугу кабылды,
Күп этип жерге чабылды.
Төртүнчү өткөн маралдын
Мойнуна чалма салынды.
Ал жолку алты бугунун
Экөөнү кармап алынды.

* * *

Аңгыча чердин ичинен
Түтөтмө мылтык атылат.
Абаке келе көргүн деп,
Алп Тобоокту чакырат.
Үйдөй таштын үстүнөн
Кенжебай мерген бакырат.
Төөдөй болгон чоң аюу
Ал кишиге асылат.

* * *

Алыстан көрүп Алп Тобоок,
Коркпогун деп кыйкырат
Чымындай жандан түңүлүп,
Кенжебай турат чыркырап.

Эки бут менен такандап
Чоң аюу ага умтулат.
Жакындап баатыр барганда,
Аюунун тиши ырсыйат.
Шилиден кармап чапты эле
Башы кетти быркырап.

* * *

Баатырдын тарап кумары
Каткырып күлгөн убагы
Чамынды ашып баарыбыз.
Үңкүргө жетип тыналы.
Оозунда чыны карагат,
Эзилип бышкан убагы
Ылдый жагы «Тал-Мазар»
Зыяратты кылалы.
Белсенип ууга баргандар
«Чамындыны» ашынткан.
Үңкүрүнө Тобооктун
Конуп түнөп жатышкан
Азыр да ошол чоң үңкүр
«Тобоок» үңкүр атыккан.

7. ЖАНБОЛОТТУН ТУТКУНДАЛЫШЫ

Кыргыздын кыйрын кыдырып,
Ой менен тоону сыдырып.
Кытайлардын зордугу
Бардык элге үгүлүп.
Тынч жаткан элге кол салып
Ач бөрүдөй жулунуп.
Каракчынын көңүлү
Жанболотко бурулуп.

* * *

Күкүрттөй болуп күч алып,
Өрүштөн жылкы бүт алып.
Кызыл уук кылып айыл чапкан
Суйкайган келин кыз алып.
Эрлерди байлап көгөнгө
Олжого мүлктү бүт алып
Сары журт болуп ит улуп.
Каракчы көзү кызарып.
Чоң алаамат болуптур.
Шилтелбей буттар тушалып.

* * *

Саяк, Чоро элинен

Жанболотту байлашып.
Баатырдын жалгыз баласы,
Бактыгулду кармашып
Атасы кары Токматты,
«Арпадан» мууздап жайлашып.
Дүңгүрөтүп жер үстүн.
Көп жылкыны айдашып
Кытайлар басып өтүптүр
«Ат-Башыны» чаңдатып.

* * *

Орго салып койгон дейт,
Экөөнүн шорун кайнатып.
Бошото албай келиптир
Эл чогулуп барып атып.
Жети жыл болуп жатканы.
Чач, тырмак өсүп шор басып.

* * *

Жанболоттун элинин
Көсөмдөрү чогулуп.
Элди эркин ээрчиткен
Чечендери чогулуп.
Кытайга барып келүүнүн
Кеңештери коюлуп
Эч бир баатыр чыкпаптыр
Сүрү кетип корунуп.

* * *

Нечендин кетип айласы
Кеңештин болбой пайдасы.
Мындайча сөздү курган дейт
Жанболоттун Алмасы
Чогулган өңчөй жакшылар,
Сүйлөйүн сөздү аңдачы
Элиңде баатыр жоксунуп,
Эндиреп баарың калбачы.

8. ЖАНБОЛОТТУН АЯЛЫ АЛМАНЫН ЧОГУЛГАНДАРГА АЙТКАН СӨЗҮ

Тоодой Тобоок алпың бар,
Алпыңда эрдик акыл бар.
Кытайга барса ал барат,
Бир барса абам жакындаар,
Башканын келбейт колунан
Бардыгың барып акыл сал
Кыргыздын сактаар намысын

Эгерде алса оюңа ал.

* * *

Көп жерден аны уккамын
Эл үчүн даңкы чыкканын
Неченди коргоп душмандан
Мелдеште мөөрөй утканын
Неченди эпке келтирип.
Калыстын билет ыктарын
Сырыңды айтып кеңеш сал
Кадырлап кыргыз кутманын.

* * *

Айыктырды деп уккам
Ырбаган элдин жарасын.
Кеңешке алат деди эле,
Жалгамыш, Бөкө агасын.
Жайчылык менен көрөт дейт
Тынчы жок элдин чарасын.
Теңчилик менен чечет дейт.
Ак менен кара арасын.
Кененирээк түшүнсө,
Кытай кыргыз талашын
Жүйөөсүн тапса абакем
Жанболотту кытайдан,
Ажыратып аласың.

* * *

Ысык-Көлдүн башынан,
Кытайлар,
Бугу элин чапкан дейт,
Оордуктан алып жылкысын,
Айылын,
Он үч күн камап жаткан дейт
Абакемдин жан досу
Камоодо калган Күрүчбек,
Жиберип түндө чабарман.
Чакырган дейт кат жазып,
Көл башына келсин деп.

* * *

Чабарман келип «Соң-Көлдөн»,
Абамды издеп тапкан дейт.
Кат берип абал түшүнтүп,
Болгон ишти айткан дейт.
Көл башына алп абам,
Узак сапар тарткан дейт.
Тогуз күндүк ат жолду,
Төрт күнү жөө баскан дейт.

* * *

Эл талаган кытайды
Айыл үстүнөн көргөн дейт
Аларды сезип койбостон
Аралап өтө берген дейт.
Жан досу Күрүчбегине
Жай сурашып келген дейт.
Баатырдын алптык түрүнөн
Ажыдаардай сүрүнөн,
Тымызын кытай качкан дейт
Кабарын угуп биринен.
Башчылары жайгашкан.
Он бешин кармап алган дейт.
Көтөргөн чатыр үйүнөн.

* * *

«Качпасын элиң чакыргын,
Билбесең Тобоок баатырмын.
Элчилик сөзгө келели,
Сөз уксаң сага жакынмын.
Жайчылык тилге келбесең
Билип кой анда касыңмын.
Тынч жаткан элди жөн койбой,
Нече күн келип катылдың
Кырылып жылкың калганбы?
Жылкыга неге асылдың.
Боз үйдөн сага жай бекен
Көлөкөсү чатырдын.

* * *

Силердей элди талабайм
Силердей айыл камабайм
Кошунуңду токтоткун
Силердей уруп сабабайм.
Эл өссүн биз да өсөлү
Өмүргө кара санабайм.
Урушуу болсо максатың,
Байлагандан жадабайм.

* * *

Күнөөсүз элди талкалап,
Жан кыюуга каршымын.
Кайтарып малын бергиле
Кыргыздын Бугу калкынын,
Элиңден камдап жыйнап же
Ачылса эгер алкымың.
Тынччылык менен элиң бак,
Таппайсың андан артыгын.

* * *

Он төртүңдү бошотпойм
Элиңе бириң барып кел.
Бир күлүн чыгым болбосун,
Жылкыны айдап алып кел
Үч күнү толук күтөбүз
Бириң эмес баарың кел,
Жазыксыз жанды кыйнабайт
Эзелтен биздин кыргыз эл
Элчиликке келбесең
Өч алганды бизден көр.

* * *

— Деп баатыр Тобоок абакем,
Бугунун чырын баскан дейт.
Эки тарап кыйналбай,
Ушундай жыргал тапкан дейт.
Көл дайрадан кеңирээк,
Көтөрүмдүү залкар дейт,
Бир сөзүн эки дебеген
Антына бек арстан дейт,
Абакем барар тартынбай,
Айтылса кандай жөндүү кеп.

9. АЛП ТОБООКТУ ЧАКЫРЫП КИШИЛЕРДИН КЕЛИШИ

Чогулган бүтүн угушуп,
Алманын айткан кеңешин.
Он беш жигит ашыптыр,
Кара-Коонун белесин,
Көрбөгөндөр көп экен,
Алп Тобооктун элесин,
«Аскаалга» басып өткөн дейт,
«Дөдөмөлдүн» сересин.

* * *

«Асманын» белин ашышып,
«Сары-Булак» менен басышып,
«Сары-Талаа» менен жол жүрүп,
Жол бою кумар жазышып.
Тобооктун айлы жай алган
«Тегирмен-Чатка» жатышып,
Кеңешти кенен куруптур,
Келечек сырга батышып.

* * *

«Чоро», «Саяк» атынан,

Абаке сизди издедик.
Жети жыл бою чатакты,
Кытайлар менен бүтпөдүк.
Кытайдын каардуу ханына
Жыл сайын белек жүктөдүк.
Жанболоттун башы үчүн,
Эмне десе куп дедик,
Улам бир жыл узартат,
Кысымына түтпөдүк.
Желини карыш бээни алды,
Желкилдеген төөнү алды,
Жетинин ишин бүткөргөн
Кулум деп алты дөөнү алды.
Тартууга бердик жалынып,
Эркебиз чолпон Уулжанды,
Куткарып берер бекенсиз
Туткунда жаткан тууганды.

* * *

Жанболот менен Бактыгул,
Эрлери эле кыргыздын
Жети жыл тартып азап шор,
Кыйноосун тартты турмуштун,
Абаке быйыл барбасаң,
Өлүмүн көрөр кылмыштын
Аягына чыгып бер,
Алдыда турган зор иштин.

* * *

Туткунда жаткан Жанболот.
Эл камын көргөн эр эле
Саяк эли кадырлап
Эл атасы дээр эле.
Жарды болсун, бай болсун,
Мамилеси тең эле.
Кара өзгөйгө каршы эле
Келишпеген теги эле
Касташканды кайсаган
Кайраты мол көк эле.
Кытайга туткун болгону
Угуңуз мындай кеп эле.

10. ЖАНБОЛОТТУН ТУТКУН БОЛУШУН АЛП ТОБООККО АРТЫКТЫН* БАЯНДАШЫ

Эл жайлоодон жакалап,
Түшүп калган кез эле

* Артык — Жанболоттун иниси болгон.

Эгиндер капка чечтелип,
Жыйым терим маалы,
Бүтүп калган кез эле.
Жанболот айлы ошондой
«Туткуйга» конгон кез эле..
Күндөрдүн бир күнүндө
Шырдакбектин чебинен
Кызыкты көрдүк тез эле.

* * *

Таң агарып сүргөндө
Жайылып жүргөн мал көрдүк
Качырга койгон жүктөрүн,
Карбаластуу жан көрдүк
Ал аңгыча алаамат,
Жогорку кара талаадан
Оргуган кара чаң көрдүк
Койкойгон тобурчак минген
Көзүнөн жалын от күйгөн
Кыймылы көзгө илээшпей
Куюндан дагы тез жүргөн.
Карчыга куштай көп адам.
Карааны толук көрүнгөн. ,
Карбаластап алдастап
Качырлуу топтун ээлери
Санаасы санга бөлүнгөн.
Куугундап келген баатырлар,
Тапканга жоосун кубанып.
Ителги таанга тийгендей,
Чабышып бугун чыгарып,
Кырк качыр менен кырк нардын.
Чатагы арбын уланып.
Алардын ээси элүү жан
Союл жеп, көбү куланып.
Чыккыдан кандар диркиреп,
Кийимдер бүтүн чыланып
Жан серек болуп диртилдеп
Жаткан көп, өңү кубарып.

* * *

Кырк качыр менен кырк нардын
Ээлери Кытай эл экен.
Анжияндан талап казына
Алган мүлкү көп экен,
Казынанын ээлерин,
Сакчысы менен союшуп,
Келе жаткан кези экен.
Кербендер эмес бул шумдар
Каракчынын өзү экен.

Нечен түн, нечен жол жүрүп,
Уурунун чыккан үстүнөн
Куугунчунун кези экен.

* * *

Бул жорук жомок иш болуп,
Жашап жерлик элдерге,
Чогулушту бардык калк
Чабыштын түрүн көргөндө
Жанболот угуп «Туткуйдан»
Аттанды ишти жөндөөргө
Чатакты эпсиз ыргатпай,
Калыс болуп бергенге.
Бетине көөнү жабуу үчүн
Кимиси болсо шерменде.

* * *

Кызыл тилден бал тамган,
Чеченин алып жанына
Кан Бакайдай багжайтып
Көсөмүн алып жанына
Бул кандай шумдук иш дешип,
Калк жөнөдү жабыла
Арты эмне болот деп
Жарактанып камына.
Кеңеш берет Жанболот,
Келгендердин баарына.

* * *

Чоголдук бириң кылбагын,
Озунуп колуң сунбагын.
Кордукту кылбай бирөөгө
Дөбөгө чыгып тур баарың.
Каяктан чыкты бул чабыш
Билели мунун сырларын
Биздин элдик иш эмес,
Басалы аста чырларын
Беш алты жигит барып кел.
Белдүү, күчтүү чыйрагың.

* * *

— Жаңкарач баатыр баш болуп,
Чабышкан элге тез келди.
Колу-буту байланып,
Кордук көргөн эл көрдү.
Союл тийип кашайып,
Агып калган көз көрдү.
Куйкадан каны куюлган
Алсыраган нес көрдү.

Бирин-бири сабашып.
Булкушканга кез келди.

* * *

Токтоткун деди чабышты,
Тартасың бириң айыпты.
Кайдан келген жансыңар
Барар жериң алыспы?
Аш-тою жок баштапсың
Алабарман сайышты.
Көбөйтүшүп алыпсың
Кол бут сынган майыпты.
Өлүшө бербе жөнү жок
Чакыралы тигине
Жанболот баатыр калысты.

* * *

Куугунчунун башчысы
Күйүп турду Таажыбай
Кара кашка тобурчак
Минип турду Таажыбай
Шалк этмесин колуна
Илип турду Таажыбай.
Каракчыга кастарын
Тигип турду Таажыбай.

* * *

Кытайларды кыйратып,
Кырганы турду Таажыбай
Байланган бардык кытайга
Акыр заман дүмөктү
Кылганы турду Таажыбай
Үксүйгөн кара чачтарын
Жулганы турду Таажыбай
Казына бузган колдорун
Кылыч менен кыймалап
Чапканы турду Таажыбай
Ак балта менен баштарын
Чапканы турду Таажыбай.
Сакчыларын өлтүргөн
Райымсыз канкорду
Тирүүлөй отко куйкалап
Жакканы турду Таажыбай.

* * *

Каракчы элүү кытайдан
Алтоонун башы айрылып.
Төртөөнүн көзү челейип.
Жетөөнүн колу кайрылып.

Үчөөнөн такыр коштошуп,
Ак чолпону жай кылып,
Калганын тизген көгөнгө
Төшөгүн кара сай кылып.
Алардын Чан-Чин башчысы
Минтип
Арманын айтып кайгырып.

* * *

— Жан соога баатыр жан соога,
Жанымды тирүү койгула.
Опосуз кызык дүйнө үчүн,
Ойлонбой кирдим шаарыңа.
Арача болор жан барбы,
Бир кашык менин каныма.
Сакталса эгер чымын жан,
Кыламын кызмат баарыңа.
Кымбаттуу кыргыз тукуму,
Караша көргүн алыма.
Чуулгандуу иттик кесипти,
Түшүнүп келдим арыма.
Баркыңды кыргыз билермин
Кайрылып келсем тагыма.

* * *

Далай шаарга баргамын,
Далайдын башын каңдадым
Далайдын ичин күйгүзүп,
Далайдын мүлкүн алгамын.
Далайды тирүү тозоко,
Дайынсыз мен да салгамын.
Далайдын жашын агызып,
Алдыма салып айдадым.
Далайдын укпай сөздөрүн.
Дүнүйө үчүн жайладым.
Зулумдук мактоо турбайбы,
Жырткычтык көркоо андагым.

* * *

Мен дагы хандын өзүмүн,
Жашымдан келем жалындап.
Оозумдан чыккан ар бир сөз,
Жаянга салган кайырмак.
Азырга чейин жок болгон,
Кор болуп менде жалынмак.
Кордук күн башка түшпөсө
Жан чиркин

«Бурканга»¹ кайдан багынмак
«Курандан»² кыргыз айланам
Жанына жаным айырбаш.

* * *

Эзелтен кытай жергеси
Кыргыз эл сизге канаатташ
Бир туугандай бололу
Жергебиз бирге жамаатташ
Чек бөлүшүү болбосун
Жайлообуз бирге танапташ
Бир казандан даам татып
Элибиз болсун табакташ
Жанымды сакта баатырлар
Жергеңди эч ким талашпас
Күнөөмдү кечкин Таажыбай.
Дос болом жанды аяшпас
Жанболот баатыр калыс бол
Жан дилим менен айтам дат.

* * *

— Анжияндан келген Таажыбай
Каарданат өңү кумсарып
Ачуусун турат жута албай
Кыпчылып таноо сумсайып
Кордукту салдың сен Чан-Чин.
Аласаң барбы канчалык.
Казына талап, кан жутуп,
Кутурдуң неге анчалык
Сен сойгон элдин күнү үчүн
Башыңды кесем алып барып.

* * *

Тынч элдин алып уйкусун
Азапты салдың мынчалык
Мактанасың эби жок
Жүргөнүңө чаң салып
Жан соогалап турасың
Чубуттугуң байкалып
Абийирсиз канкор каракчы
Жобурай бербек актанып
Каныңды азыр төгөмүн
Курсагыңды мен жарып.

* * *

Канжарын кындан сууруп,
Таажыбай түрдү жулунуп.

¹ Бурхан диндик китеп Кудай деген мааниде.

² Куран кыргыздар сыйынчу диндик китеп.

Райымсыз кордукка
Күйүккөнү билинип.
Бой боздоп Чан-Чин жалынат
Аманат жандан түңүлүп
Таажыбай сабыр кылгын деп
Кол кармайт элдер биригип.

* * *

— Жанболот сөзүн баштады
Ойдогу ишти айтканы.
Таажыбай уккун тажабай,
Көңүл бур жалпы жаш кары,
Акылга салат нечен ой.
Чан-Чиндин бизге айтканы,
Чиркин жандан айрылса,
Башка жок анын тапмагы.

* * *

Кыргыз менен Кытайдын,
Эл болушун суранды.
Бирин-бири колдошуп
Бел болушун суранды
Кыргыз-Кытай дебестен
Тең болушун сурады.
Бул дагы белдүү хан экен.
Сөздөрүн терең угалы.
Кетирген кылмыш күнөөсүн
Мойнуна алган убагы.
Ошонун баарын укпастан
Өлтүрсөк кимге убалы.

* * *

Жоготсок Чан-Чин бир киши,
Мунун да бардыр билгиси.
Кыргыз кытай калкына.
Белгилүү болор үлгүсү.
Ант шертин баарын уккула.
Өзгөрсүн коркуу турмушу.
Тил кат берсин колунан,
Тынчтыкты келсе сүйгүсү.

* * *

— Жанболот баатыр өзүңө,
Башымды тартуу кыламын.
Кечирген болсоң күнөөмдү,
Таажыбай сенден сурадым.
Кыргыз, кытай элинин,
Достугун менден сурагын.
Өлгөнчө сыйлап өтөмүн,

Силердей кыргыз кыраанын,
Айбандык кылып жүргөнгө,
Алдыңда Чан-Чин убайым.

* * *

Колумдан тил кат ант берем,
Адамдык кепил шарт менен
Бүлүнгөн калаа, шаарыңдын
Зыянын толук бүткөрөм.
Жанболот баатыр ишенгин
Бир тууган болом сиз менен
Кайгырбай алгын Таажыбай
Кырк качыр, нарды жүк менен.
Кырк жолдошум аларды
Жеткирип барсын сиз менен.

* * *

Жанболот баатыр тил катты,
Өзүңө жазып беремин,
Кыргызда менин доом жок,
Билдиңиз анын себебин.
Арка бериш эл жашап.
Алышып турсун керегин,
Таажыбай менен Жанболот
Экөөңүз менин өнөгүм.
Бул тил кат сизге ыйык ант
Коргобойт жандан бөлөгүн.

* * *

Дүйнөдөн өтсөм кокустан,
Тил катым сизге чоң жардам.
Бүт таанышат бул катты,
Кытайлык бардык билерман.
Кыргыз, кытай эл болсо,
Биздерде болбос эч арман.

* * *

Чан-Чиндин анты угулуп,
Байлоодон колу бошонуп.
Азат кылды баардыгын,
Конок үйгө которуп.
Туу бээден кармап сойдуруп,
Бал кымызга тойдуруп,
Тынчыган экен бул чатак,
Достукка арнап той кылып.

* * *

— Кытай менен бузулган,
Кыргыздын ушул чатагы.

Арпадан кармап кетишкен,
Жанболот баатыр атаны.
Ал кишиге жүктөшүп,
Болбогон жалган катаны.
Өтүп турат абаке,
Өрттөнгөн Кытай азабы,
Баруу жагын өзүң чеч,
Күйүттү аба басалы
Быйылдан калса инициз
Күмөн го тирүү жашары.

* * *

Ушундай жалган жалаадан,
Колго түштү Жанболот.
Камынган жоонун дартынан,
Орго түштү Жанболот.
Жер сагынып эл эңсеп,
Ойго түштү Жанболот.
Жети жыл тартып зор азап,
Шорго түштү Жанболот.
Жылчыгы жок эң туюк,
Торго түштү Жанболот.
Калк атасы жок болсо,
Саяк, Чоро кор болот,
Өзүңдөн айла болбосо
Абаке,
Башкалар кимди ойлонот.

11. АЛП ТОБООКТУН ЖООБУ

Кургаган чөлдө болсо да,
Каз өрдөк учат көл издеп.
Канчалык күчкө толсо да,
Боз улар учат эңиштеп.
Карышкыр, чөө сактанат,
Көрүнсө кароол дөбө издеп.
Куу түлкү жортот күн сайын,
Кыраандуу жайлуу бел издеп.
Топоздор тозот тумшугун,
Шамалга карап семиздеп.
Келгенге Артык рахмат
Жети жыл чыдап мени издеп.

* * *

Издетпей мен да бармакмын,
Кырсыкка назар салмакмын.
Эсептешип көрмөкмүн,
Өнөрүн Кытай, калмактын.

Жанболот кылды кесирдеп,
Сөздү угуп мен да тим жаттым.
Окуя жөнүн түшүнбөй,
Жети жыл ишти ыргаттың.
Түшүндүм келген жөнүңдү
Актыгың менен кымбатсың,
Эгерде мурун билгенде,
Калк үчүн кызмат кылмакмын.

* * *

Айтышты эле кээ бирлер,
Жанболот опсуз көптү деп.
Күнөөсүз талап кытайды,
Зордугу мунун өттү деп.
Кытайлык элүү адамдын,
Коондой башын кести деп.
Алтымыш төөнүн бүт жүгүн,
Олжо кылып кетти деп,
Ушунун түбү акыры,
Өз башыңа жетти деп...

* * *

Ак калпак кыргыз журтумдун
Атагын көзү көрбөсө.
Ала-Тоого ээн эркин,
Жашырын көзү көрбөсө.
Суусунга ичип бал кымыз,
Чаалыгып тердеп чөлдөсө.
Миң-сан гүлдү жыттаса,
Жайлоолоп коктү өрдөсө.
Эмне үчүн кербен талайт деп
Өкүнүп жүрдүм бир нече.

* * *

Кербендер болсо келаткан,
Дүйнөсүн жөнсүз таласа.
Жолоочу киши жол менен,
Эрк бербей аны сабаса.
Өзүнчө жыргап эл багып,
Элине салбай тамаша?
Эмне үчүн мындай кылат деп,
Эси жок тентек балача
Нааразы болуп жүргөмүн,
Эми,
Түшөмүн Артык арача.

* * *

Сөзүңдөн чындык байкалып,
Ишиңдин билдим тарыхын.

Жетимсиреп калыптыр,
Жашаган сенин айылың.
Элимден кеңеш сурайын
Кытайга кандай баруунун
Эки жума өткөрүп
Билип кет кептин аныгын.

12. АЛП ТОБООКТУН КЫТАЙГА БАРЫШЫ ТУУРАЛУУ ТУУГАНДАРЫНА КЕҢЕШКЕНИ

Карачтын эл чакырышы

Олуттуу ишке бет буруп,
Элимди жыйнап алайын.
Кытайга баруу коюуну,
Чечишсин жалпы агайын.
Элим эгер эп көрсө,
Кызматына жарайын.
Атыңды Карач токунуп,
Атаңдын жеткир саламын.

* * *

«Шорону» жердеп кыштаган,
Каргалык «Макмал» жайлаган.
Төөлөрү өсүп өркүндөп,
Буурасы бука чайнаган.
Жалгамышты чакыргын,
Оокатка бүйрө чарба адам.
Чымын, Темир уулдарын,
Ала келгин ал абан.

* * *

Тереги асман тиреген,
«Чотукени» жердеген.
Дарыгердик жайы бар,
Кеселман айга «Суу» деген
Калматай, Борбаш, Төлөк бар
Алар менен жайлоолош,
Назаркул менен Норузбай,
Айты менен Чомой бар.
«Куртеректин» өзүндө
Мамырай менен Жылга бар
Үч күндөн кийин келишсин
Менден салам айта бар.

* * *

«Кара-Мырза» жеринде,

«Көтөрмөнүн» өзүндө.
Сарык абан бар элде,
Бир күн эрте келсин де.
Алдыда жатат көп иштер.
Акыл насаат берсин де.
Кичүү да болсо Сарыгым,
Ой пикирин бөлсүн де.

* * *

«Кара-Булак» турагы,
Улуу да болсо Бөкө абам,
Атакеңдин ынагы.
Жолборстой болуп чыкты эле,
Кенжебай, Базар уулдары.
Кара-Боз жылкы уругун,
Өстүргөн Токтор тынары.
Бардыгы чогуу келишсин,
Кеп-кеңешин угалы.

* * *

«Ийри-Суу», «Беш-Кол», «Көңдүктөн»,
Абыла, Норус, Ноокени.
Чакырып кел балдарды,
Кеңеше турган кез келди.
Басканы турам деп айткан
Көрбөгөн мурун жерлерди.
Бардыгы калды жетилип,
Ылгашып ар кыл сөздөрдү.

* * *

Кыз Кыял деген ат минип,
Сарыкты Карач чакырып,
Жээгине келип Нарындын,
Кыбалап кечип шашылып.
Жалгамыштын айылын
«Шородон» таап ашыгып
Тобооктун дубай саламын
Калтырбай айтты батынып.
Чымын, Темир жөнөдү
Атасын сыйлап баш ийип.

* * *

Шородон Карач аттанып,
Жол жүрүп бөксө менен.
«Чотукеден» жолугуп,
Калматай, Борбаш, Төлөкө.
Назаркул менен Норузбай
Эки бирдей өнөккө,
Атакем Тобоок келсин дейт

Силерди жалпы абаке.

* * *

Ак мөңгүлөр кетпеген,
«Ак-Шыйрактын» тоосунан.
Тоо кийиктер үзүлбөйт,
Көз жетпеген зоосунан.
Дүпүйөт арча, карагай.
Чалкайган кенен төрүнөн,
Аюулары үзүлбөйт.
«Чоң-Зындандын» белинен.
Айты менен Чомойду
Чакырды «Бакы» жеринен.

* * *

«Сары-Булак» жердеп бет алып,
Белгилүү «Беш-Кол» тарапты.
Атайлап жасап бергендей,
Кыз-Кыялгам канатты.
Жолдогу челдүү чыргайлар,
Этек жеңди талашты.
Чыгарды эстен чабарман,
Чаалыгып чарчап жадашты.
Кең — «Беш-Колго» жеткенде
Суюлуп жылдыз таң атты.
Таң сүрө келген жолоочу
Айылдын элин каратты.
Ак үйдүн түшүп алдына.
Абылага саламды
Иниси Карач бала айтты.
Суусунга жутуп бал кымыз,
Бет алды «Көңдүк» тарапты.

* * *

Марал кечүү жайыктан,
Кечип Карач жөнөдү.
Шартылдап күчөп чыгууда,
Кыз-Кыялдын өнөрү,
«Черик» кыя жол менен,
Ыкчамдап жүрүп келели.
«Көңдүктү» жайлайт эмеспи,
Тобооктун Нооке медери.
«Сасык кайыңдан» жолукту,
Ак таңдай Норус чебери.
Атакем жатат чакырып
Силерде бар го кереги.

* * *

Көк жибектей кулпунат
«Додомолдун» талаасы.

Керимсел толкуп көрк берет,
Атырдай таза абасы.
Апаппак болгон боз үйлөр,
Талаанын көркү карачы.
Карабоз жылкы бардыгы.
Адамдын жетпейт санаты.
Бул жерди жайлап туруптур,
Тобооктун Боко агасы.
Жылкынын ээси болуптур,
Эң кичүү Токтор баласы.

* * *

Кенжебай, Базар айыл болуп,
Бири «Бобондун» конуп оозуна.
Бири барып жайгашып,
«Чийлүү Коонун» башына.
Бөкө аба айыл кондурган,
«Чамындынын» сазына.
Бардыгын Карач чакырып
Жол тартты минип атына.

* * *

Чакыргандын бардыгы,
Аскалыга келишип.
Улуусуна кичүүсү,
Урматтап салам беришип.
Амандык сурап жай сурап,
Учурашып көрүшүп.
Чөрдөгөйдүн түкүмү,
Өркүндөшүп өнүшүп.
Сөз угууга Тобооктун
Сунушуна көнүшүп.

13. АЛП ТОБООКТУН КЕЛГЕН ЭЛГЕ КАЙРЫЛУУСУ

Ботокара жердеген,
Тегибиз Кыпчак элденбиз.
Бабакайнар түп ата,
Ошондон өсүп өнгөнбүз.
Чөрдөгөй андан төрөлгөн,
Жөнүңдү билүү ыйык иш.
Чөрдөгөйдүн балдары,
Кара сакал, Сары сакал,
Сары сакалдан Битиян,
Калыталчы эр жалгыз,
Битияңдан туулган.

Биз таралдык туугандар,
Такчынын эки баласы
Тагайболот, Турумдан.

* * *

Абабыз Тагайболоттон,
Бөкө, Сарык эки агаң
Турумдан Тобоок, Жалгамыш,
Болобуз балдар бир тууган.

* * *

Кара сакал тукуму,
Маматек менен Койкелди.
Бир эне бир атадан,
Бул дүйнөгө бир келди.
Маматектин эркеси,
Жалгыз туума Дүйшөмбү.
Курман менен Сакынын
Атасы өткөн Койгелди.

* * *

Бир туугансың баарыңар,
Балдар тааныштырсам силерди.
Дүйшөмбүнүн балдары
Тиги: —
Калматай, Борбаш, Назаркул
Норузбай менен Төлөгүм!
Сакиден: —
Айты, Чомоюм
Чечен туулган Курмандан
Тиги: —
Мамырай, Жылга бөбөгүм.
Баарыбыз мындай бир кандан,
Баарыбыз өндүк бир дандан.
Бир чынардын бүрүбүз
Жаныбыз бирге туулгандан.

* * *

Бардыгың бүтүн чогулдуң,
Бир жумуш үчүн кеңешем.
Жалпы журтум биригип,
Бул ишиң ката дебесең.
Асыл башка түрдүүчө,
Азап түшөт бир нечен.
Эгерде болсо мага жооп,
Жети айга элден мен безем.

* * *

Жалпы Кыргыз атынан,

Кыргыздын Саяк затынан.
Саяктын Чоро элинен,
Эл атынын көбүнөн.
Кармалып кеткен Кытайга
Жанболоттун жөнүнөн.
Бошотуп бер деп эл келди,
Жардам сурап өзүмөн.
Укканда чыңдан зээн кейийт,
Билдирген мага сөзүнөн.

* * *

Жанболотту Арпадан,
Байлап алып кетиптир.
Эр Тойматты курутуп
Жайлап башын кесиптир.
Бактыгул аттуу баласын,
Туткунга алып кетиптир,
Кармалып алар туткунга.
Жети жылга жетиптир.
Жыл сайын алып зор чыгым,
Зордугу калкка өтүптүр.

* * *

Нечен баалуу мүлктөрдү
Кытай ханга арнаптыр.
Сөзгө келип бел байлап
Эч адам издеп барбаптыр.
Энчиси бирге немедей
Өрүштөн жылкы айдаптыр
Үстөмдүк кылып кытайлар
Элдин кызын тандаптыр.
Баш көтөртпөй Чоро элин
Жылаандай соруп арбаптыр
Башчысыз калып бардыгы
Жетимдей болуп зарлаптыр.

Ушинтип айтып кабарын,
Билгизип мага баянын.
Чородон келген жигиттер,
Калкынын айтты саламын.
Силерге келсе ылайык,
Жанболотту издеп барамын.
Ак Калпак кыргыз даңк үчүн.
Сураймын барып абалын.
Жүйөөгө келсе кытайлар,
Ажыратып алайын.
Тартынбай калкым жооп бер,
Жалпыңдан күткөн талабым.

* * *

Кара сур өңү багжайып,
Тегерек сакал Жалгамыш.
Опол тоодой көрүнүп,
Алп абам айткан бардык иш.
Сурданып туруп мындай дейт,
Тилге чыгып кайрат күч.

14. ЖАЛГАМЫШТЫН СӨЗҮ

Оолукпа Тобоок тууганым,
Ойдо жок ишти кылбагын.
Көөдөгүм сага жарашпайт,
Кытайды эңсеп турганын.
Сен барсаң кытай береби,
Туткундап алган душманын.
Каласың анда кармалып,
Камалып ичке бушманын.

* * *

Уй түгүнөн көп кытай,
Жалгыз сенден коркобу.
Өлүмгө коёт бел байлап,
Адамдын сендей чоркогу.
Казыктан чечип алгандай,
Ал эмес уйдун торпогу.

* * *

Душмандын тоотпой айлына
Жалгыз киши барчубу?
Коломолуу кол болбой
Көп элди жеке алчуубу?
Кадырын өтөр кыргызга
Кытайлар билбейт баркыңды.
Оолуга бербе жөнү жок
Ойлонуп кара артыңды.

* * *

Барамын десең батынып,
Кыргызга бүтүн кеңеш сал.
Караан болуп беришсин,
Көп кол жыйып колуңа ал,
Айбаты Жолборс сүрдөнгөн.
Баатырларды курап ал,
Жоо жарагын мол камдап,
Анан кийин баштап бар.

15. САРЫКТЫН СӨЗҮ

Менин да эки ооз кебим бар,
Абакем Тобоок баатырсыз.
Күчүңүздөн бөлөкчө,
Сөзүңүздүн эми бар.
Өзүңүздү колдоочу,
Ак калпак кыргыз элиң бар.
Кытайга барчу кабарды,
Билеби башка кыргыздар.
Белгилүү кыргыз хандарга,
Билинди беле бул кабар.

* * *

Чородон киши келди деп,
Озунду ашык белгилеп.
Барамын дейсиң Кытайга,
Түшүнбөйм аба кандай кеп.
Капаланбай сөзүмдү ук
Эгерде болсо сизге эп.

* * *

Жалганын абам айткандай,
Жалгыз кантип барасың,
Жабылса сага көп кытай,
Жаныңды кайдан табасың.
Асманга учуп чыккандай
Мүрүңдө барбы канатың.

* * *

Кайлаган Кытай тилдерин,
Билесиңби абаке.
Өмүрүнчө жөө жүрдүң,
Көтөргүдөй өзүңдү.
Тулпар таап кыргыздан
Минесиңби абаке.
Эч кимдин алы жетпеген,
Адамдын алпы жеке эле
Бир өзүңбү абаке.

* * *

Өзүңдү жалгыз жиберип,
Кантип чыдап калабыз.
Калкың бүтүн чогулуп,
Сиз менен кошо барабыз.
Жеңип алсаң кытайды,
Жеңишиңди көрөбүз.
Кытайдан кокус жеңилсең.
Өзүң менен өлөбүз.

Жекеме-жеке кармашсаң,
Караан болуп беребиз.
Жалгыз сизди жиберип
Жаталбайбыз мына биз.

* * *

Алптарда болот дечү эле
Ак болоттон калканы.
Ай далысын кубанткан,
Ок өтпөс ак олпогу.
Кыя тартып байланган,
Кара болот кылычы.
Түпөктүү найза өөргөн,
Баатырдын мындай жумушу.
Душманга барат дечү эле,
Куралдуу баатыр мына ушул.

* * *

Алты ай минсе талбаган,
Тулпары болот дечү эле.
Алты сайлуу ак баран,
Мылтыгы болот дечү эле.
Өзүндөй эрден жайнаган,
Шерлери болот дечү эле.
Мээлегенин сулаткан,
Мергени болот дечү эле.
Жер жайнаган айбаттуу,
Эрлери болот дечү эле.
Жекеге баатыр эр чыкса.
Ураанын айтып колдогон
Элдери болот дечү эле.

* * *

Андайлардын бири жок,
Куралсыздын күчү жок.
Кандай жансыз абаке,
Коркуу менен иши жок.
Жалаң эле жоо жалгыз,
Барам дейсиң көөнү ток.
Жалгыз барба абаке,
Барсаңыз аман келүү жок.

16. НОРУЗБАЙДЫН СӨЗҮ

Туугандык кеңеш кеп сурап,
Абакем бизге кайрылып.
Өзүңө кеңеш берүүдөн.
Тартынып турам айбыгып.

Барышына Кытайга
Мен дагы турам кайгырып.

* * *

Жүрөбүз аба баарыбыз,
Өзүңдү медресе бел кылып.
Кытай, калмак бардыгын,
Жүрөсүз тегиз эл кылып.
Жашайбыз Тогуз-Тородо,
Кыпчактан келген аз урук.
Кытайга кетип келбесең,
Каран түн болор биздин иш.

* * *

Атыңыз бүтүн белгилүү,
Кыргыз, кыпчак калкыңа.
Абаке Тобоок кадырың,
Биз эмес өтөт жалпыга.
Түшүнүп качан көргөнсүң,
Кытайдын ички шартына.
Кармашсаң алың жете алат,
Өзүңдөй канча алпына.

* * *

Кыдырып кыргыз жергесин,
Көрдүңүз эчен элиңди.
Тааныдыңыз абаке,
Эл башкарган бегинди.
Ажыратып келесиз.
Башкадан талаш чегинди.
Сиз туулгандан бер жакка,
Баса элек душман жериңди.
Кенендик кылам деп жүрүп,
Абаке,
Сындырып алба белиңди.

* * *

Баатыр Тобоок атанып,
Нечендин бастың чатагын.
Кыргыз эл сыйлап өзүңдү,
Кыйлага кетти атагың.
Көңүлдү бурат тынчтыпай,
Кытайга баруу сапарың.
Жалгыз барам дегенге,
Көңүлүм тынбай капамын.

* * *

Сапарыңды эл билсин,
Ууруга барчу сен эмес.

Байкабай бара бергендей,
Биз менен Кытай эл эмес.
Кокустан алса туткунга,
Ажыратып алуучу,
Артыңдан издеп баруучу,
Кыргыздын алпы көп эмес.
Тим эле Кытай барам деп,
Куткарып туткун алам деп,
Айтканың аба кеп эмес.

* * *

Кытайга баруу жөнүндө
Кыргыздын билсин бардыгы.
Абаке сизге кам көрсүн,
Калкыңдын бийлик хандыгы.
Белгилүү болсун кыргызга,
Кытайга баруу жардыгы.
Артыңдан издер эл болсун.
Анан кийин барсаңыз,
Эч кимдин болбойт тардыгы.

* * *

Топусун башка калтырып,
Көк сүлөөсүн бөрктү алып.
Мандашын жазбай тыкыйып,
Айланага көз салып.
Ой басып Бөкө олтурат,
Айтылган сөздү эске алып.
Барба деп кесе айтууну,
Көңүлгө албай анчалык.
Менин оюм мындай дейт,
Буудай жүзү жапжарык.

17. БОКОНУН СӨЗҮ

Келечек ишти кеңешип,
Баарыбыз чогуу турабыз. .
Баалуу кеңеш кошолу,
Туугандарым буга биз.
Бир адам үчүн жеке эмес,
Кыргыз элге ыйык иш.
Терең акыл ойлонуп,
Ой пикирди туура түз.
Эзелтен баатыр өстүргөн,
Ак калпак кыргыз журтубуз.

* * *

Кыргыздын Манас баатыры,

Дүйнөгө даңкы таралган.
«Алтайга» чейин тентиген,
Кыргызын жыйнап ала турган.
Жазыксыз калктын күнүн кууп,
Кытайга кыргын сала алган,
Эл баккан кыраан баатырдын,
Өлбөстөй аты жаралган.

* * *

Семетей, Сейтек, Алмазбек,
Жаралган Манас канынан.
Курманбек, Сейитбектерди,
Билебиз жалпы абыдан.
Эр Төштүк, Жаныш, Байышты,
Башка улут бүтүн тааныган.
Кечээ эле өткөн Табылды,
Калмактан жерин бошотуп,
Аны да кызыр даарыган.
Кыздардан дагы шер чыгып,
Кыз Сайкал, Жаңыл Мырзанын
Эрдиги сонун баарынан.
Ошонун баары эл үчүн,
Кечишкен кашык канынан.
Баатырдын күчү элдики,
Тобоогум барса Кытайга
Колдойлу бардык жагынан.

* * *

Кыргыздын коргоп намысын,
Барууңа каршы эмесмин.
Көз жашын тыйып элиңдин,
Багууга каршы эмесмин.
Түткүндү аман бошотуп,
Алууна каршы эмесмин.
Кандайча ага баруунун,
Жолдорун кандай кеңештин.
Толуктап билип алдыңбы,
Кармашта болгон себептин.
Өзүңдүн кандай пикириң.
Түшүнтүп бере элексиң.

* * *

Арстанбаптан жети жыл
Арабча окуп сен өстүң.
Белгилүү кыргыз алпысың,
Бир өзүңдү таянган.
Бүрдүү чынар терексиң.
Эл кеңешин эсиңе ал,
Сапарына Тобоогум,

Эч качан каршы эмесмин.

18. ТОБООКТУН ОЮНУН ЖЫЙЫНТЫГЫ

— Жазыла түшүп жарк этип,
Жардай болгон кабагы.
Чолпон сымак балбылдап,
Өрттү көздүн чанагы.
Кубангандан өзгөрдү,
Баатырыңдын абалы.
Топтолгон ички пикириң,
Айтууну Тобоок самады.

* * *

Айланайын туугандар,
Түшүнүп иштин жөндөрүн.
Өзүмдү койду кубантып,
Ар түрдүү акыл бергениң.
Өлүмдөн кооп санабай,
Басамын кытай жерлерин.
Коломолуу кол жыйнап,
Тандабайм элдин мергенин.
Кытайга кошо баргын деп,
Кыйнабайм кыргыз эрлерин.
Мындай иштин неченин.
Жайчылык менен жөндөдүм,
Сөз менен жеңип далайды,
Туулгандан бери көнгөмүн.

* * *

Ак калпак кыргыз атынан,
Элчи болуп барамын.
Кытайдын тилин билемин,
Эмнеге тилмеч аламын.
Кытай ханга айтамын,
Кыргыздын ыйык саламын.
Элчиликке кел деймин,
Жанболотту бер деймин,
Аткарсаң кыргыз талабын.

* * *

Эзелтен элчи адамдын,
Эч душман жолун тозбогон.
Талапты койсо орундап,
Кытай хан менен дос болом.
Эки элде тынчтык болсо дейм,
Токтолуп кандуу козголоң,
Элчилер дайым аткарган,

Жүйөөлөргө токтолом.
Сыр алышып сырдашсак,
Кубаныч менен коштолом.

* * *

Элчинин шартын билбесе,
Эсирип кытай жиндесе.
Кордуктаймын деп ойлоп,
Көзүнө мени илбесе.
Элчи да болсом башына,
Кыйындык түшөр бир нече.

* * *

Амал жок согуш жасаймын,
Жаздыгым ала жатамын.
Хан тагынын үстүнөн,
Умачтай көзүң ачамын.
Чымчыктай башың жуламын,
Кол салса көбүн кырамын.
Отуз күн, отуз түн бою,
Чарчабай уруш кыламын,
Кытайлар колун жыйганча.
Жолумду тосуп бууганча,
Кыргызга жетип тынамын.

* * *

Күн мурун алар камынса,
Таалайга кырсык жазылса.
Топурак буйруп, туз насип.
Кытайда көрүм казылса,
Жети айдан ашык жок болсом.
Душмандан көзүм жумулуп,
Бул дүйнө менен кош болом.
Ошондон кийин издесин
Кунумду кууп жоктогон.

19. АЛП ТОБООККО АРТЫКТЫН ЭКИНЧИ КЕЛИШИ

Тоо башынан сары жылдыз,
Таң белгисин бергенде.
Кең өрөөндүн ичинен,
Таңкы жел жетип келгенде,
Жумурткадай көп айыл,
Таттуу уйкуда жатканда,
Эрте туруп алп Тобоок,
Дайым барып жуунуучу.
Көлмөсүнө басканда,

Таң жарчысы боз торгой,
Таңшып сайрайт асманда.

* * *

Жийде менен кайыңдын,
Жыпар жыты буркурайт.
Эрте менен козу, улак,
Мелдешкенсип чуркурайт.
Тоо боорунан жылкычы,
Жылкы айдап ышкырат.
Оюн салып желеде,
Тентек кулун бышкырат.
Көзүн ачпай бөбөктөр,
Уктап жатат ныксырап.

* * *

Асман тиреп көк зоолор,
Мелтирейт да сумсаят.
Зоо башынан айланып,
Бүркүт шаңшып үн салат.
Карагай, арча дүпүйүп,
Шилби, кайың кумсарат.
Тоонун суусу күпүлдөп,
Толкунданат күү чалат
Эрте тийип күн нуру
Магдырашат чар тарап.

* * *

Төө чапанын жамынып,
Дөбөгө келип олтуруп,
Көз жүгүртүп карады,
Айланага бет буруп.
Эзелтен бери көнүмүш
Таңга маалкы бул туруш.
Караанга толгон эмедей.
Төмөнкү жайык бурулуш.
Таң калтырды баатырды.
Таанылбаган көрүнүш.

* * *

Көк жайыкта жайылган,
Биздин элдин малы эмес
Кайсы жактан келди экен
Көчүп конгон айыл эмес.
Аяк, башы серпеңдеп,
Аттуулары бар экен.
Бери карай суурулду,
Кайдан келген жан экен.

* * *

Таң калып карап турганда,
Желбеген жорго минишкен.
Ак калпак башка кийишкен,
Коштоого тоодой ат алып,
Келатат бир топ жигиттер.
Кечикпей жетип келишти,
Бардыгы салам беришти.
Аттан түшө калышып,
Кол кармашып көрүштү.
Эңсеп келген баатырга,
Айылынан кезикти.

* * *

— Кечээ,
Орто-Сырттан чыкканын,
Эңсешип эли күткөнүн.
Абакем качан келет деп,
Жол карашып бүткөнүн.
Баатырга Артык баяндайт,
Топтолгон калктын күчтөрүн.
Бир баштан санап айтууда
Бүткөргөн ар кыл иштерин.

* * *

Абаке сизге биз келдик
Айтылган күндү эсептеп.
Ар дайым минип жүрсүн деп,
Тоо-тору атты жетектеп.
Жактырды муну сынчылар,
Тулпардан күчү өтөт деп,
Канчалык минсең арыбайт,
Качканды кууса жетет деп.

* * *

Эп болсо аба жүрүңүз,
Тоо-тору атты миниңиз.
Жети жылдан бер жакка,
Кетиптир кубат сүрүбүз.
Өзүң баштап барбасаң
Кытайга барчу кимибиз.
Көп кол жыйдык кеңешип,
Күч кайратын билиңиз.
Караан болуп берели,
Жалпыбызды сүрүңүз.

* * *

«Саяк менен Чоролор»
Он беш миңдеп кол жыйды.

«Сарбагыш», «Бугу» уругу,
Он миң колго сөз берди.
«Солто» менен «Тынайлар»,
Беш миң колду эп көрдү.
«Адигине», «Тагайлар»
Дагы беш миң камдашып,
Кытайларды жек көрдү.
Кыргыздын билермандары,
Отуз беш миң кол менен.
Барууну аба чектеди.
Бардыгы толук барчуудан
Өтсө эгер сизге кептери.

* * *

Туура үч күн жол жүрүп,
Арыптыр минген атыңар.
Кытайга баруу иши үчүн,
Катыптыр бөөдө башыңар.
Бул ишти чогуу көрөrbүз,
Эки күн мында жатыңар.
Ат өргүтүп эс алып,
Чаалыкканды жазыңар
Бабабыз Манас колдосо
Бактыңар быйыл ачылар.

* * *

Конокко койлор союлуп,
Меймандар чайга тоюнуп.
Ууз кымызга канышып,
Чаалыккандык жоюлуп.
Сергишти келген жолоочу,
Чиренип буттар чоюлуп.

* * *

Кызыр эмди тай союп,
Айылын бүтүн чакырып.
Кытайга жөнөө сапары,
Бардыгына айтылып,
Жөнөмөк болду алп Абам
Эл-журтун мында калтырып.

* * *

Минсин деп тартат жигиттер
Тоо-тору атты экөөлөп,
Убара болбо балдар дейт.
Бул атың кайдан көтөрөт.
Атыңар аман соосунда
Кеткин дейт алып жетелеп.

* * *

Болушпайт алар кыйылып,
Жөн эле айткан эмедей.
Минип көр аба минип көр
Эң күчтүү тулпар ченебей.
Көтөрөт сизди көтөрөт,
Деңизге сүзгөн кемедей.
Байкабапсыз абаке
Көп жөө жүрүп элебей.

* * *

— Ата балдар болбодуң,
Ишенбей баарың оңбодуң
Тоо-Торуну туура тарт.
Баары бир муну сомдодуң.
Туулгандан бер жакка,
Эч нерсе минип койбодум
Көтөрбөйт мени эч бир күч
Бул чобуруңду сойгонуң.

* * *

Мингизүүгө баатырды,
Тоо-Тору туура тартылды.
Абакемдин зор колу,
Ыйык жалга артылды.
Тебет десе үзөңгү,
Буттун учу батпады.
Тай үйрөткөн эмедей,
Тоо-Торуга аттады.
Төрт буту менен чөгөлөп,
Төөдөн бетер жатканы.
Том-томунан кыйрады,
Кырканын саптары.
Кабыргалар кычырап,
Кыйрап калды капталы.

20. АЛП ТОБООКТУН НАРЫН ДАРЫЯСЫНАН ӨТҮШҮ

Кайткыла балдар калкыңа,
Аттуусуң кеткин алдыга.
Жөө күлүктөй кубалап,
Мен түшөмүн артыңа.
Менден салам айткыла,
Мүрүн барсаң жалпыга.

* * *

Ат менен жүрүп бардыгың,

Артымдан жетпей калбагын.
Ат жүрүшүн аябай,
Тез жүрүүгө чамдагын.
Жаралгандан бер жакка,
Жөө жүрүштөн талбадым.
Тубаса жүргөн жөөчүлүк,
Мингичти ойго албадым.
Жөө жүрүү албайт кубатты.
Туулгандан көнүп калгамын.

* * *

Тай сүлөөсүн териден,
Экөө чыккан тебетей.
Аны кийди башына.
Эки бутун булгаары,
Өтүк тиккен өзүнө,
Муну кийди бутуна.
Он алты теке териден,
Жасап берген кандагай,
Толук кийди батыра.
Тогуз төөнүн жүнүнөн
Ийрип соккон пыязы,
Төө чапанын кийинип,
Айтылуу чоң кисени,
Курчанып абам алганда.
Тоодой болуп көрүнүп,
Колго алып сырдуу таягын.
Эл журту менен коштошуп,
Айлынан чыкты бөлүнүп.

* * *

Аттуулар шаттуу келишти,
«Кубат-Булак» атанган.
«Карагоо» белдин алдында,
Баатырды тозгон күтүнүп.
Бардык камын бүтүрүп
Жылкычынын айлына.
Аттарын коё беришип,
Катуу жүрүп келатып,
Чаалыгып калган бардыгы.

* * *

Аңгыча баатыр даңкайып,
Бүгүлбөй басып кайкайып.
Нымыгып чеке тердебейт,
Тамылжып бети балкайып.
Жалагай ооздон күрөктөй,
Көрүнүп тиши кашкайып,
Оңкогой мурун саз оңго

Сүр берет мурут калкайып.
Баатырга коргон камылга,
Жакындап келди айылга,
Бардыгы тозду жабылып.
Күтүнүү толук жайында.
Аялдар үйдөн шыкаалайт,
Көрүнүү ага айыңда.
Жигиттер салам айтышып,
Колдору жетпейт шадыга.
Көк майсан гүлдүү көк конуш,
Көрк берет мээрим жазына.
Чогулушуп олтурду,
Булактын жайык сазына.

* * *

Алты саба мелтилдеп,
Кымыздар турду тизилип,
Чоң аякка толтура,
Сунушат жигит ийилип,
Ууз кымызга канышат,
Колмо-кол жутуп шимирип,
Арналган ага тай эти,
Бышыптыр толук шылынып.
Түштөнүп андан жөнөдү
Жылуу суу колго куюлуп.

* * *

Атчандар жөнөп барышып,
Кечүүнүн жолун чалышып.
Кокустан Нарын киргин суу
Кетчүдөй коркот агызып.
Дайрадан кантип өтөт деп,
Белгисиз ойдо калышып,
Күңгүрөйт күчөйт чоң дайра
Жар кулап, терек, тал учуп.

* * *

Куландай семиз ат минген,
Жигиттер эмес суу билген.
Кечүүнүн нугун билгизбей,
Карарып Нары чоң кирген.
Өтө албай кайра кетет го.
Тобоогуң дайым жөө жүргөн.
Деп алар жээктен алышып,
Кайгысын толук билдирген.

* * *

— Жылкычыдан жан калбай,
Бардыгы келет шашылып,

Алп Тобоокту узатып,
«Кара коону» ашырып,
Бүтүн жеди бир тайды.
Калганбы баатыр ачыгып.
Алты саба кымыз түгөттү,
Курсагы чыкпайт жазылып.
Дүпүлдөп жерден үн чыгат,
Баскан жери казылып.
Кол салган душман оңбойт го,
Бербесе эгер баш ийип.

* * *

Аркасынан акмалап,
Кечүүгө чейин баралы,
Тирилип Манас келгенби,
Опол тоодой карааны.
Боюнан такыр көрүнбөйт,
Таяктан башка жарагы.
Түптүү кытай элине,
Капырай,
Таяк менен барабы.

* * *

Дүңгүрөгөн дайраны,
Жөө эле барып кечеби.
Сууда өскөн балыктай
Чабак уруп өтөбү.
Карт дайрадан мерт болгон,
Жөө эмес,
Аттуулардын нечени.
Бул баатырдын ажалы,
Жөө кечсе Нарын суудан жетеби.

* * *

Көзүбүз менен көрөлү,
Дайрадан кантип өткөнүн.
Өтө албаса өзүнчө,
Көрөлү сууга чөккөнүн.
Аныктап тыңшап угалы,
Айткан керез кептерин.

* * *

— Эңкейип белден караса,
Ак-Талаа жатат тунарып,
«Какырдын» «Кызыл» токоюн,
Калыптыр бүтүн суу алып.
Чоң Нарындын өстөнү,
Ак чопо болгон мунарык.
Туш-туштан куйган туура суу,

Кең дайрага уланып,
Суу жээгинде токойлор,
Агып жатат куланып.
Куланган жардык боз топо
Киргин сууга чыланып.

* * *

Кайрылып баатыр караса,
«Көлмөнүн» көрөт тоолорун.
«Соң-Көлгө» ашып түшүүчү,
«Боз-Айгырдын» жолдорун.
Анын бир жак жагынан,
Көрдү эле Тобоок «коргонун».

* * *

Ак чаңгыл болгон жайыктан,
Тааныды «Куртка» бойлорун,
Көз чаптырып карады.
«Ала-Мышык» тоолорун,
Эсине баатыр түшүрөт.
Мүйүздүү бугу байбиче,
Ошол жерде болгонун.

* * *

Көзүнөн өтөт чубалып,
Аралап баарын коргону.
Бир нече күндөп жумалап,
Аң уулап андан келгени,
Алп Кошойго түшүндө,
Учурап салам бергени.
Манас хандын Кумайык,
Артынан ээрчип желгени.
Суу энеси Суксурдан,
Суу мүрөгү оңгону.
Баба дыйкан батмандан,
Берекенин келгени.

* * *

Ордунан туруп акырын,
Кечүүгө келди баатырын,
Кечүүдөн тоскон жигиттер,
Табалбай турат акылын.
Сынап турат алардын,
Курчу менен жашыгын.

* * *

— Турупсуңар токтолуп,
Өзүмдү күтүп топтолуп.
Күңгүрөнгөн карт Нарын,

Кириптир катуу оштонуп.
Кечүүнүн угу бул болсо,
Өткүлө турба козголуп.

* * *

— Абаке кандай кылабыз,
Айлабыз кетип турабыз.
Кечүүбүз калган өзгөрүп,
Жар кылып кирген суу алып.
Суу бойлоп кечүү чыгалы,
Кандай дейсиз буга сиз.

* * *

Кечүүнү чалып таппасак,
Кантебиз сиздей абаны,
Бул суудан кантип өтөбүз.
Дайранын жаман карааны,
Өтө албай мындан биз калсак,
Аткарылбай калат бейм,
Калкымдын үмүт талабы.

* * *

Күкүктөп катуу кирген суу,
Жолуңду тозду бел болуп,
Айла таап бул суудан,
Кечирет кимдер дем болуп.
Кечүүнү аба кеччү элек,
Суу кечкен нечен эл болуп,
Күңгүрөйт сүйлөйт кандуу суу,
Турабыз минтип дел болуп.
Кечүүнү баштап кече албай,
Уят болдук биз сизге,
Жер менен жексен тең болуп.

* * *

Бардыгың түшүп атыңдан,
Айкана току тердигин.
Басмайылын бекем тарт,
Копшудасын желдигин,
Киймиңдин оорун бөктөргүн,
Билинет азыр эрдигиң.
Боюна топтоп күчүңдү,
Тамашаны көргүнүң.
Суу сүрүнөн адашкан,
Акылыңды бөлгүнүң.

* * *

— Топон суу каптап келгенсип,
Обу жок сөздү сүйлөбө.

Түбү жок деңиз бул эмес,
Өтүүдөн коркуп сүрдөбө,
Өткөрүп суудан коёбу,
Ооз көптүргөн күр жеме.

* * *

Бул жерден эмес Нарынды
Тетиги —
«Кызыл-Кырдын» чатында,
«Марал-Кечүү» жайыктын,
Кылым ойдо башында.
Өйүз жагы «Беш-Колдо»
«Кызыл-Аңдын» түшүндө,
Бир маралдын бүт этин,
Көтөрүп келип ушунда.
Өтүп кеткен жерим бар,
Учурабай кысымга.

* * *

Туура суунун бардыгы,
Чогулган жерге келгемин.
Апаппак болуп бул дайра,
Кайнаган жерге келгемин.
Ортосунда дайранын,
Төбөсү чыккан кара таш,
Так ошону көргөмүн.
Чочубастан сүрдөбөй,
Чокусун басып ал таштын,
Аттап өтө бергемин.

* * *

Бул жерде жок турбайбы,
Ал өңдөнгөн аттамак.
Коркпогула жигиттер,
Абакең баштап жол табат.
Жансыз суудан коркобу,
Силердей жалын азамат.
Өтүгүн чечип этегин,
Белине бекем кыстарып.
Бийлебей коюу каталык,
Сууга да керек усталык.
Төрт айрыктан тепчийли,
Суу жолу калсын кыскарып.
Бир-бириңди жетекке ал,
Шыкалышпай кысталып.

* * *

Кандагай шымдын багалек,
Тизеден өйдө түрүнүп.

Биринчи аттын чылбыры,
Белгилүү курга илинип.
Абакем сууну жиресе,
Как жарылат тилинип.
Коштогон аттар кээ жерде,
Балыктай сүзөт түйүлүп.
Аман-эсен өтүштү,
Аркы өйүзгө сүрүлүп.
«Орто-Сыртка» жөнөдү,
Чечинген кийимин кийинип.

21. АЛП ТОБООКТУ ТОСУУ, СЫРДАШУУ, КЫТАЙГА УЗАТУУ

Эки жума убакыт,
Эки жылдай көрүнүп.
«Орто-Сырттын» тоосуна,
Тозуучулар бөлүнүп.
«Кара-Коо» ашуу белине,
Мээримдери төгүлүп,
Качан келер экен деп,
Ой-санаага чөмүлүп.
Тигинде келет деп айтып,
Кээ бирлер жалган желигип.
Жол тозгондун бардыгы,
Көз ирмебейт берилип.

* * *

Бир айтат көрдүм караанын,
Белгилүү Тобоок абамдын.
Баатыр экен, алп экен,
Байкадым көрүп караанын,
Бардыгыңдан мен мурун,
Бабамды тозуп аламын.
Баарыңдан озуп абама,
Биринчи айткан саламым.

* * *

Турнабай менен тиктешип,
Жолдордун барын издешип.
Бир-биринен сурашып,
Көрдүңүзбү сиз дешип.
Капырай келбей калган го,
Көрүнөт эле түз дешип.
Эгерде келсе алп Абам,
Таанышсак экен жүздөшүп.

* * *

Бир маалда карап турушса,
«Күл-Дөбө» ченден Дөө келет.
Чынардай болуп дүпүйүп,
Бир караан чыгып жөө келет.
Ошону көрүп кыр кырдан,
Алдынан тозуп эл келет.
Керимсел жүрүп жайкы күн,
Теребел шаңга термелет.
Атасын көргөн баладай,
Көпчүлүк тозгон өңдөнөт.
Туш-туштан салам беришет,
Сунулуп колдор дембелеп.

* * *

Ошентип тосуп калышты,
Айылга баштап барышты.
Кыргыздын мыкты уулдары,
Урматтап сыйга алышты.
Ызааттап айткан саламга,
Токтолбой алды аликти.

* * *

«Орто-Сырт» кенен жер экен,
Жайнаган гүлү көп экен.
Жердеген окшойт эзелтен,
Кутмандуу кыргыз берекем.
Белгилүү кыргыз уулдары,
Бүт чогулган кези экен.
Элүү үй катар тигилген,
Көркүнө чыгып кер өзөн.

* * *

Аягы «Талас» башы Чүй,
Келбеттүү «Ысык-Көлүнөн».
Арстанбап, Анжиян,
Баарынан келген кеңешке,
Кыргыз-кыпчак элинен.
Бел байлап элдик иш үчүн,
Намысын жокко жериген.
Жыйырма беш коктү жүз баш үй,
Орун алып төрүнөн,
Ар кандай сунуш кеп уктү,
Келгендердин көбүнөн.

* * *

Ала-Тоолуу элимден,
Артыкча туулган алпыбыз.
Абийирин ойлоп элиңдин,
Алдына келдик жалпыбыз.

Ар качан намыс бербеген,
Атадан калган наркыбыз.
Асылып бизге Кытайлар,
Кетип турат баркыбыз.
Тынч жаткан элди тим койбой,
Бузулду элдик шартыбыз.

* * *

Жүйөөсүз ишке доо коюп,
Сапырды аба күлүңдү.
Байлап кеткен болуучу,
Жанболот баатыр ининди.
Жети жыл болду бошотпойт,
Дагы эле көрдүк бу күндү.

* * *

Эгерде кабыл алсаңыз,
Эл сөзүнө кансаңыз.
Отуз беш, кырк миң кол менен,
Кытайга баштап барсаңыз.
Эки бирдей эр жатат,
Бошотуп кайра кайтсаңыз.
Бардыгыбыз даярбыз,
Оюңузду айтсаңыз.

* * *

— Топтолуп макул көрсөңөр,
Тобокел барып көрөйүн.
Намысы үчүн кыргыздын,
Ажалым жетсе өлөйүн.
Аман кайтсам Кытайдан,
Алып келген мөрөйүм.
Тартынат белем туугандар,
Калкыма тийсе керегим.

* * *

Коломолуу кол алып
Эки элге түйшүк салбайын.
Жүйөө менен Кытайды,
Жеңүүнүн жолун тандайын.
Элчиси болуп Кыргыздын,
Элдик шартты кармайын.
Эч кимди албай мен барып,
Көрөйүн иштин кандайын.

* * *

Көп кол топтоп элимден,
Тынчтыгыңды бузбайын.
Сүйлөшөмүн ханыңа,

Жүйөө менен иш жайын.
Жер жайнаган кол менен
Күч көрсөтүп утпайын.

* * *

Кытайча тилди сүйлөймүн,
Кыянат ишке кирбеймин.
Түз барып Кытай ханына,
Түшүндүрүп үндөйүн.
Тилиме эгер кирбесе,
Тартынбай мен да жиндеймин.
Андан кийин эп болсо,
Кыраандар сени жүр деймин.
Өзүмдү жеке коё бер,
Бардыгың үчүн бирдеймин.

* * *

— Ак үйдүн капшыт жагынан,
Арман үн чыгат абыдан.
Тыштан кирбей мындай дейт,
Татаал иштин айынан.
Жанболоттун Алмасы,
Сөз салат алпка жаңыдан.

* * *

Айланайын абаке,
Иниңди издеп барасыз.
Ишиңер эгер оң болсо,
Түп Бээжинден табасыз.
Басаар жерлер эң алыс,
Көп азапка калаарсыз.
Жанболот издеп Кытайга,
Алп абам барар деп жүрдүм.
Бактыгул аттуу уулуңуз,
Кыялын ойлоп көп күйдүм.
Так эле он бир жашында,
Кыйноосун тартты шор күңдүн,

* * *

Абама керек болоор деп,
Алты айлык азык камдадым.
Алты капка гүл азык,
Алп аба сизге арнадым.
Кереги жолдо тийбесин,
Бир капчыкка толтура
Ак жамбыдан салгамын.
Ушуларды алыңыз,
Канжыгага чалыңыз.

* * *

Кытайлар менен Сарттардын,
«Туткуйда» болгон урушу.
Жанболот Калыс болду эле,
Алардын бүтбөй жумушу,
Элдештирип кетирген,
Аягы болгон чыр ушу.
Кытайлык мөөр басылган
Бир кагаз жүрөт алыңыз
Чөнтөккө сала барыңыз.

* * *

Абаке сизге арнагам,
Тапшыра турган мүлкүм бар.
«Арпанын» башы «Кашка-Суу»
«Кара-Үңкүрдөн» табылган.
Эки кулач күрчүм бар,
Ошону аба байланып,
Ошону аба белге чал.

* * *

Муштумдай элүү огу бар
Ак Чагыр деген баран бар.
Милтеси бир кез түтөтмө,
Эки пуд кара дары бар.
Айдалыга асынып,
Абаке муну алып ал.
Алыста жалгыз жүргөндө,
Пайдасы анын табылар.

* * *

Кытайга жөнөп жатасыз
Ачылсын аба жолуңуз.
Ушуларды алыңыз
Кооптонгон биздин оюбуз.
Келин да болсом балаңмын
Аба кабыл алып коюңуз.

* * *

Ала-Тоолуу кыргыздын,
Ар жеринен келгендер.
Алп Тобооктун ойлорун,
Ажыратып билгендер.
Биринчи жолу көрүшүп,
Таң калышып жүргөндөр.
Оюндагы сунушун
Каршы болбой сүйгөндөр.
Аман келер бекен деп,
Жанболотко күйгөндөр.

Ыраазы болду Тобоокко
Коштошуп жалпы келген эл.

* * *

Түз болсун аба сапарың,
Жолуңду душман буубасын.
Каршылашып жоо чыкса,
Катарынан кыйрасын,
Коргондор сизден сүрдөсүн
Көрсөтүп сыйлуу урматын.
Дениң соо болсо абаке,
Миңдерге татыйт бир башың.
Эч кимдин кетпейт көөнүнөн,
Эл үчүн кылган кызматың.

* * *

Жолуңуз шыдыр түз болсун,
Күчүнө кубат күч толсун.
Душманыңдын жүрөгү,
Жайдын күнү кыш болсун.
Арбагың өссүн абалап,
Алдыңды тозгон мыш болсун.
Чуркурап бата беришти,
Сапарың ачык күт болсун.

* * *

Коштошуп жалпы эл менен,
Зордугу тоодой көрүнүп.
Кээ бирлердин көзүнөн,
Кубаныч жашы төгүлүп,
Аман түр калкым деп айтып,
Айылдан чыкты бөлүнүп.
Кытайды карай бет алды,
Орчундуу милдет берилип.

22. АЛП ТОБООКТУН САЗАН БИЙДИН ҮЙҮНДӨ БОЛУШУ

«Ат-Башыны» калтырып,
«Чеч-Дөбөдө» баратат.
Бетегеси буралган,
Көк дөбөдө баратат.
Таң калтырып коргонду,
Эрксизден каратат.
Кадамдарын жай шилтеп,
Камырабайт Тобоок алп.

* * *

«Каман-Суу» менен «Көк-Күмбөз»
«Черик» эли жердеген
Тобооктун атын угуучу,
Бет келишип көрбөгөн.
Жылкылар эркин жайылып,
Кой-эчкилер төлдөгөн.
Жабагылар чыңырат,
Байлап койгон кермеден.

* * *

«Чериктердин» Сазан бий,
Жылкы койлуу бай экен.
Алты короо коюна,
Он эки малай бар экен.
Эки жүздөй жылкыны,
Күтүп турган чак экен.
Сасык айран, көк курут,
Өтө сараң ал экен.

* * *

Чоң жолдун колтук жагына,
Бурулду Тобоок айылга.
Жата конок болом деп,
Жанга көрүп камылга.
Айылдан алыс обочо,
Апаппак болгон чоң боз үй.
Ошонун келди жанына,
Арсылдап иттер үргөндө,
Ээлери чыкты жабыла.

* * *

Эшиктен алпты көргөндөр,
Энтеңдеп салам беришип.
Айыл ападан жан калбай,
Бүт жыйылып келишип.
Сазан бий көйнөк дамбаалчан,
Жылаңайлак кийип кепичти.
Ал дагы чыкты көрүшүп.

* * *

Эшикти бийик ачкыла,
Көлдөлөң төргө жазгыла.
Алп Тобоок аба түрбайбы,
Баскыла эрте баскыла.
Каркылдап минтип Сазан бий,
Катындарын шаштыра.

* * *

Сазан бийиң ошондо,

Төрт катындуу болуучу.
Бардыгы тең төрөбөй,
Куу шыйрак атка конуучу.
Бир-бирине баш ийбей,
Ыркырашып туруучу.
Жини келип Сазан бий,
Карсылдатып уруучу.
Көзү башы көгөрүп,
Алардын бүтчү жумушу.

* * *

Алп Тобоок батпай эшиктен,
Бозого башын чыгарып
Ошондо дагы ичине,
Араң батты кыйналып.
Жасалгасы эң сонун,
Каналган чийлер чырмалып,
Кереге ууктун бардыгы,
Койгон экен сырдалып,
Үйүңүз кенен экен деп,
Баш чайкап коёт шумданып.

* * *

Эшикти жаңсап чакырды,
Байбичесин акырын.
Кантип тоёт байбиче,
Тоодой болгон капырың.
Бир бодону жейт дечү,
Тапкының катын акылын.
Бир кара чыгым болот ко,
Ошону ойлоп жашыдым.

* * *

Болбосо салгын байбиче,
Болгон сүрдүн бардыгын.
Сүр түгөнүп жок калар,
Болбосо сенин тардыгың.
Тойгузуунун милдетин,
Байбичем өзүң алгының.

* * *

— Кайгырбаңыз бийибиз,
Тойгузабыз муну биз.
Сүр этке тойбойт мунуңуз.
Жок калат анда сүрүбүз.
Сарамжалдын бардыгын,
Бийим байкап билиңиз.
Тойгузуу үчүн мен көргөн
Камылгага кириңиз.

* * *

Каттама-жупка жасайын,
Алпыңыз кенен тойгондой.
Торпок карын сары май,
Эритип кошом айранга.
Балбыратып жеп алат,
Бордогу бодо сойгондой.
Кембагал белек караңыз,
Тойгузбай муну койгондой.

* * *

Коноктун камы көрүлүп,
Байбиче сыры өнүгүп.
Эшиктен кирди Сазан бий,
Текебердүү керилип.
Тойгузсам мунун болду деп,
Өз ою туура көрүнүп.
Туруңуз чайды ичкин деп,
Камдалган оокат келинип.

* * *

Кол чайкатып койгула,
Тазалык болот мунубуз.
Эт ордуна алп аба
Баалай муну билиңиз.
Билесиз го жаз күнүн
Түгөнүптүр сүрүбүз.
Арыктык экен бул учур
Абайлап байкап көрүңүз.

* * *

Обу жок кырма чоң кара
Казандан да зор чара.
Боор көпмө болуп келинди,
Сары май кошкон жупкага.
Сазан бий кошо келген жок
Тартылды жеке ал ага.
Көтөртүп келди колдошуп,
Жыйырма жаш эки балага.

* * *

Алдыга койгон тамакты,
Алп аба жакшы жеп жатты.
Аз убактын ичинде,
Чаранын ичин кургатты.
Баш көтөрүп ошондо,
Сазан бийге үн катты.
Табакташпай Сазан бий,
Турбадың, жылып ордундан.

Камыр да болсо жипкирбей,
Даам ооз тийгин колумдан.
Кымыз эмес мунуңуз.
Сыр аякка куюлган,
Ачып кой бийим оозуңду,
Май куйрук болсун сугунган.

* * *

Сазанга айтып мындай кеп,
Табактын түбүн сугунтуп,
Кереге сакал немени.
Сакалы ылдый куюлтуп.
Каптады минтип алп Тобоок,
Жүйөөлүү сөзүн чубуртуп.

* * *

Курсагым ачып аш издеп,
Келген жокмун үйүңө
Өзүңдүн кардың тойдубу
Аталаңдын түбүнө?
Мейман дос кыргыз элинин
Салтын буздуң эмине.
Эки жүз жылкы үч миң кой,
Кошо кирбейт көрүңө.
Капалансаң, капалан,
Куйдуруп айткан сөзүмө

* * *

Чык татырбас адам деп,
Угулчу эле атагы,
Тырмагыңды жаланып,
Турушуна капамын.
Жылт этпейт эттин майына,
Күпкүчтөй камыр сакалың
Дарысы беле сараңдык,
Эбаккы өлгөн атаңдын.
Сазан бий куру чиренбей,
Кишидей болуп жашагын.

* * *

Кыргыздын ойлоп намысын,
Кытайга бара жатамын.
Кылдаттык менен бүтсөм деп,
Кыргыз Кытай чатагын.
Кыйрынан элдин бөлүнүп
Кытайдын жерин басамын.
Эл милдетин аткарып,
Келүү үчүн шашамын.
Сыйласаң сыйды көрөсүң,

Эске алсаң кыргыз макалын.
Жыйганың калар ар жерде,
Жетсе эгер келсе катарың.

* * *

Бийиңдин башы шылкыйып,
Өлөөрчө болуп уялып.
Сакалга жүккан камырды,
Сыдырып аста чыгарып.
Кечирим сурап мындай дейт,
Күйгөн оттой кызарып.

* * *

Жол жүрүп келди абам деп,
Чай ордуна жедиңиз.
Көрүлүп жатат камылга,
Таарынбай көңүл бөлүңүз.
Алп аба конок кылууга,
Камынганбыз өзүбүз.
Алмаздан дагы күрч болду,
Азыркы айткан сөзүңүз.

* * *

Байбиченин санына,
Бармагын алды батырып.
Эшикке чыгып энтеңдеп,
Жылкычысын чакырып.
Байланган тайды алып кел.
Эртерээк деп бакырып.
Жыйырма төрт карыш чоң казан,
Кемегеге асылып.
Таң атарда тай эти,
Алп Тобоокко тартылып,
Ошондон кийин Сазандын,
Сараңдык, сүткор жактары,
Калган дейт элде айтылып.

23. АЛП ТОБООКТУН БЭЭЖИНГЕ БАРЫШЫ

Ак тулпар минип алгансып,
Арышын керип закымдайт.
Басар жолу эң алыс,
Күн өткөн сайын жакындайт.
Ким көрсө анын караанын,
Кол салууга батынбайт.
Күн аптабы чаңкатпайт,
Үшүймүн деп шашылбайт.

* * *

Жалгызмын деп ойлобойт,
Жол алысын болжобойт.
Бет алган жагы Түп Бээжин,
Бейтааныш киши торгобойт.
Күндү да түндү ылгабайт,
Эңсегени Жанболот.

* * *

Чокусун мөңгү муз алган,
Белдерди ашат тажабай.
Кум күйүп тамчы суусу жок,
Чөлдөрдү кетет аралай.
Жолунан эчен кездешет.
Чытырман токой карагай.
Бардыгын басат чарчабай
Кордукту кылча санабай.

* * *

Көрбөгөн жердин аты көп,
Үңкүрлүү зоока ташы көп.
Бетеге белден буралган,
Чалкайган төрдүн башы көп.
Өлөңү өсүп ыктаган,
Былкылдаган сазы кеп.
Чөп чыкпай куму куюлган,
Тоолордун нечен тазы көп.

* * *

Адырыңда аркар көп,
Будуруңда бугу көп.
Ээн жаткан талаа көп,
Жапайы жандык чыны көп.
Жатып калат кээ жерге,
Аркар кулжа атып жеп.
Эрмек кылып баратат,
Балжууран ышкын татып жеп.

* * *

Кечке маал айыл кезиксе,
Конуп калат каралап.
Айыл эли таң калып,
Карашат алпты сагалап.
Капырай кандай болот деп,
Коркушат түшүп алаамат.

* * *

Жанына баарын чакырып,
Коркпогула менден дейт.

Кытайга бара жатамын,
Ак калпак кыргыз элден дейт.
Тартып такыр албаймын,
Жарым чака сенден дейт.
Айран сүзмө берип ал,
Күмүш акча менден дейт.

* * *

Барып конгон айыл эл,
Кызыгат берген акчага.
Эл үркүтүп дүрбөтпөй,
Сатып алат тамак-аш.
Урматтуу Тобоок алп аба,
Мелтиреп артта калууда.
Жол басып келген ой талаа,
Кыргыздын жерин бүт басты,
«Тоюнда» экен чек ара.

* * *

Биринчи койду кадамын,
Кытайлардын жерине.
Көзүн салып карады,
«Коконоор» деген көлүнө.
«Камбыл» шаарын аралап,
Саламдашты элине.
«Урумчу», «Манас», «Кулжа»,
Аралап келет көрүнөө.

* * *

Конгон жерден кеп сурап,
Жолдун жайын көп сурап.
Хандын шарты кандай деп,
Камбылынан сыр сурап.
Ал кишиде болбоду,
Эс алып бир аз тынчымак.
Күн өткөн сайын күч елып,
Түп Бээжинге бет бурат.

* * *

Кербендин тобу кезигет,
«Кап» тоодой ага сезилет.
Кишиде жок мындай деп,
Калтаарышып демигет.
Кандай кылат бул алп деп,
Кыямат көзгө көрүнөт.
Жол сурап өтө бергенде,
Ордуна жүрөк келинет.

* * *

Соодагер тобу жолугат,
Солдоюп карап ал турат.
Зордугуна таң калып,
Эси чыгып калтырап.
Үрөйлөрүн учуруп,
Салам айтып алсырап.
Жолуңар шыдыр болсун деп,
Андан да өтөт жай сурап.

* * *

Кой жайган койчу учурайт,
Үрпөйүп кутун учурат.
Карадардан жылкычы,
Кээ жерлерден тушугат.
Кол беришип көрүшөт,
Качканда кайда кутулат.
Коштошуп өтө бергенде
Кала берет кужурап.

* * *

Суроо салып жол жүрүп,
Жан аябай мол жүрүп.
Кайраты күч алп Тобоок
Көсөмдүгүн билдирип.
Чоң Бээжинге барыптыр,
Адашпастан түз жүрүп.
Калкынын таккан иши үчүн,
Талыкпай үч ай жол жүрүп.

* * *

Айтылуу Бээжин калаанын,
Зоо экен курган сепили.
Бийиктиги кырк кез дейт,
Дарбазасы бекилүү.
Сырт жагында кырк сакчы,
Алп Тобооктон шекиди.
Кайдан келген жансың дейт,
Сакчылардын жетиги.
Ханыңа жеткир мени дейт,
«Буруттун» болом өкүлү.

* * *

Сакчысы жетип ханына,
Шашылып айтты коргонун.
Тоодой болгон бир киши,
Дарбазага келгенин.
«Буруттан» келдим кийри дейт,
Сурасак анын жөн-жөнүн.
Адамда жок зор экен,

Эч жерден мындай көрбөдүм.

* * *

Мылтыгы бар асынган,
Кылычы бар байланган.
Көзү өткүр сөзү күрч,
Жанына жолдош албаган.
Алыстан келген түрү бар,
Турушу сүрдүү ал адам.
Кезикпей сизге кетпейт ко,
Ханым өзүңдү бийик самаган.

* * *

Биздин тилде сүйлөдү,
Корунууну билбеди.
Кырк сакчынын бардыгын,
Чымынчалык көрбөдү.
Олуттуу оор басырык,
Оозунан чыккан сөздөрү,
Түшүнбөдүк таксыр хан,
Эмне үчүн келгени.
Элчиси таксыр бул болсо,
Бүтүндөй алп окшойт Бурут элдери.

* * *

Олчоюп такта олтурган,
Акылы жетик опсуз хан.
Ар кандай ойду ойлонуп,
Сөз салат түшпөй тактыдан.
Ал кандай келген адам деп,
Кайталап сурайт сакчыдан.
Өзүнчө согуп түрсүлдөп,
Эт жүрөк сезип туйлаган.

* * *

Төө балбан менен Жоо балбан,
Казан баш, Кара коо балбан.
Төртөөнү алып ээрчитип,
Келгиле мында соо аман.
Тийбегиле эч бириң,
Сыр билбеген жоо жаман.
Сүйлөшүп сырын билели,
Кандайча келди бул адам.

* * *

Сепилдин темир дарбаза,
Кырк качыр сүйрөп ачылат,
Кырк качыр сүйрөп жабылат.
Кас душман кирсе ичине,

Эсеби анын табылат.
Көз кайкыткан көк зоодой,
Сүйрөсө өзү жаңырат.
Дарбаза кенен ачылып,
Заңкайып кирди Тобоок алп.

* * *

Төрт балбан баштап баратат,
Көзүнүн салып кыйыгын.
Тепетең басып көрүштү,
Тең эмес бою биринин.
Тийишмек турсун коркушат.
Кытайча кылып ырымын.
Коркуратып сорушат,
Тамеки салган чылымын.
Алп Тобоок байкап келатат,
Алардын ушул кылыгын.

* * *

Алыстан алпты көрдү хан,
Ал кетип андан коркту жан.
Ачууланбай жай келет,
Абайлап аны карасаң.
Ажыдаардай сүрү бар,
Аптыгып мен да баратам.
Саламга келбей кол салса,
Кайсы алым менен кармашам?

* * *

Мен ишенген дөөлөрүм,
Кошо келет чепеңдеп.
Сакчыларым самсаалайт,
Алдына кантип өтөм деп.
Кажы-кужу сүйлөнөт,
Шек санаган нечен кеп.
Назар салбайт алп Тобоок.
Айланага эч бир эч.
Хан алдына баратат,
Балбандарга салбай сөз.

24. АЛП ТОБООКТУН КЫТАЙ ХАНЫНА ЖОЛУГУШУУСУ

Балбандар басып барбайып,
Хан алдына келишти.
Ордунан туруп кытай хан,
Алп Тобоок менен көрүштү.
Мурун тааныш немедей,

Кол кармап салам беришти.
Билгиси келет кытмыр хан,
Иш жөнү кайсы негизги.

* * *

Ала-Тоону жердеген,
Айлынан келдим буруттун.
Өз калкын баккан жыргатып,
Кытай хан өзүң улуксуң.
Элчисимин кыргыздын,
Алдыңызда турупмун.
Белгилүүдүр тек жайы,
Мен келген сизге жумуштун.

* * *

Калк милдетин актайм деп,
Үч айдан бери жолдомун.
Аралап келе жатамын,
Кыргыз, Кытай тоолорун.
Түп Бээжиндин Ача-Сан,
Ханыбы деп болжодум.
Өзүңүз чеччү бир иш бар,
Аткарат деген ойдомун.

* * *

Улугум сизде ишим бар,
Капасында кишим бар.
Эч күнөөсүз кармалып,
Жети жыл тартты кайгы зар.
Күнөөсү кайсы ошонун,
Жашырбай мага айтып сал.
Күнөөсүн ханым текшерип,
Куткарууну оюңа ал.
Атасы менен кошо эле,
Он бир жашар баласы.
Темир канат балапан,
Кылмышы кайсы карачы.
Орду менен айтып бер,
Ошонун эмне талашы.
Бийлиги кайсы улуктун
Наристени камашы.

* * *

Жети жыл жатат жер көрбөй,
Бир тууган кыргыз эл көрбөй.
Таразалап кылмышын,
Же өзүндөй улук тең көрбөй.
Кылмышы эгер жок болсо,
Өз элине коё бербей.

Кай кылмыш менен кармалып,
Эркиндикке жол бербей.

* * *

Башчысыз нечен эл калды,
Гүлдөгөн жайлоо төр калды.
Атасыз калды балдары,
Күйөөсүз калды алганы.
Тынч жаткан элге баш эле,
Жетимдей болду карганы.
Сураксыз жатса жети жыл,
Улугум —
Кай кылмыштын салмагы.

* * *

Мен билгенден Жанболот,
Өзгө элге бүлүк салбады.
Калкын багып жыргатып,
Ак эмгегин арнады.
Өз оозунан үгүлбай,
Калган го ичте арманы.
Эл бирдигин коргогон,
Улугум —
Эр эле сиздей ал дагы.
Кара кылды как жарган,
Калыстыгы бар эле.
Кыргыз, калмак дебестен,
Тең көргөн киши ал эле.
Ырбаган ишти бүткөргөн.
Тилинде мөөрү бар эле.
Сарттар менен кытайдын,
Чырын баскан жан эле.

* * *

Мен айтсам кыргыз элинде,
«Туткүй» деген жеринде.
Кытай элдин башчысы,
Туткундалып сарттарга,
Согушуп жаткан кезинде,
Элдештирген Жанболот,
Өзү кылып демилге.

* * *

Ошондо берген кат мына,
Ошондо берген ант мына.
Турбады кытай уулдары,
Андагы койгон шартына.
Муну да оку улугум,
Ким душман сенин калкыңа.

* * *

Жакшылыгы жамандык,
Болгон экен улугум.
Кан соргучу кытайдын,
Соргон экен улугум.
Эл тынчтыгын бузгандар,
Толгон экен улугум,
Адилет кыргыз адамын,
Ак жеринен тузактап.
Койгон экен улугум.
Адилеттик болсо ишинде,
Айтыңыз эмне кишимде.
Аман-эсен бар бекен,
Күнөөкөрдүн ичинде.
Бошотуп мага бериңиз,
Улугум —
Калк үчүн келсең бүтүмгө.

* * *

Балапан кезде багынган,
Баласы эсен бар бекен.
Бактысыз көзү жылтырап,
Билүүгө элиң зар бекен.
Бошотуп улук берсеңиз,
Бактыгул алып мен кетем.

* * *

Эл атынан келгемин,
Эске алсаң ушул сөздөрүм.
Тобоок деген кишимин,
Элчиси кыргыз жергемин.
Тынччылык менен бүтөлү.
Дүрбөтпөйлү улугум,
Кыргыз, кытай элдерин.

* * *

Эгерде өтсө дүйнөдөн,
Айтыңыз чынын угайын.
Коюлган жерин көрсөтүң,
Сөөгүн алып тынайын.
Чарайнага чаптайын,
Булгаарыга каптайын.
Ошондой болсо убайым,
Эки эрдин сөөгүн которуп.
Улугум —
Сепилиңден чыгайын.

* * *

Элчинин угуп кабарын,
Тереңдеп ылгап талабын.
Көрүүгө көңүл бурду хан,
Күнөөкөрдүн абалын,
Билсек болду сырларын.
Коюлган ага жалаанын,
Конок үйгө тапшырды,
Элчиге келген адамын.

25. АЧА САНДЫН АЛП ТОБООККО КОЙГОН ШАРТТАРЫ

Ала-Тоо ашып алп Тобоок,
Жанболот издеп келдиңиз.
Туткундун туюк сырларын,
Туюнтуп айтып бердиңиз.
Дүйнөгө тынчтык каалаган,
Даанышман окшойт белгиңиз.
Жөн билги ишти баштаган,
Алыстан жөө каттаган,
Өзүңдү
Көргүсү келет элибиз.

* * *

Элимдин көбүн жыйнаймын,
Кыянат мен да кылбаймын.
Сый менен келген адамды,
Мен дагы алпым сыйлаймын.
Алдыңа коёр шартым бар,
Аткарсаң аны тыңдаймын.
Хандын сөзү эки эмес,
Бүтүмүмдү бурбаймын.
Аткартуу үчүн шарттарды,
Тартибимди чыңдаймын.

* * *

Эгерде макул болсоңуз,
Аткаруу Тобоок шартың бар.
Төрт мөөрөй утсаң сеники,
Зындандагы туткундар.
Жарыя болот калкыма,
Сен аткарчу бул кабар.
Бүтпөсө шарттын бирөөбү,
Эл жерине кайта бар.
Колумдан келбей калды деп,
Буруттарга айта бар.

* * *

Биринчи шартым мына бул,
«Жың» деген балбан алпым бар.
Күчүң болсо күрөшүп,
Как ошону жеңип ал.
Күч кубатың жетпесе,
Кайгырбастан өлүп ал.
Колуңдан өлсө кун албайм,
Кооп санабай конуп ал.

* * *

Экинчи шартым мына бул.
Бийиги кырк кез чынар бар.
Чынар менен бою тең,
Жанында хандык мунар бар.
Мунарага тийгизбей,
Так ошону кыркып ал.
Алптык күчүң жетишсе,
Тамыры менен жулкуп ал.

* * *

Үчүнчү шартым мына бул,
Туткунуңду таанып ал.
Тааный албай сен калсаң,
Көрсөтүп туруп көзүңө.
Экөөнүн башы алынар.
Сөөгү да тийбей колуңа,
Саңырсып отко жагылар.

* * *

Төртүнчү шартым мына бул.
Дарбазасын сепилдин.
Өзүңө тартып ачасың,
Өз колуң менен жабасың.
Аткарсаң ушул шарттарды,
Бошотуп туткун аласың.
Атактуу кыргыз элиңе,
Кубаныч менен барасың.

26. АЛП ТОБООКТУН «ЖЫҢ» БАЛБАН МЕНЕН КАРМАШКАНЫ

Ачыгыраак айтканда,
Калмактардын «Жың» балбан.
Бүткүл кытай дөөсүнүн,
Бардыгынан тың балбан.
Булчуңдары капырдын,
Чоюндай болгон чың балбан.
Жың балбандан жыгылбай,
Кытайда жок кур калган.

* * *

Ар убак аны бош койбой,
Чынжыр менен байлаган.
Бошоно калса каапырың,
Алп болсо да, доо болсун.
Али саатта жайлаган.
Бышыкпы же чийкиби,
Коргондун баарын жалмаган.
Пилдин сөөгү болсо да,
Былчырата чайнаган.
Пайдасы бир күн тиер деп,
Ача Сан аны кармаган.

* * *

Бурутту барып жеңгин деп,
Ошону коё бериптир.
Аяңдабай кажанып,
Алп Тобоокко келиптир.
Караанын көрүп тартынып,
Кытайча салам бериптир.
Көзүнөн көзү өтүптүр,
Алагар көздүн каары.
Ага да даана жетиптир,
Коргондо жүрөк солк этип,
Жың балбан,
Аманат жандан шекиптир.

* * *

Эл-жерин таштап алп Тобоок,
Элчиге келген экенсиң.
Эш кылар сенин калкың жок,
Алп болсоң деле бекээрсин.
Ишенер элиң бар болсо,
Максатыңа жетерсин.
Жалгыз тамыр арчадай,
Жалп этип бүгүн өчөрсүң.
Таянар сенде эч күч жок,
Тобоогум,
Көмүлбөй калаар бекенсиң.

* * *

Жекеге чыгам кел Тобоок,
Кезегимди бер Тобоок.
Биринчи кезек меники,
Жүйөөлүү сөзгө көн Тобоок.
Арт жагыңдан бир тебем,
Алдыңдан дагы бир тебем.
Көргүлүктү көр Тобоок,

Аман калсаң эгерде,
Өчүңдү менден ал Тобоок.

* * *

— Биринчи кезек сеники,
Экинчи кезек меники.
Жору менен Бүркүттүн,
Жың балбан кандай тебиши.
Сенден жетсе ажалым,
Суналып жатар кор ушу.
Текөөрүң болсо мыктап теп,
Ишиңдин болсун жеңиши.

* * *

Экинчи менин кезегим,
Келсе эгер тийип колума.
Сен дагы барып олтургун,
Мен олтурган орунга.
Экөөбүз салган тамаша,
Кытайларга сонунда.
Кежигеңдин тушу деп,
Бир муштаймын моюнга.
Артыңды көздөй муштаймын,
Мойнуң келет ордуна,
Андан кийин кошулгун,
Жыңым,
Түмөндүү кытай тобуна.

* * *

Кезегин алып Жың балбан,
Булкулдап албуут сүйлөнөт.
Жан алгычтай көрүнүп,
Күчүн жыйнап күүлөнөт.
Ачуусу келип бакырат,
Күчүнө келген өңдөнөт.
Коркуп өзү түрса да
Көп кытайга шерденет.

* * *

Чектелип койгон орунга,
Алп Тобоок барып олтурат.
Арт жагынан Жың балбан,
Дал ортого тепкен чак.
Ташты тепкен эмедей,
Таманы калды тызылдап.

* * *

Алдынан чыкты күүлөнүп,
Ачуусу келип сурданып.

Тиштенип туруп тепти эле,
Өзү кетти кырданып.
Кебелип Тобоок койгон жок,
Жың тепкен күчкө кыйналып.
Башына мүшкүл иш түшүп,
Жың турат араң ыргалып.

* * *

Олтургун Жыңым олтургун,
Мен алам азыр кезекти.
Өкүмү хандын бир болот,
Укпаймын башка себепти.
Кулундан бетер тепкилеп,
Көрсөттүң мага дүмөктү.
Чыдап тургун бекем деп,
Көрсөтөм сага жомокту.

* * *

Кутуруп тургун Жың балбан,
Кезекти берди мыш болуп.
Алайып көзү тунарат,
Келечек күнү кыш болуп.
Куруй турган өңдөнөт,
Алп Тобоокко туш болуп.

* * *

Алп Тобоок келип керилип,
Кежигеге муштады.
Оозунан атып кызыл кан,
Жыгылууга ыктады.
Кекиртекке койгондо,
Денеден кетти бүт жаны.
Белгилүү баатыр алп Тобоок,
Коркунучтуу мөөрөйдү,
Биринчи утуп таштады.
Үрөйү учуп кытайлар,
Туш-тушка тарай баштады.

27. АЛП ТОБООКТУН ЭКИНЧИ ШАРТТЫ АТКАРЫШЫ

Мунаранын түбүнө,
Кыжылдап кытай толуптур.
Тамашасын Тобооктун,
Көрө турган болуптур.
Мунарга терек чабылса,
Алп Тобооктун жазасын,
Бере турган болуптур.

* * *

Кыябы же жулабы.
Айтпайбыз ага биз аны.
Кай жагынан кыйса да,
Жыгылчудай өңдөнөт.
Мунарага сыягы,
Мунара көздөй ыктаган,
Бул кесепеттүү чынары.

* * *

Алп Тобоок басып барыптыр,
Абаалап өскөн чынарга.
Кандайча муну сактайм деп,
Көзүн салат мунарга.
Хан буйругу эки эмес,
Арга жок башка кыларга.
Түйшүгү күчтүү бул терек,
Ыңгайсыз экен жыгарга.

* * *

Омкоруп көрсөм канетет,
Тамыры менен сууруп.
Мунаранын түптөрү,
Калат го анда бузулуп.
Ача Сан эрмек кылат ко,
Шылдыңдуу ишке кыныгып.
Туткундун шору кайнайт ко,
Хан жардыгы үгүлүп.

* * *

Кайратын бойго жыйды эми,
Акылын башка үйдү эми.
Көрөм деп качан пайдасын,
Кылычын кындан суурду эми
Эмине шумдук кылат деп,
Көп кытай карап турду эми.

* * *

Теректи түпкө чапты эле,
Жете түштү теңине.
Кубангандай карады,
Ишенбей эки көзүнө.
Кубатым, күчүм турганда,
Кайгырдым мынча эмине.
Муну көтөрүп алып барсамбы,
Ача Сан хандын өзүнө.
Ээн жакты көздөй жыгайын,
Көрсөтүп азыр көрүнөө.

* * *

Экинчи жолу чапты эле,
Титирейт терек чайпалып.
Мунара жакка кычырап,
Жыгылары байкалып.
Эңшере тартты Тобоок алп,
Алп мүчөсү даңкайып.
Күркүрөп терек кулады,
Мунара калды заңкайып.
Ача Сан күйүп от болот,
Алкымы кургап тамшанып.
Арбагы өстү Тобооктун,
Экинчи шартын аткарып.

28. АЛП ТОБООКТУН КАНДЫ МЕНЕН ДОСТОШКОНУ

Алп Тобоок турган конок үй,
Өзүнчө сыры жомок үй.
Кирпичтен салган бышык үй,
Кышкысын жылуу ысык үй.
Жайкысын жакшы салкын үй,
Жашаганга шарттуу үй.
Не кааласаң, баары бар,
Берекелүү барктуу үй.

* * *

Кызматкери белен үй,
Кысылбайсың кенен үй.
Үймөлөп койгон тамакты,
Не каалаба мейлиң сүй.
Бейлегенге сырдуу үй,
Бейилиңе бекем түй.

* * *

Меймандар мында алынат,
Казынадан багылат.
Хандын калса каарына,
Токтобой башы чабылат.
Өмүрүнчө күн көрбөй,
Же зынданга салынат.
Кызматкерлер сакчылар,
Көп байкоого алынат.

* * *

Башчысы калыс сарайдык,
Билчү экен сырын далайдын.

Батынып келип баатырга,
Сырдашпай жүргөн күнү түн.
Кебелбеген шер экен,
Билсек дейт ушул киши ким?
Аткаруу жагын ойлойбу.
Эртеңки бүтчү ишинин,
Көңүл коюп угабы,
Мендеги ойдун түзүгүн.
Билдирсем деп турду эле,
Келечек иштин кызыгын.

* * *

Экинчи шартты аткарып,
Эс алууга келди эми.
Конок үйдө кишинин,
Турганын Тобоок көрдү эле.
Бардыгына көз салып,
Шектенип көңүл бөлдү эле.
Жөнүңдү жигит айткын деп,
Шектенип суроо берди эле.

* * *

— Чочуба менден алп Тобоок,
Бейтааныш киши эмесмин.
Атабыз калмак, энебиз,
Кызы болот элеттин.
Уйгурларга сүйлөшөт,
Негизин билген эмесмин.
Кызматын кылам кытайдын,
Кан жаным башка бөлөкмүн.
Ишенсең айткын сырыңды,
Өзүңүзгө жөлөкмүн.
Туткунун издеп кытайдын,
Кыргыздан келди деп угам.
Өзүңдүн аты жөнүңдү.
Калк ичинен көп угам.
Эзилген жалчы жакырга,
Жардам берет деп угам.
Бешөөбүздү жоготту,
Мен элем алты бир тууган.

* * *

Жан бөлөк экен курусун,
Чыдадым ушул азапка.
Он жылдан бери сакчымын,
Күнөөкөр жаткан капаска.
Туткуну кылып кытайдын,
Жараткан болсоң жашатпа.
Көзүн жойгун азыр деп,

Тапшырат желдет касапка.
Денеден башы бөлүнүп,
Нечендер сулап жатат да.
Күнөөсүздүн саны көп,
Кай күнү чыгат азатка,

* * *

Алп Тобоок калды ойлонуп,
Кандынын айткан сөзүнө.
Периштеби же жинби,
Көрүнгөн менин көзүмө.
Айткан сыры чын болсо,
Достошкомун өзүнө,
Жолукканын карачы,
Кыйналып турган кезимде.
Олтуруп менин кебимди ук,
Ак ниетиңиз болсун кут.
Жан аяшпас дос болуп,
Антташалы түздөн-түз.
Кучакташып кол кысып,
Бекемдейли сөздү биз.

* * *

Эртеңки мага койгон шарт,
Туткундарды таанытмак.
Ошону кандай кылабыз,
Көз жете бербей турган чак.
Эгерде келсе колуңдан,
Ушул ишке жардамдаш.

* * *

— Колумдан келген иш болсо,
Аткаруудан талбаймын.
Туткундардан мен болуп,
Жети киши айдаймын.
Колу бүтүн кишендеп,
Чынжыр менен байлаймын.
Хан буйругун аткарып,
Ача Санга сайраймын.
Жетөө тең окшош бипбирдей,
Көрбөйсүң онун майдайын.
Түшүнтүп азыр коёюн,
Болуучу иштин кандайын.

* * *

Тетири карап олтурат,
Оң жакты көздөй санасаң.
Төртүнчүсү Жанболот,
Бешинчиси Бактыгул.

Сол жакты көздөй санасаң,
Үчүнчүсү Бактыгул.
Төртүнчүсү Жанболот,
Ушуну даана билсеңиз.
Айныбай ишиң оңолот,
Абийириңиз жабылып,
Ай тобоодон тоголот.

* * *

Эгерде мындан жаңылсаң,
Чак түштө күнүң тутулат.
Издеп келген туткунуң,
Көз алдыңда жутулат.
Үстөмдүк кылып өзүңө,
Хан Ача Сан кутурат.

* * *

Көрүнөө багың байланат,
Каран түн башка айланат.
Жан алгыч желдет колунан,
Туткундарың жайланат.
Темтеңдетет өзүңдү,
Шарттарын берип кайталап,
Жаны тапкан канды дос,
Баштагыдай зарланат.
Кытайдын түмөн колдору,
Жабылса кайдан жөн калат.

29. АЛП ТОБООКТУН ТУТКУНДАРДЫ ТААНЫП АЛЫШЫ

Күндөгүдөн эртерээк,
Хан жарчысы кыйкырат.
Бүгүн да кызык тамаша,
Көргүлө деп үнчугат.
Кумурскадай жымырап,
Кайнаган кытай эл турат.
Хандын болсо буйругу,
Каптап кетчү сел турат.

* * *

Буруттардан келген алп,
Тааныса алат кишисин.
Таамай көрүп тургула,
Тамашанын бүтүшүн.
Талыкпай үч ай жөө басып,
Туткунда эки киши үчүн.

* * *

Тааный албай бул калса,
Экөөнү тең жоготчу.
Хан жардыгы анык чын.
Таанып алса кокустан,
Куткарат менин билишим.
Жарчысы анык жар салып,
Бүткөрдү жардык жумушун.

* * *

Ача Сан хан чыгыптыр,
Мунаранын башына.
Акыл кошуп берүүчү,
Билерманы кашында.
Чын назарын салууда,
Алп Тобооктой баатырга.
Сынчысын алып сында дейт,
Сын сырын айт жашырба.

* * *

Бир кезде элдин арасы.
Ачыла берип жарылып.
Келатат деп кыйкырат.
Күнөөкөрлөр алынып.
Тартайган жети сөлөкөт,
Чыккандай жерден табылып,
Бардыгынын чачы өскөн,
Тизесине жабылып.
Айпоочтон башка кийим жок
Жылаңач дене кабырык.

* * *

Чогулган элден обочо,
Жетөөнү алып барышты.
Байкап тур деп жанына,
Хан жиберди калысты.
Тескери койду каратып,
Өлүүдөн мурун жан чыкты.
Жашоодон үмүт үзүштү
Ойлонбойт аман калышты.
Ботолуу төөдөй боздошуп,
Кандуу жаш көздөн агызды.

* * *

Хан буйругу боюнча,
Кол буттан чынжыр чечилди.
Булардын башын алам деп,
Ача Сан толкуп кесирдүү.
Айтылган шартты бузбасын,

Ачкын дейт жумбай көзүңдү.
Он чакты калыс түрүштү,
Милдети катуу бул күнкү.

* * *

Такталып иштин бардыгы,
Алп Тобоокту чакырды.
Үчүнчү жолку милдетти.
Аткарууну тапшырды.
Таанып кете койгун деп,
Токтолбостон шаштырды.
Тааныбай Тобоок сен калсаң,
Туткунуң көрбөйт калкыңды.

* * *

Жөнөп барат Алп Тобоок,
Туткундар турган жер жака.
Турпатын көрүп алардын,
Токтоно албай эң капа.
Өлүп калмак турбайбы,
Үстүнөн мынча чыкпаса.
Кубаты болор анын да,
Куркуратып жыттаса.
Колума муну бербейт ко,
Шарттарын толук утпаса.
Жаратканга жалынып,
Тилек кылат кыскача.

* * *

Жакындап барды Алп Тобоок,
Жанында турган калыска.
Оң жакты көздөй санагын,
Төртүнчү менен бешинчи.
Көңүл бүр ошол карыпка,
Ошол экөө меники,
Жарасам эгер намыска,
Сурагын андан калыстар.
Көңүл бурат таанышып,
Мен чыгарган дабышка.

* * *

Төртүнчү сенсиң Жанболот,
Оң жакты көздөй санасам.
Өзүңдөй баатыр болуптур,
Бактыгулду карасам.
Үчүнчү экен Бактыгул,
Сол жакты көздөй санасам.
Ушулар менин тапканым,
Аныктап калыс карасаң.

Ардактар амансыңарбы,
Кубанып кетип баратам.

* * *

Кыскача айтып мындай кеп,
Ылдамдап жетти баатыр тез.
Абакем Тобоок үнү деп,
Жармашты эки сөлөкөт.
Алпыбыз келген турбайбы,
Биз үчүн кылып аракет.
Көзүңдү көрдүк абаке,
Эми,
Алса да мейли балакет.

* * *

Экөөнү келет баатырың,
Эки колго көтөрүп.
Алмак-салмак бек жыттайт,
Боргулдап тердеп көшүлүп.
Ушул бойдон биз барып,
Хан алдынан өтөлүк.
Таанып алып мен келдим,
Туткундагы карыпты.
Ирдентип бир аз багалы,
Илбиреген арыкты.
Милдетин өзүм аламын,
Тоюндуруп багышты.
Руксат бергин улуу хан,
Эске алып кетчү алысты.
Биз дагы ойлоп туралы,
Эл жерди кайра табышты.
Ушинтип алды Алп Тобоок,
Үчүнчү жолку намысты.

30. АЛП ТОБООКТУН СЕПИЛДИН ДАРБАЗАСЫН АЧЫП ЖАПКАНЫ

Сепилдин бардык тарабы,
Бийиги кырк кез баягы.
Белгилүү темир дарбаза,
Жер басып калган аягы.
Алып барып көрсөттү.
Ача Сан хандын адамы.
Ушуну Тобоок ачып жап,
Акыркы хандын талабы.

* * *

Үч шартты Тобоок аткарып,
Жүрүп турган арааны.

Дүкүлдөтүп кеп кылып,
Далайга кеткен кабары.
Ким билсин Алптын күчүнө,
Дарбаза ачып жабабы.
Же дарбазага алпыңдын,
Алы жетпей калабы.
Азырынча белгисиз,
Аткарчу иштин абалы.

* * *

Дарбазанын түбүнө,
Алп Тобоок басып келди эми.
Анын катуу бектигин,
Өз көзү менен көрдү эми.
Ача Сан хандын акыркы,
Ушул экен эрмеги.
Эшигин ачып жаба албай,
Жүмшаган экен ал мени.
Эшикке алы жетпесе,
Анда эле Тобоок өлгөнү.
Каалгаңды ачып жабамын,
Ханым көзүң менен көр деги.
Эстелик болсун акыркы,
Тобооктун ушул эмгеги.

* * *

Темирден соккон чоң каалга,
Жердиги чоюн оор каалга.
Туткаларын бекемдеп,
Ширеткен далай устага.
Тогуз пил сүйрөп аччу экен,
Тогуз пил сүйрөп жапчу экен.
Олчойгон оор зор каалга,
Пилдери өлүп калган соң.
Ачылбай калган кор каалга,
Пилдериңдин жумушун.
Жүктөпсүң ханым сен мага.
Кармады барып Алп Тобоок,
Дарбазанын туткасын.
Беш шаады батпай койду эле,
Экөөнү салды ыктатып.
Сүйөп тартып көрдү эле,
Кычыратып ыкташып.
Чытырап чым жер сүрүлүп,
Кырына калды кол батып.
Чиренип тарта бергенде,
Жулунду тутка шор басып.
Туткаңдын түбү бош экен,
Мунуңа ханым ким жазык.

* * *

Тутканы колдон ыргытып,
Кырынан тартып күүлөнүп.
Ширендисин кам кылган,
Устасына сүйлөнүп.
Жаагынан түк чыгып,
Капкайдагы жин бир келип.
Бир жагын жулуп ыргытып,
Балтыркан жулган өңдөнүп.

* * *

Экинчисин кармады,
Омкоро тартып салганы.
Дарбазаны көтөрүп,
Туруучу жери калбады.
Ачылып сепил капкасы,
Аңырайып калганы.
Жеңилдене баштады,
Оор жумуштун салмагы.
Ушундай болуп чечилди,
Акыркы шарттын ал жайы.

31. АЛП ТОБООКТУН АЧА САНГА КАЙРЫЛУУСУ

Аягына мен чыктым,
Аткарып ар кыл иштерди.
Издегеним табылып,
Тируусүндө туш келдим.
Коюлган шартты аткардым,
Сыйлыгы барбы бүткөндүн.

* * *

Кайталы макул көрсөңүз,
Алыста калган калкыма.
Ар намыс менен чыдадым,
Ача Сан сенин шартыңа.
Козголоңсуз тынч бүткөн,
Бул иштер жүрөт айтыла.

* * *

Төрт жумадан бери жакка,
Көрсөттүм сизге оюнду.
Мен дагы издеп табайын,
Ак калпак кыргыз тобумду.
Аман таптым арман жок,

Арзып келген жогумду.
Ача Сан эми кетели,
Алып кел бери колунду.

* * *

Айтылган сөзүм эки эмес,
Аткарылат Алп Тобоок.
Үч күндөн кийин узатам,
Эс алып тыңып жат Тобоок.
Эч кинем бизден албаңыз,
Кытайда шундай салт болот.

* * *

Тыңчылык менен келдиңиз,
Тынч жүрүп мөрөй жеңдиңиз.
Аз күн да болсо сыйлайлы,
Ак ниет сиздей шерди биз.
Жазында чыгып элиңден,
Мына коңур күздү көрдүңүз.
Түткүндарды өзүңүз,
Буу челекке салыңыз.
Дене башын тазартып,
Жуундуруп алыңыз.
Ченеп берип тамагын,
Этияттап багыңыз.
Атагы күчтүү кыргызга,
Ийгилик менен барыңыз.

* * *

Буруттан жалгыз келди деп,
Душман көрбөйм өзүңдү.
Алп Тобоок сенин пейилиң,
Көлдөн да терең сезилди.
Үч күн да болсо тыныгып,
Чыңдап ал Тобоок дениңди.
Анан да барсаң көрөсүң,
Аймагы тоолуу жериңди.

32. КЫТАЙ СЫНЧЫНЫН БААТЫРЛАРДЫ СЫНАГАНЫ

Жарганат көздүү бир сынчы,
Кулагы жаргак башы чоң.
Бир буту кыска шодоюп,
Манжасыз муштум оң жак кол.
Ача Сандан тапшырма,
Абалкы күнү алган ал.

Айтканы келет айткандай,
Сынчылыгы өтө зор.
Караанын көрсө сын айтат,
Мейли,
Жакында турбай алыс бол.

* * *

Хан буйругу орундап,
Алиги сынчы келиптир.
Шумдуктуу сөздүн кабарын,
Ханына айтып бериптир.
— Мен айтам сындан билгенди,
Мен билбейм жалган сүйлөөрдү.
Чабал болсо мактабайм,
Кемитпейм жинге тийгенди.
Нааразы болсо сынына,
Билбеймин мактап ийгенди.

* * *

Мейли,
Башымды кесип ыргытсын,
Айтамын сындан көргөндү.
Сынымды жакшы айт дешип,
Албаймын мага бергенди.
Бурмалап сынды койгончо,
Артык көрөм өлгөндү.

* * *

Эскердин мага улугум,
Ушунун сынын айтууга.
Алдыңа келип түрүбүз,
Аныктап байкап баа берип,
Алп Тобоок сынын угүңүз.

* * *

Бул,
Алп дөөлөрдүн алпы экен,
Адамда жок март экен.
Эл тынчтыгын каалаган,
Тубаса бүткөн салты экен.
Адамдын баарын тең көргөн,
Адат кылган наркы экен.
Ак караны ылгаган,
Өзгөрбөй турган шарты экен.
Күч көрсөтүп себепсиз,
Кан төгүүгө каршы экен.

* * *

Тең чыкпайт мунун күчүнө,

Жан жетпей кылган ишине.
Аткарбай койбойт айтканын,
Алдабайт эч бир кишини.
Кармашкан сайын чарчабайт,
Күч кошулат күчүнө.
Бир тойсо бир ай бек чыдайт,
Тамак-аш кирбей түшүнө.

* * *

Уу берсең ага ууланбайт,
Кыйнасаң чарчап кыйналбайт.
Чыдамы жандан бөлөкчө,
Ачуусу келип сурданбайт.
Ажалы жетип өлбөсө,
Адамдан асти кырданбайт.

* * *

Булчуңдары чоюндай,
Эч нерсе тешпейт денесин.
Өзүнөн өзү кооп санайт,
Көргөндөр анын элесин.
Кол салбайт мурун башкага,
Катылсаң андан өлөсүң.
Бук этпес деген бул бир алп,
Сен эмне үчүн кармай бересиң.

* * *

Туткунда жаткан жети жыл,
Жанболот сынын сынадым.
Зындандын жетип каабы,
Өткөргөн жалын убагын.
Бу дагы мыкты эр киши,
Эске алсаң болот убалын.
Жүрөктө кайрат курчу жок,
Оюңа сакта бул жагын.

* * *

Мен көрдүм сынын улугум,
Бактыгул аттуу баланын.
Жети жыл зында жатса да,
Сактаптыр кайрат абалын.
Сынында нечен сыр жатат,
Көргөн жокмун чабалын.

* * *

Жетилип сөөгү толо элек,
Жеткилең кези боло элек.
Кармалды он бир жашында,
Балапан түгүн жоё элек.

Үйрөтүп тайды мине элек,
Үлкендер * менен жүрө элек.
Баатырдын түрүн көрө элек,
Кармаштын сырын биле элек.
Капырай сынын карачы,
Кайраты күчтүү таш жүрөк.
Сөлөкөтү турса да,
Колдору жоон пил билек.
Эр жетип эсен чоңойсо,
Эчендер мындан сүрдүгөт.

33. АЛП ТОБООК МЕНЕН КАНДЫНЫН КОШТОШКОНУ

Карыды менин сапарым,
Эртең жүрөрүбүз алыс жол.
Ден соолук жакшы саламат,
Досум кездешкенче аман бол.
Достугубуз бузулбас,
Мына түбөлүккө берем кол.

* * *

Кездешип дайым турарга,
Жерибиз жакын жер эмес.
Биякта болгун сен аман,
Жолукпайбыз эрте кеч.
Көңүлгө түшө калганда,
Көрүштүм деп өзүң сез.

* * *

Соодагер каттайт үзүлбөй,
Алардан кабар угабыз.
Өзүңдү билген бар болсо,
Ийменбей суроо салабыз,
Өзүңүзгө Канды дос,
Эп болсо жардам кылабыз.

* * *

Кербендер каттайт ай жылдап,
Кезиксең кабар угабыз,
Кабарын билген бар болсо,
Ал жайыңды сурайбыз.
Капа болбо Канды дос,
Кабарлашып турабыз.

* * *

* Үлкен — такшалган баатырлар менен.

Азырынча жан досум,
Алып калгын колуңа.
Каршы боло көрбөгүн,
Жан досум менин оюма.
Отуз эки ак жамбы
Достугуңдун жолуна

* * *

Капа болбой алыңыз,
Сиз менен бирге жаныбыз.
Ырайсыз душман жеринде,
Жеңишке жеткен чагыбыз.
Колубузга бир тийди,
Намыс менен арыбыз.
Биз жетели эсен соо,
Досум элинде жакшы калыңыз.

* * *

Кысталган жерде табылган,
Кымбаттуу адам өзүңсүң.
Кай жакта болсо аман бол,
Карегим оң жак көзүмсүң.
Кош болгун досум саламат,
Кымбатын сүргүн өмүрдүн.
Кызыгын татып гүлүн сор,
Көп элдүү кытай жериндин.

34. АЛП ТОБООКТУН КЫРГЫЗ ЖЕРГЕСИНЕ КАЙТЫП КЕЛИШИ

Коноктун бүтүп аземи,
Кетүүгө алар камынып.
Хан тараптан ар түрдүү,
Белектер келди алынып.
Эки сыйра ич кийим,
Сыртынан чепкен жабылып.
Тез кийинип алышты.
Эл жерин турган сагынып.

* * *

Үчөөнүн катар алдына,
Үч тобурчак тартылып.
Тобоок минчү торуга,
Азык түлүк артылып.
Узатып турат көп кытай,
Кыжылдап тике жар туруп.

* * *

Хан Ага Сан тараптан,
Ыраазылык айтылып.
Ат көтөрбөс Тобоокко,
Коштошот келип кол сунуп.
Шарт этип сепил ачылып,
Чыгышты алар жол жүрүп.
Эл сагынган эрендер,
Эс алышпай мол жүрүп.

* * *

Шаардан чыгып алыстап,
Эли жок жерде баратат.
Теп-тегиз талаа күзгүдөй,
Бели жок жерде баратат.
Бетегеси буралган,
Малы жок жерде баратат.
Коктусунда суусу жок,
Сайы жок жерде баратат.
Жанболотко элестейт,
Кол бутун байлап кеткен чак.

Чаңкаса асып жанказан,
Кара чайга канышат.
Суусап кетсе токтолуп,
Сок талкан сууга чалышат.
Көз чанагын чыгарып,
Аябай жутуп алышат.
Колу буттар ооруса,
Дары кошкон гүл азык,
Таңдайына салышат.

* * *

Будурун бугу ээлеген,
Карагай төргө жолугат.
Маралын атып бышырып,
Коктудан түтүн созулат.
Териге ороп тер алып.
Кайнатып берет бозунач.

* * *

Адырын аркар ээлеген,
Бөктөрлүү жерге кезигет,
Аркарын атып кайнатса,
Арашан бышып эзилет.
Арашан жеген оорулуу,
Айыккандай сезилет.
Тырмактан бери тер чыгып,
Курушкан дене керилет.

* * *

Алганда марал териге,
Оңолуп күндө көрүнө.
Жегенге ширин арашан,
Жанболот келет демине.
Шишиктин баары жоголуп,
Келе жатат оңолуп,
Мурдагыдай кезине,

* * *

Бактыгул келет үшкүрүп,
Кабагын чытып үңкүйүп.
Жүрөккө барбай тамак-аш,
Арыктап келет ырсыйып,
Суусунга түтпөй ооз кургап.
Боору толгоп ич күйүп.

* * *

Атка жүрбөй демигет,
Ичек боору эзилет.
Олтурса ошок кан кетет.
Ал жайы жаман сезилет,
Жер көчүп башы айланып.
Кармай албай өзүн эч,
Абалын көрүп баланын.
Жанболот турат болуп нес.

* * *

Карагайлуу булакка,
Түшүштү алар келишип.
Ооздугун чыгарып,
Аттарды коё беришип.
Кочуштап таза булактан,
Бактыгулга беришип.
Коркунуч басты буларды,
Баланын түрүн көрүшүп.

* * *

Көптү көргөн Алп Тобоок,
Баланын киймин чечтирип.
Шалдая түшүп калыптыр,
Акылын баштан кетирип.
Бөйрөктүн тушу кап кара,
Кеткенге ичи эзилип.
Түбүнөн душман кытайлар,
Ууланткан экен эсирип.
Калдык ко чыда Жанболот,
Кайгылуу күнгө кезигип.

* * *

Сүйлөөгө эч бир тил келбей,
Чакчаят, көзү ирмелбей.
Жантаксым болду Бактыгул,
Чабалактап сыр бербей.
Көз ачык кетти кайран эр,
Туулуп жыргал бир көрбөй.
Тамырын кыркты ит кытай,
Ушуну тирүү тим бербей.

* * *

Жанболот ыйлап буркурап,
Үстүнө түшүп тырпырап.
Ушундай күнгө кезиксе,
Ыйлабай турат ким чыдап.
Кайрат кылгын Жанболот,
Кайгырганда не чыгат.

* * *

Өлүмдүн кайсы себеби,
Көзүбүз менен көрөлү.
Бүтүн алып кетпейбиз,
Өлүп жаткан денени.
Кайнаган ысык саратан,
Өлүктү сактап береби?
Өрчүбөйт беле нечендер,
Өлгөндүн тийсе кереги.

* * *

Эсинди жыйгын Жанболот.
Ээн жерлер укпайт мунуңду.
Жараткан такыр бербесин,
Жасаган болсо бу күндү.
Жамандардай шолоктоп,
Буза бербө түрүңдү,
Али да бирин үзбөдүң,
Ачылып турган гүлүңдү.

* * *

Чынары турсун кебелбей,
Чырпыгы сынса мейличи.
Ар качан болот кайраттуу,
Акылы жетик эр киши.
Күйүттүн жеңет азабын,
Кишинин көптү сезгичи.

* * *

Кыйналгын, боздо, бакыргын,

Карагай укпайт мунуңду.
Көркүнө келген бул булак,
Кыйкыргын укпайт үнүңдү.
Кайрат кылгын Жанболот,
Кайгыдан бузбай түрүңдү.

* * *

Жети жыл жүрдүң кармалып,
Жериңди көрбөй сандалып.
Буйругу жок бала экен,
Бактыгул кетти ушинтип.
Оор дүйнөгө арналып.
Бүгүн биерде туралы,
Эртең жолго чыгалы.
Кийик атып келгиниң.
Акчагырды колго алып.

* * *

— Куркуратып бек жыттап,
Бактыгулуң кадимки.
Тирүүсүнө окшотуп,
Кытайдын боору таш экен.
Жазыксызды боздотуп,
Жанболот кетти кийикке
Алп Тобоок менен коштошуп.

* * *

— Атаңдын көрү дүнүйө,
Таң калам ушул күнүмө.
Ар бир адам өмүрү.
Кайгысыз болсо эмине,
Эмне үчүн билбей калды экен?
Келечек күндү — күнүнө.

* * *

Кырчындын кыркчу тамырын,
Куралын билип калсамчы,
Кийимди чылап ууланткан.
Убагын билип калсамчы,
Ача Сандын боору таш.
Кыялын билип калсамчы.
Башынан көөнү кара экен,
Бардыгын байкап алсамчы.

* * *

Душмандын салган тузагын,
Көрбөгөнгө капамын,
Эл милдетин аткарып,
Бербегенге капамын.

Ууланып кытай колунан,
Мезгилсиз кетти катарың.
Таштабайм душман жерине,
Соогунду,
Ала кетип жатамын.

* * *

Кайратын жыйнап алп Тобоок,
Тингесин алып колуна,
Бактыгулга багыштап,
Куран окуп жолуна.
Жанболотум келгенче.
Жамдайын деп ордуна.
Эттерин шылып таштады,
Ыңгайлап аны коюуга,
Чарайнага чаптады.
Булгаары менен каптады.
Кайратты мындай кылбаса,
Белди бекем буубаса.
Орундалат канткенде,
Кыргыздын мындай салттары.
Ким аарчыйт душман жеринде,
Куюлса көздүн жаштары.

* * *

Муңдуу үн салып бийиктен.
Жанболот келет кийиктен,
Өрттөнүп кетет жалындап.
Мезгилсиз болгон күйүттөн.
Кайгы муңга чырмалды,
Кубаныч баскан үмүттөн,
Сөөк жүктөп кулан сарыга.
Азанын тонун кийишкен.

* * *

Аралап нечен жерлерди,
Таңданып коргоп элдерди.
Кыргыздын чегин басышып,
Кыйла ишке кез келди.
Кытайдын жерин калтырып,
Кыргыз элин көз көрдү.

* * *

Токсон күн он төрт түнүндө,
«Чеч-Дөбөгө» келишти.
Тобооктун аман келгенин,
Ал жерлик Кыргыз көп укту.
Айлана бүтүн чогулуп,
Алдыңды тозуп чыгышты.

Жанболот аман келгенин,
Бактыгул каза болгонун,
Душманга сөөгүн таштабай.
Алып келип койгонун,
Кеңешип элдин ичинен.
Көпчүлүк айтат ойлорун.

* * *

Токсон күн аба болуптур,
Сөөк жүктөп силер чыкканга.
Ыраазы кыргыз элиңиз.
Бээжинден мөрөй утканга,
Намыска туулган алп Тобоок,
Бир нерсе сурайм кызганба.

* * *

Мазары болот «Чеч-Дөбө»
Акылман кыргыз элиңдин.
Алп Кошойдун денеси,
Ушул жерге көмүлгөн.
Алманбет шердин сөөгү.
Бээжинден алып келинген,
Ушул жерге көмүлгөн.
Көзү ачык кеткен Бактыгул
Коюлса деп биерге
Экөөңүздөн сурайт эл.
Эл суроосу орундап,
Эзелтен ынтымагы бузулбай.
Бактыгулду коюшту.
«Чеч-Дөбөгө» кысылбай,
Жанболотту куткарган.
Алп Тобооктун сапары,
Кызыксаң курбум ушундай.

10/IV 1969-жылдан 18/11 1971-жыл.

Казарман айылы.

АЛП ТОБООК (А. ЧОРОБАЕВДИН ВАРИАНТЫНДА)

Илгеркинин алпы көп.
Алп жөнүндө калпы көп,
Аты Тобоок акенин
Айтылып жүргөн даңкы көп.

Андан бери болжолу,
Жүз жетимиш жыл өткөн.
Төгүнү-чынын ким билет,
Калмактар аскер жөнөткөн.

Тогуз-Торо жеринде
Тополоңдуу күн өткөн.

Тобоок аке ким экен,
Түбүнөн айтам тарых кеп.
Кагазга жаздым ошону
Билгенимче сүрөттөп.

Элге берген жардам дейт,
Түп Бээжинге барган дейт,
Андагы Тобоок эрдигин
Айтуусу бизге калган дейт.

Ошолордун баянын
Ырдап элге жаяйын.
Көрдүк деген адам бар,
Үч-төрт кулач таягын.
Ай балта саптап башына
Алып жүргөн жөлөгүн.
Отун кылган оңбосун,
Сактап койбой белегин.

Тобоок өзү чоң экен,
Адамда андай жок экен.
Атан төөнү көтөргөн
Алп күчү бар зор экен.

Соргоктугун айтайын,
Тоодон кийик уулаган
Жаа тартканга маш экен
Атса жыргап куунаган.

Этин такыр кактап жеп,
Бир кийикке тойбогон.
Эч болбосо кийиктин
Шыйрагын да койбогон.
Беш-Көлдөн аткан маралды,
Неме койбой жеп келген,
Байбичем утур карайт деп,
Кисесинин түбүндө
Бир кесим боор эт келген.

Терисин ийлеп келчү экен,
Тескейден ышкын терчү экен.
Алдынан чыкса балдары
Сакасын гана берчү экен.

Анжиян барам дегенде,
Айылда катын-калачтар

Боёто кел балбан деп,
Аманат берчү адат бар.
Жүн-жүбүр, кийиз-кечесин
Байлай турган жерине,
Көрчөгөлүү кайыш кур,
Канжыга таккан белине.
Боз кисеге кол сунуп,
Тандалган нооча катындар
Белине бою жете албай

Көмөрө коюп сокуну,
Чыга калып ошого
Куруна араң жетчү экен.
Байламта байлап бүткөн соң,
Тобоок жөнөп кетчү экен.
Ара конуп эртеси,
Кайра жетип келчү экен.

Аялдардын баягы
Аманатын берчү экен.
Балалык чакта азыраак
Ат көтөрбөй төө минген.
Он сегизден өткөндө
Өмүрүнчө жөө жүргөн.

1. ЭСКЕРТМЕ

Кулжыгач, Чоро бир тууган,
Кудайберди баласы.
Чородон Карга, Тойматты
Тарыхтан окуп карачы.
Атактуу болгон алардын
Эч кандай болбойт талашы.
Өткөндөн бери болжолу,
Жүз сексен жыл чамасы.

Тойматтын уулу Жанболот,
Жоо чапкандан калганды
Жыйнап келип эл кылган
Атасы жок балдарды.
Тогуз-Торо, Куртканы
Көчүп-конуп кыштады.

Карылардын айтымы,
Кайындары казактан.
Катын алам деп барып,
Кутулбаптыр азаптан.

Анданбы, жокпу, ким билет,
Акыры саат чырмаган.
Эркин жатып үйүндө,
Адам барбы жырлаган.

Ошол өңдүү жоруктун
Бирин айтып ырдайлы.
Бу казалга киргизип,
Жашырбайлы кылдайды.

Төрт уруудан куралган
Бир-бирине жөлөгү,
Жанындагы үч досу
Жанболоттун өнөгү.

Ысык-Көл кыргыз жери экен,
Тегереги кең экен.
Көк-Ойрокто, Талгарда,
Казак-кыргыз тең экен.

Көчүп жүрүп Жанболот,
Бир казакка дос болот.
Аны менен төрт киши
Сапар жүрүп козголот.
Күйөөлөп барды Жанболот
Аялын алып келгени.
Барганда өргөө көтөрүп,
Кайткан экен эмгеги,
Күйөөлөгөн бир топ күн
Узаткан казак элдери.

Үй көчүрүп кыз алып,
Келе жатса Талгарда,
Каркыранын сайында
Жолукту бир топ балдарга.
Айылын жоо чапканда
Калышкан экен далдаада.

Корголоп жүрсө коркушуп,
Бирден кармап өңөргөн.
Бир тууган экен ал балдар
Бир энеден төрөлгөн.

Онго чыккан улуусу
Табылтай экен мүнүсү.
Аксакал деп казакка
Ал баланы шыйгарды.
Бир-биринен айрылып,
Балдар жаман кыйналды.

Андан кийин сегизде
Жылаңкөз деген аты экен.
Бала болуп ар кимге
Тараган тукум аз экен.

Тукуму бир катташат,
Туташ болуп киндиги,
Аз да болсо көп элдей,
Бу заманда бирдиги.

Алты жашар Чүрүмдү
Бугулар алып багыптыр.
Чүрүмдөн Өмүр тың чыгып
Бугу наамын алыптыр.

Эң кенжеси Боркоктү
Бала кылып асырап.
Өзү баккан эмеспи,
Элине салып кеңешти.

Агасы Өмүр аркылуу,
Салмаке Карач кудалап.
Өткөрүп жүрсө калыңын
Эп көрбөй Жантай сугалак.
Ыраа көрбөй башкага
Көз арткан Мөөр сулууга.

Аламын деп Мөөрдү
Алда кайда жар салды.
Атасы Адыл аргасыз
Арбын-калың мал салды.

Канча болсо чыдаган
Карабектин Жантайы.
Айдай сулуу Мөөрдү
Алып алган карт аюу.

Айтылып жүрөт эмгиче
Ошолордун жоругу.
Эл ичинде санжыра,
Табылат жомок сонуну.

Муну мындай коёлу,
Бүлүк түшкөн Чорону
Окуясын баяндап,
Айтпай кетиш болобу.

2. ЖАНБОЛОТТУН КАРМАЛЫШЫ

Ал жылы барып Жанболот
Тогуз-Торо оюнда,
Нарын суунун боюнда,
«Жыртак» үңкүр дегенге,
Өзүнчө короо беленге
Кыштап калды деп угуп,
Кашкардан доотай чыкты деп,
Капкайдагы эл угуп.
Ат-качырын мингендер,
Узундуу-кыска кийгендер.
Канжа тартып, түтүн жеп
Кара күчкө күлгөндөр.

Сокудай сүйрү баштуулар,
Сокбилектей чачтуулар.
Жебе менен жаа тарткан
Сепилде турган сакчылар.

Шалпаң кулак жөкөрү —
Мылтыктар бар асынган,
Оозун ылдый каратып,
Асынганын жашырган.
Ду-дусу окус «ур» десе
Алтымышы качырган.
Сабап жатып жүн кылган,
Өлүгүн өрттөп күл кылган.

Өз билгенин бербеген,
Тилин адам билбеген,
Тиктеп үйгө кирбеген,
Кириңиз деп сыйласа
Кепти билбей жиндеген.
Колго түшсөң окустан
Башың чыкпайт ширгеден.

Бөлөк элге Жанболот,
Катылганы билинбейт.
Башы барып бир ишке
Же чатылганы билинбейт.

Түн ичинде калмактар
Үч курчап үйдү басыптыр.
Тилин билген киши жок,
Коломтосун казыптыр.
Күрөктөп күлүн сапырып,
Түндүгүнөн чачыптыр.
Казган жерге казанын

Тулга салбай асыптыр.
Ошондой окшойт ырымы,
Жорук-жосун кылыгы.
Билгениндей тамагын
Быштыбы жокпу ичип-жеп,
Жөргөм турса чийкилей
Жиптерине тизип жеп.
Жанболотту жаткырбай
Байлануу болду колдору.
Баласы жалгыз Берикти
Муну да бош койбоду.
Он бир жашар чагында
Кошуп алып аны да,
Атасы менен кармалып
Какталды белем жалынга.

Таң атты да, күн чыкты,
«Та» деген гана үн чыкты.
Тарсылдата сабады,
Атасы менен баланы.
Ыйласа ырай кылабы.
Жалынса жаны калабы.
Алып келген ошентип
Ат-качырга таңуулап.
Күйөрү менен бышары
Артында калган саруулап.

Ошо бойдон дайынсыз,
Күндөрдөн да күн өттү.
Артынан барган адам жок,
Жылдардан да жыл өттү.
Азапка башы чырмалды,
Көрбөдү бир да жыргалды,
Кайгы менен кан жутуп,
Катыны байкуш тул калды.

Алты жыл болду дегенде
Аялы да өлгөн дейт.
Калың журту жабылып
Кайгыруу менен көмгөн дейт.

Же артында калган бала жок,
Же издеп алар чама жок.
Же Жанболоттун артынан
Кабар алып келгидей
Кайраттуу тууган-ага жок.

Ай баткандай болуптур,
Элдин даңктуу кишиси.

Он жыл болду кеткени
Же угулбайт тирүүсү.

Жылыга барат тандалып
Жанболот таппай сандалып.
Дайынын билбей келишет,
Ат арытып каржалып.

Хотен менен Кашкардан,
Үрүмчүл, «Манас» жактардан.
Ат ташыркап чыдабайт
Ашуулуу нечен катмардан.

Дарексиз он жыл дайны жок
Ошо бойдон жоголду.
Кудайды карап болсочу
Бул өңдөнгөн коромжу.

3. ЭЛ МАКСАТЫ

Башы куртка жайыктан,
Суусамыр жайлоо алыстан,
Арстанбап менен Анжиян,
Чүйдөн келди калыстан.

Ан үчүн аттуу-баштуулар,
Баарысы келип куралган.
Каба, Басыз алардан
Текес менен Тагайдан,
Курманкожо, Катаган
Намысы бар далай жан.

Кабарлашып куралып
Келишти булар суранып,
Чогулуп келген эл айтат,
Ынтымактуу кеп айтат:
— Он жыл болду дайны жок,
Баласы менен Жанболот.
Барып кабар албаган
Намыссыз кандай жан болот.
Алты жолу барыппыз,
Аксыдан кабар алыпмыз,
Турпанга чейин барыппыз,
Мындан дайны чыкпады,
Туш-туштан издөө салыппыз.
Быйыл он жыл кыштады.

Же өлүүсүн билсекчи,
Же тирүүсүн билсекчи.
Улугу турган нак ошо
Бээжинге чейин кирсекчи.
Бардаштуу элең барып кел,
Мындан кабар алып кел.
Сизден башка айла жок
Тирүүсү болсо таап кел.
Өлгөн болсо сөөгүн
Булгаарыга оро да,
Чоң кесеңе салып кел.
Айланайын алпыбыз
Аймакка бар баркыңыз.

Элиң минтип эп көрөт,
Калкың сизди каалады.
Алп күчүңүз бар үчүн
Андайга сизди баалады.
Дешип бары чуркурап,
Намыс жолун эстетип.
Ой-пикирин айтышты.
Дүйүм болуп кездешип.

Келген элге тай союп,
Коногум деп кой союп,
Ызаат кылып узатты
Түлөө атап, тай союп.

4. ТОБООК ҮЙДӨН ЧЫКТЫ

Таң кылайып атканда,
Татты уйкуда жатканда,
Торгой сайрап учканда,
Тоо-тоодон улар сызганда,
Көктөн шоокум бөлүнүп
Күн чачырап чыкканда.

Коргондун чаты бөксөдө,
Козуке, Баян мазары,
Как ошонун жанына
Тобоок кончу атайы,
Үйүнүн жайын айтайын,
Он эки кулач баканы.

Тобоок өзү баткандай,
Капшытка бойлоп жатканда
Кереге жайып болгон соң

Атчандар уугун улаган.
Бийиктиги ошондой
Канатка канат кураган.

Түндүгүн сайып көтөргөн
Он эки кулач баканга.
Чак түштөн баштап тигилсе,
Болучу экен араң жатарда.

Ошол үйдөн чыкканда,
Бөлүндү Тобоок санаасы.
Кандай өңдө болду экен,
Түп Бээжиндин калаасы.

Мен баткандай бир чоң үй
Болду бекен, жок бекен.
Деп ойлонуп түшүптүр,
Алыскы сапар жолуна.
Ай балтасын аштаган,
Таягын кармап колуна.
Жол азыгы чоң чанач
Сүзмө таңып жонуна.

Күкүк болуп Нарын суу
Кирип турган убагы.
Ылайланып боз чалма
Ирип турган убагы.

Кичи Нарын, Чоң Нарын
Жарып өткөн өзөн дейт.
Бул өңдөнгөн дайрадан
Кантип жөө кечем дейт.
Агыны катуу жеринен
Аттап-аттап өтөм дейт.
Суунун башы чыккан жер
Тоожукенин бели дейт.
Аркыраган капчыгай
Бетке тиет жели дейт.

Майда суулар чогулуп,
Ойго түшсө Нарын дейт,
Капчыгайдан беркиси
Кечүү бербес агын дейт.

Түптүү терек, карагай
Агып турган убагы.
Бугу, марал куушуп
Барып турган убагы.

Суу боюна олтуруп
Көңүлүнө толтуруп,
Ушунчалык чытырман
Аралында токою,
Силкип салма жеке сан
Бутка кийген чокою.

Чечип алып түрүнүп
Кечүү карап жүгүрүп,
Көтөрүп жүрүп жүк кылбай
Такыр ичип алам деп,
Чаначтагы сүзмөнү
Курсагыма салам деп.

Жайма кылып суу кошуп
Нары-бери ургулап.
Жумуруна жүк болбойт
Жутканда ичи кулдурап.
Жана эле үйдөн чыгарда
Айылдагы айранды
Неме койбой бүт ичкен,
Кайтып анын үстүнө
Көөрчөк жакшы болот деп,
Көнөк-көнөк сүт ичкен.

Жеңилденип суу кечип
Тизесине чыккан жок.
Айлампалуу шапшап бар
Андан башка душман жок.
Тили жок жоону тоотпой
Нарын сууга киринип.
Түп Бээжинди бет алды
Өйүзгө чыгып кийинип.

Ак-Талдан өткөн артылыш,
Чап аралап баскан жол.
Кара-Бук, суук Капчыгай,
Калмактар арык казган жол.
Улан ашып, таш басып
Бурканды бойлоп саз басып.
Чеч-Дөбөнүн жонуна
Чыгып бир аз отурду.
Көз жүгүртүп туш-тушка,
Көңүлүнө толтурду.

Мурункудан калган сөз
Андан мурун ал жерди
Санчы сынчы көзү ачык
Сынап өткөн дечү экен.

Падыша болуп калмактан
Улан өткөн дечү экен.
Айткан сынын карылар
Улап өткөн дечү экен.

Жердин эки баштуусу
Алтын эмел салкын тоо.
Как ушу жер турбайбы.
Айланасы алтын тоо.

Эки баштуу деген сөз
Батыштан да суу келет,
Чыгыштан да суу келет.
Кошулган суу аралы
Төлдөгөн бугу-маралы,
Андай сонун көркөмдү
Айтпаса кумар канабы.

Тескейинде карагай,
Элиги черден бакырат.
Күн тийгенде суу кирип
Күкүгү зейнеп чакырат.

Жердеген элдин эч качан
Бузулбайт имиш жогеси.
Туурдугу сыйрылбай
Жыргап өтөт пендеси.

Кырма кызыл кынадан,
Өксүбөйт акыр заманда.
Алтын эмел салкын тоо,
Жыргалы көп адамга.

Деген экен ал киши
Ат-Башыны сүрөттөп.
Жыргап-куунап калың журт
Ошо жерде күн өтмөк.

Ат-Башы болгон себеби
Бир кашкарлык койгон ат.
Арыгынан басалбай
Ачка болгон ойрон ат.
Арпанын башы жайыктан
Азыраак оттоп тойгон ат.
Ээсине карматпай
Атып алып сойгон ат.
Башын сайып жыгачка
Ат-Башы деп койгон ат.
Алтын Эмел өз атын

Андан кийин жойгон ат.

Чеч-Дөбөгө келгенде
Баш терисин сыйырып
Маңдайына жазыптыр
Эс алып туруп тыныгып.

Андагы каты мындай дейт:
Жалганы жок кылдай дейт,
Арпа кенен жазы деп,
Азаптуу жолдун ташы деп
Арык атка бир паста
Алдырыптыр казы деп,
Ат ээсине карматпай
Берет экен мазы деп,
Бул жердин аты коюлсун
Аттын гана башы деп.
Жазган дешет карылар
Дагынкысы дагы бар.
Калп айткан болсо ошолор
Акыры карды жарылар.
Мына ошо жер эзелтен
Черик эли турган жер,
Ким келсе да байыр алып
Көңүлүн өргө бурган жер.

Чыгышын айтат: Каман-Суу,
Көк күмбөз жайыт турагы,
Башчысы анын Максүт бий
Мал төлдөткөн убагы.
Жайкалып турган кези бейм
Кара кыяк тулаңы.
Эндик-упа тоосунда.
Эки айрылган шыбагы,
Шыбагынын түбүндө
Уктап жаткан улагы.
Ою менен жайдары
Оюн салып субайы.

Малды көрүп бурулуп
Басып барды бешимде.
Маалы болчу болжолу
Намаздигер кечинде.

5. МАКСҮТ БИЙ ЖОЛУКТУ

Максүт бий көрүп алыстан

Серепчилеп караса,
Өзүнчө жылып бир неме
Ажайып кызык тамаша.
Жер көчкү десе адамдар
Жылып басып келатат.
Көрбөсө да, уккан да
Бу Тобоок алп го деп айтат.

Эси чыгып кыйкырып
Жигиттин баарын жыйдырып,
Иттердин баарын карматты
Казыкка бекем байлатты.
Өзүнүн өргөө — чоң үйүн
Көпчүлүккө көтөрүп
Жаңы журтка тиктиртип,
Көлдөлөңдү көйкөлтүп
Жекендос жерге салдырып,
Баяндос¹ мамык алдырып,
Тобоок балбан экен деп,
Басып алдын утурлап
Салам айтып алыстан
Кол куушурду чурулдап.

Бири-бирине таанышып
Ким экенин билгизди,
Баштап келип чоң үйгө
Эшик ачып киргизди.
Элдин баары жарданып
Эшикте турат таң калып.

Орун салган капшытка
Чөк түшсө буту жыйналып,
Башы тиреп жабыкты
Эңкейип карайт кыйналып.

Үйдү сынап кеп айтат:
— О калайык! — деп айтат.
Кашкардын сөкөт талынан,
Керегең кептүү абыдан
Жасалган экен Максүт бий,
Жүз баштуу үйүң жаңыдан.

Жыйырма беш көктүү болгондо
Тиймек эмес төбөм дейт.
Барды кенен кылбаган
Сараңдык сенден көрөм дейт.

¹ Жекендос, баяндос — мамык төшөктөр.

Камтып киймин салчу экен
Кандагайга шымданып.
Отура албай эңкейип
Айласы кетип кырданып.

Ошентип уят болуптур
Тобоок батпай үйүнө,
Жабыгына бойлобой
Алптар өткөн дүйнөдө.
Ары-бери жасатып
Май сызыктуу жарманы.
Дасторкон жайып алдына
Кош колдоп сунуп калганы.
Ачка болгон көрүнөт
Нан-пандын баарын жалмады.
Артынан да жутканы
Топостун жуурат-айраны.
Элдин баары чогулуп
Таягына таң калып.
Улам-улам сонундап
Карап жатты жарданып.

Кечкирди да, күн батты
Аял эркек түн катты,
Конок камын кылбастан
Максүт сараң тим жатты.

Кой сойбой эле казанга
Сүт бышыртты бир чара,
Арбын салып камырдан
Алдына койдү бир бала.

Ыпкап-шыпкап жеп алып,
Бир эле чеңгел түп койдү.
Такыр ичип чыгынан
Эки ууртамдай сүт койдү.

— Кел, Максүт бий, келгиниң,
Келиндерге бергиниң.
Сугунтам десем эт эмес
Туураган этке тете эмес,
Сунайын десем түгөнгүр
Кымыз эмес, ак эмес
Кыдыртып ооз тийгидей,
Айран-жуурат дагы эмес.

Баш көтөрбөй баарысын
Жеп койгонго таарынба,
Жарашып эле калгыдай

Мүлжүп турса кабырга,
Балдарга берип устукан
Калганын салса карынга.
Короо-короо кой туруп
Кылбадың го камылга...

Эл жарданып эшикте
Конок камы жок дешип,
Күбүр-шыбыр көпчүлүк
Үйдүн жанын үч курчап,
Кары-жашы бүт курчап,
Өзүнчө кеңеш курганда
Ызаланып Максүткө,
Тобоок ачуу кылганда,
Конок камы сенде жок,
Кетемин деп турганда,
Минтип айтып сынады:
— Сен сасык бай сараң бай,
Битири жок экенсиң.

Алты короо коюңду
Акыретке айдап кетерсиң
Деп ордуңан козголду,
Байда жооп жок болду.
Эшикке чыкса эл турат
Жаш-карысы жарданып,
Сараң калды арданып
Эл алпарып кондуруп
Жакшы тамак берүүгө.
Көгөн тартып керүүгө
Кара уузун эмген койлордон
Кырк-элүүнү байлаптыр.
Көп катынга саадырып
Козусун бөлүп кармаптыр.

Туут маалы ошо кез
Чуркуратып айдатты.
Субайынан аралап
Иригинен тандатты.

Мойнун кайрып кой союп
Айыл-апага той союп,
Түндүктөн түтүн булатып
Түтүнгө түтүн улатып
Бээни жарып сулатып,
Тоодой Тобоок акени
Төшөк салып жаткырып.
Ошончолук жеп-ичсе
Күлүп-куунап каткырып,

Короодо койду аралап
Бир ирикти жактырып.

Алып келип сойдуруп,
Таш казанды астырып.
Кыргыздай сыйчыл кайда бар
Кысыр эмди тай да бар,
Эки энеге тел кулун
Сойсо конок жайланар.

Дешти дагы чаңдатып
Түндөп жылкы айдашты.
Боз айгырдын үйрүнөн
Боолук салып кармашты.
Кулун-тайды чыңыртып.
Сойгон болчу деп айтат,
Тобоок аке ичип-жеп
Тойгон болчу деп айтат.

6. ТОБООК ЖОЛГО ЧЫКТЫ

Өргүтүп бир күн жаткырды,
Кош атка азык артылды.
Мингизсек деп чоңунан
Көпчүлүк эл чарпылды.

Көтөрбөйт десе болбоду.
Бир карыя болбостон
Алып келди жоргону,
Бут артканда бел сынган,
Очорулуп жаныбар
Омууроосу тең сынган.
Күлкү болду балдарга
Аттын бели сынганы.
Ошо бойдон сур жорго
Очорулуп турбады.

Топос жүнүн эштирген
Кошмосу жок кыл аркан.
Корошондоп туз чылап
Кырк имерип чыйраткан
Андан берди кырк-элүү.
Кең Кашкардын ак нанын
Эшекке жүктөп кант, чайын.
Кыдыртып жүргөн кез болсо
Сатып алсын наспайын.
Дешти да курсак камы үчүн

Ак теңге жок ан үчүн,
Сызма берди, кыл берди
Жезден тешкен пул берди.

Партал атты¹ жетелеп,
Улуу жолду төтөлөп.
Дал ортого таңылып
Далай жүктү көтөрөт.

Алты күндүк барганда
Ат ташыркап жооруган.
Аны сатып тамакка
Аралап Кашкар шаарынан
Кыргызы бар, уйгур бар,
Сый көрдү көңүл агынан.

Элдин баары таңданып
Зоок кылып жарданып.
Улам бири урматтап,
Сый конокко камданып.

Колмо колдон узатып,
Саналуу жети ай жол басып,
Адыр-адыр катмардан
Аскалуу нечен тоону ашып.
Ак сууну бойлоп кыдырып,
Турбады бир күн тыныгып.
Кара жүл, Ак чий дегенден
Күйүк токой, өрөөндөн,
Мында да бир күн эс албай
Түп Бээжинге жете албай,
Сонуркап элдер жардаса,
Сыйын таштап кете албай,
Айылдан айыл жүргөн чак,
Алп Тобоокту сүйгөн чак.

Чычыр менен айыктык,
Кызыл күмбөз жарыктык,
Марап башы, Күчөгө
Барганда араң талыкшып,
Карагай жаргак келинди
Канча уруу кыргыз жерсинди.
Кара-Коо, Эрен кабырга
Чыгыш-батыш жагында,
Долон деген көчмөн эл,
Туурасы Турпан сайында,
Уругу кыргыз, тил башка

¹ Жүк жүктөлгөн ат.

Эшек минип мал багат,
Какыраган чөл-ташка.
Боз үйлөрү кичине
Тобок батпай ичине.
Төгөрөк эмес төрт чарчы
Алачыктын түндүгү.
Өргүдү анда сонуркап
Алты-жети күн түнү.
Кер-тайлак жерин аралап
Кетти Тобоок жолуна.
Алты атан төө көтөрчү
Азыгын артып жонуна.
Какыраган кара таш,
Кайнагандай чөл басты.
Көчмөн элдер жердеген
Көкөнөр аттуу көл басты.
Кара кытай манжунун
Камбыл шаарын тең басты.
Кажарлуу Тобоок алпыңыз
Түркүн-түркүн белди ашты.

Каблан Манас барган жер,
Шаарга аты калган жер.
Үрүмчү, Бээжинин, Кулжаны
Бир каратып алган жер.

Ак шумкарын эр неме
Дайра бойлоп салган жер.
Ошол суу менен Бээжиндин
Манаска наамы калган жер.

Кийинки бизге керээзи,
Айтылып калган элеси,
Анын баарын кыдырып
Алакан жайы бата окуп.
Барыптыр жети ай жол жүрүп
Туяктын баарын мокотуп.

Чоң Бээжин толгон эл экен
Дарбазасы бек экен.
Кырк кулач бийик салдырган
Айланасы чеп экен.
Анын баарын башкарган
Улугу кыйын эме экен.
Замбилге салып көтөрткөн
Салтанаттуу бек экен.
Улам тышкы кийими
Төрт элиден кем экен.

Зоок кылып Тобоокту
Кыжылдатып эл жыйган.
Суракка алып каратып
Карыларын тең жыйган.

Тилмеч салып кеп сурап
Кайдан келдиң деп сурап,
Казанага бактырган
Балбаны бар жактырган.
Күчүн сынап көрүүгө
Бой теңетип бастырган.

Казыналык балбандар
Карап турду жанына.
Сурагында Тобоок алп
Жооп берди ханына:

7. ТОБООК АЙТТЫ

— Биздин кыргыз эзелтен
Көк шиберди төшөнгөн.
Айлана топ курчаган
Алтын чөйчөк жерде элек.
Аштык айдап, мал багып,
Оокат кылып сермелеп,
Эзелтен бери жергебиз
Бузулбаган элде элек.
Барып байлап алгандай
Манжудан кыргыз кем белек.
Бул эмине кордугуң
Көрүнөө кылган зордугуң?
Жаш баласын таштабай
Алып кеткен жоругуң?
Мына ошого мен келдим
Жети ай бою сенделдим.
Эр Жанболот дегеним
Ээси болчу жергемдин.

Же ууру кылган болбосо,
Же ушак сүйлөп койбосо,
Же эриш бузуп, эр өлгөн
Тополоңду салбаса.
Же калаалуу коргон чебиндин
Капкасын бузуп албаса?

Коломолуу көп кошун
Жаз барбады, кыш барды,

Аз барбады, көп барды
Талаа толуп жыш барды.

Кызыл уук кыйратып
Кыз-келинди ыйлатып,
Кыргыз кийчи бүт кийим
Жеке санды жыйнатып,
Тебелетип, тепсетип
Ат качырын туйлатып,
Өрттөдү короо-сарайды
Ширге каптап далайды.
Башкасын айтып не кылам
Балдарды урган жарайбы?

Жеке сан жайын айтайын,
Алдыңыздан кайтайын.
Ичи кийиз сырты кең,
Татынакай үйүргөн.
Жоон санга барабар
Силкип салма кончу кең.

Мындан алды алты жүз,
Жыңайлак калды калкыбыз.
Кордук көрдүк ошентип
Ак калпак кыргыз жалпыбыз.
Сабап кирсе качырып
Кетип калды баркыбыз.
Жаш баланы сабаса
Ата-энесин камаса,
Жан чыгары эп экен
Киймибизди таласа.
Айылда балдар көп өлдү,
Жүрөгү түшүп дагы өлдү.

Жанболот жайын угүңүз.
Жетимди жыйнап эл кылган,
Жергелүү журттун баарысы
Жеке ошону бел кылган.

Ошон үчүн күнөөлөп
Баласы менен алдыңар,
Тоодо жаткан калкымын
Тобуна бүлүк салдыңар.
Баланын жайын айтайын,
Кандай өңдүү төрөлдү.
Угуп алгын падышам,
Уругу кыргыз көп элди.

Эркек тууса сүйүнүп

Элдин бары үйүлүп,
Түлөө кылып мал соёт
Жентегине май берет.
Жамаатты куру таштабай,
Тамак-ашын жай берет.

Андан кийин бешик той,
Үйдө жокко кешик той,
Бешик тойдо жыргашат
Сал билек деп ырдашат.

Жашы бирге чыкканда,
Эмгек тизе жыртканда.
Тушап туруп тушоосун
Бычак менен кыркканда,
Жарыштырып балдарды
Калыс кылып картаңды
Даңазалап той берет,
Чыкканына кой берет.
Тогузуна байге бар
Мындай сонун кайда бар.

Тамтаң-тумтаң басканда
Тай күлүк деп ырдашат.
Айырмачты жасатып
Ат мингизип жыргашат.
Той берип жаткан эл болсо
Тайды токуп жетелеп
Куш салды деп ойношот
Кондуруп алып көпөлөк.

Жыл ажыраш бир адат
Нооруз күнү болгондо,
Бирдин айы жаңырып
Жыл он эки ай толгондо,
Балдарынын кийимин
Адырашман, арчага
Ысырыктап түтөтөт.
Ырымдарын күчөтөт.

Алас-алас, алас деп
Балакеттен калас деп,
Жаңы жылда балдарым,
Ырыс-кешик талаш деп,
Көчө жарма, сүр салат
Койдун этин күр салат.
Бала дебей чоң дебей,
Пайыр ырдан үн салат.

Ак сакалы баш алат
Устукан деп аталат.
Кыз саймачы болот деп,
Сыйрып берет таңдайын.
Эркелетип ар дайым
Сылап коёт маңдайын.

Төшү менен жүрөгү
Энчисине арналат.
Эркек балдар кулакты
Сүйүнүп алат кармалап.
Он үч жашын белгилеп
Мүчөлүсүн чыгарат.
Эндик-упа сыйпатып
Кыздын бетин кыналап.

Жасалгасы башкача
Каркырасын сайынган.
Жаркыраган камка тон
Шөкүлө бар салынган.
Алты бакан, селкинчек
Кыздын ойну кыз оюн.

Уул-келин аралаш
Жар көрүшкөн ыр оюн.
Оюнунан айрылтып
Бу кылганың чыр оюн.
Баланы бер колума
Мен ыраазы болоюн.

Ата-бала кайда экен
Аман тирүү бар бекен?
Эрбеңдетип ээрчитип,
Эгиз кулун телчитип,
Элиме алып кетейин.

Тогуз-Торо, Куртканын
Топурагын кечейин.
Өлгөн болсо сөөгүн бер,
Булгаарыга ороюн.
Ата-баба жаткан жер,
Арстанбапка коёюн.

Чоң кисеге салайын,
Жериме алып барайын,
Эли сөөгүн кордобойт
Чогулткамын далайын.

Үңүрөйүп хан айтты:

— Үч мөрөйгө чыдасаң
Ашан берем кишинди,
Сынап көрөм күчүңдү.

Балбан болсоң туруп бер,
Казыналык багылган
Кашкар жактан алынган
Чоңдугу сага барабар.
Жолборстой күчтүү чамынган.
Чөкө келип далыңдан
Көмөлөтө бир тебет,
Сынса мейли кабыргаң.

Күүлөнүп келип алдынан
Көкүрөккө бир тебет.
Туруштук бербей жыгылсаң
Жапа тырмак эл тебет.

Токмок жеп үйгө кайтасың,
Көргөнүңдү айтасың.
Үчүнчүсүн дагы айтам
Азыр отур ти жерге,
Күңкү кытай калың журт
Көрүп турсун бу жерде.

8. ТОБООК ЧЫДАДЫ

Хан айткан соң отурду
Тизе бүгүп чөк түшүп.
Тиги да чоң дөө экен
Эл карады көз түшүп.

Чуркап келип бир тепсе
Өзү кайра жыгылды.
Караңгылап эки көз
Бардап-бардап жумулду.

Экинчи мөрөй дагы ошо
Далы ортого бир тепти.
Күрсү тийген эмедей
Добуш чыгып дүңк этти.

Анда Тобоок муну айтат:
— Олтургузуп тептирдиң,
Өпкө-боорум эздирдиң.

Кызыл камчы манжу деп,

Айрыкча ду-ду, Добай деп,
Илгертен айткан мындайды
Ошол ырас турбайбы.
Олтуртуп коюп урганың,
Мал ачуу да жан ачуу.
Мындай кордук ишиңе
Мындан ары чыдабайм.

Туруп берсин балбаның,
Мен да тээп көрөйүн
Ажалым жетсе өлөйүн,
Адил болсоң күрөштүр
Күчүн өзүм ченейин.

Жыкканы мөрөй алуучу,
Жыгылган куру калуучу.
Илгертен берки расми
Кыргызда адат как ушу.

Дегенине макул деп
Айтканына түшүндү.
Башка жерге жөнөштү
Ченейин деп күчүңдү.

9. ЗЫНДАНГА КЕЛИШТИ

Күнөөкөр кирчү абактын
Дарбазасы чоюндан.
Алты качыр ачалбай
Кендир аркан чоюлган.

Каалгада туткадан
Колуна кармап тарт деди.
Күчүң келсе кош колдоп,
Дарбазаны ач деди.

Ошол абак толтура
Күнөөкөр бар камалган.
Ажыратып таанып ал
Издеп келген кишиңди
Беш-алты жүз адамдан.

Дегенинде сүйүндү,
Элдин баары үйүлдү.
Чоюн эшик дарбаза
Туткасынан кармаса
Төрт манжасы баткан жок,

Мына кызык тамаша.
Ортону менен сөөмөйүн
Илип алып туткага
Булкуп сууруп алганда
Ызаланып падыша
Нааразы болгон устага.

Ал устаны алдырып
Мойнуна зоолу салдырып:
— Кадоосун бекем орнотпой,
Туткасын да тар кылып
Намысымды кетирдиң
Элге-журтка даң кылып.

Деди дагы устаны
Башын каптап ширеге,
Айдап кетти жасоолдор
Күнөөкөр жатчу түрмөгө.

Ал жерде Тобоок тим турбай
Кетенчиктеп күүлөнүп
Ачуусу келип сүйлөнүп
Дарбазаны бир тепсе
Быркырады, кыйрады.
Какшай түштү шыйрагы.

Алты качыр күч менен
Ачып жапкан дарбаза.
Аңырайтып талкалап
Улукка кылды тамаша
Дешип элдер ыраазы
Тобооктун күчүн сынады.
Белгилүү турат аларга
Дагы шумдук кылаары.

10. ТОБООК КҮНӨӨКӨРЛӨРГӨ КИРДИ

Чептин ичи чоң короо
Бөөт-чөөт тамдар бар.
Албарстыбы, адамбы,
Түркүн-түркүн жандар бар.

Чачтар өсүп жер чийген
Денесинде кийим жок.
Какач баскан, бит баскан
Жашынарга ийин жок.

Тырмак өскөн ороктой
Көрбөгөнгө жомоктой.
Желдет арбын кирбесе
Башкаларын тоотпой.

Адамды көрсө тим эле
Талап кетчү түрү бар.
Баары мастан кемпирдей
Айбалыдай сүрү бар.

Ал кездеги Манжунун
Күнөөкөрү ошондой.
Өмүрү өтөт ал бойдон
Тирүүсүндө бошонбой.

Чач-тырмагын алдырбайт
Боюн сууга салдырбайт.
Эч болбосо денеде
Какачын да кырдырбайт.
Зоолу кишен бүтүндө
Аркан бою жылдырбайт.

Беш-алты жүз күнөөкөр
Барын катар тургузду.
Арасынан кишиңди
Таанып ал деп киргизди.

Күнөөкөрлөр тизилип
Олтурушат жанаша.
Буларда кайдан болсун деп,
Көз жүгүртүп караса,

Баары эле бирдей айбаалы,
Тобоок таппай айланы.
Эми кандай кылам деп
Добуш салып калганы.

О, Жанболот барсыңбы! —
Деген үнү угулду.
Турам деп чачка чалынып
Өйдөлөнүп жыгылды.

Жанындагы баласы
Жыйырма бир жаштагы.
Турам деп Берик жалгызы
Жыгылып кете жаздады.

Ач-арбак болуп калыптыр
Аябай эле арыптыр.

Атасына кошоктоп
Ага да зоолу салыптыр.

Өздөрү каткан ыргайдай,
Биттери болгон торгойдой,
Улуктан Тобоок сурады
Кетейин жолдо кор болбой.

Матадан көйнөк дамбар бер,
Тамак-аштан жардам бер.
Жылуу суу менен ак самын
Какачын эзем андан бер.

Дегенден соң буркурап
Ата-бала ыйлады.
Көлкүлдөтүп көл кылып
Көздүн жашын тыйбады.

Боз кисенин жанында,
Булгаарыдан кылабдан¹
Анын ичи толтура,
Тырмак алчу чырабжал².
Кайчысы бар, тарак бар,
Күзгүсү бар карап кал.

Жалкыны карыш устара
Ал өзүнчө кынында.
Чач алам деп курчутту
Жанууру бар шамында.

Дене-боюн тазалап
Киринтип сууга салганча,
Кырып-сүртүп какачын
Тырмактарын алганча,
Машрөөдөн³ тигилген
Көйнөк-ыштан, бүт кийим
Баласына, өзүнө
Эки сыйра жуп кийим
Алып келип кийгизди,
Ээн үйгө киргизди.

Беш-алты күн коноктоп
Оокатын берди аябай.
Он бир жылдык зындандын
Запкысы бойдон тарабай,
Ден соолуктан кемиген,

¹ Тиш чукур, шибеге, устара сайчу кын.

² Маки.

³ Мата

Басууга тың жарабай.
Эки бутун чор басып
Кетпептир шишик тарабай.

Жаңыртып кийим кийинди,
Өлмөк эле тирилди.
Ичип-жеп абдан багылды,
Бактына Тобоок кабылды.
Баласы экөө ошентип
Он бир жылда табылды.

Кайратында үч качыр
Азык арткан күч качыр,
Баарысы күчтүү төрт качыр.
Ат ордуна миништи
Айлына карай жүрүштү.

Ошол тапта ойрондор
Отурганын, турганын
Байкап жүргөн турбайбы.
Уу беришке буларга
Чайкап жүргөн турбайбы.
Баласы Берик сындарын
Курачысы¹ байкаптыр,
Баарынан кыйын чыгарын
Билип башын чайкаптыр.

Эр жеткенде бул бала
Капкалуу калаа ээлейт го,
Кысасын алып манжудан
Баш чеңгелдеп мээлейт го.
Калаалуу коргон Бээжиндин
Чебин келип бузат деп,
Ушу баштан камынып
Салайын буга тузак деп,
Үч күнгө болжоп уу бердим
Бачымыраак узат деп,
Падышага курачы
Кайта-кайта айткан го.
Бир топ күнү өр алып,
Элине булар кайткан го.
Төрт качыр бар олжосу
Жүктөгөнү жол азык
Үстү-башы жаңырып,
Буйруп туру туз насип.

¹ Сынчы.

СӨЗ АКЫРЫ

Тобоок чыкты падыша турган жерден,
Ат ордуна качыр минип катаал көргөн.
Туткундан Жанболотту ажыратып,
Кош эми деп жол алган ошол элден.

Бээжинден үч күн бери жылганында,
Баласы жыйырма жаш кырдалында
Өлүптүр, этин шылып, сөөгүн алып,
Бапестеп орогон дейт булгаарыга.
Душмандын жергесине койбоймун деп,
Өлүктү касиеттеп коргоймун деп,
Колтуктап келе берген алыс жолдон
Антпесем атым Тобоок болбоймун деп.

Ариеттеп Күрткага көмөбүз деп,
Кантели кудай салса көрөбүз деп,
Эл айтса бир да бирин тилин албай
Арстанбап чоң мазарга жөнөйбүз деп.

Алып барып сөөгүн анда койгон дешет,
Анык иш, нак ушундай болгон дешет.
Тобооктун атындагы жайлоосу бар,
Батышын Бала таман, коргон дешет.

Кыргыздын ошо кезде анты ошондой,
Ар уруу өз-өзүнүн шарты ошондой.
Кыпчактан кызыл арстан жаткан жер деп
Ардактап мазар күткөн калк ошондой.

Не дейли ал кездеги үрп-адатка,
Антпесе калат экен жаман атка.
Ал кездеги ушу убакка дейре кыргыз
Сыйынып келе берет Арстанбапка.

Чыксын деп даңазалайм алптын атын,
Балага тийгизген чоң шарапатын.
Жырткычтын туткунунан алып чыкса,
Неге айтпайм жапаа чеккен далалатын.

Жол кайда, ханы кайда, Бээжин кайда
Калың эл, кара ыктай ошол жайда.
Ата-бала башына ширге каптап,
Жер түбүнө алып кетсе алда кайда,
Эл келип тапшырган иш оңой бекен,
Жөө жүрүп барып келиш он төрт айда.

Чыдамдуу, бардашынан баатыр дедим,

Чоңдугун алп Жолойго жакын дедим.
Өлүү-тирүү экөөнү тең алып келип,
Жытаткан Тянь-Шандын атыр желин.

Атантай, Тайлак баатыр андан экен,
Ага каршы Кокондун хандары экен,
Кыргызды боштондукка чыгарам деп,
Жол тосуп, жасоо айрып барган экен.

Бел ашып аскер башчы арап менен
Беттешип, жеке чыгып сайган экен.
Бычандын Көк-Суу деген өрөөнүндө
Арап өлгөн деген атка калган экен.

Буларды көрбөсөк да уккан үчүн
Узартып көркөмдөдүм баатыр күчүн,
70 жаштан ашып картайганда
Кетсе да ыраазы болдум жарым күчүм.

Бул сөздү жер суусунан баштап эле,
Тобоокту жазгын деп эл, айткан эле.
Ан үчүн жаштарыма тартууладым
Жетимиш экимдеги жазмам эле.

Окуп кой жаш-карылар, бурадарым,
Фольклор, мурас жыйнап убарамын,
Бар болсо сөз ичинде каталары
Кечирим, өзүңөрдөн суранамын.

МАЗМУНУ

АЛП ТОБООК — ТАРЫХЫЙ ИНСАН	5
АЛП ТОБООК.....	14
1. АЛП ТОБООК ТУУРАЛУУ БАЯН (А. СЫДЫКОВДУН ВАРИАНТЫНДА).....	15
2. АЛП ТОБООКТУН ПАЙДАЛАНГАН ЖАРАКТАРЫ.....	16
3. АЛП ТОБООКТУН СООДАГА ЖӨНӨШҮ	18
4. АЛП ТОБООКТУН КӨК АРТТЫН БЕЛИНЕН КЫШТЫН КҮНҮ МАЛ АШЫРЫП КЕЛИШИ.....	22
5. АЛП ТОБООК МЕНЕН КАРА БӨРК	28
6. АЛП ТОБООКТУН УУГА ЧЫГЫШЫ.....	36
7. ЖАНБОЛОТТУН ТУТКУНДАЛЫШЫ	42
8. ЖАНБОЛОТТУН АЯЛЫ АЛМАНЫН ЧОГУЛГАНДАРГА АЙТКАН СӨЗҮ.....	43
9. АЛП ТОБООКТУ ЧАКЫРЫП КИШИЛЕРДИН КЕЛИШИ.....	46
10. ЖАНБОЛОТТУН ТУТКУН БОЛУШУН АЛП ТОБООККО АРТЫКТЫН БАЯНДАШЫ	47
11. АЛП ТОБООКТУН ЖООБУ	55
12. АЛП ТОБООКТУН КЫТАЙГА БАРЫШЫ ТУУРАЛУУ ТУУГАНДАРЫНА КЕҢЕШКЕНИ.....	57
Карачтын эл чакырышы.....	57
13. АЛП ТОБООКТУН КЕЛГЕН ЭЛГЕ КАЙРЫЛУУСУ	60
14. ЖАЛГАМЫШТЫН СӨЗҮ	63
15. САРЫКТЫН СӨЗҮ	64
16. НОРУЗБАЙДЫН СӨЗҮ	65
17. БОКОНУН СӨЗҮ	67
18. ТОБООКТУН ОЮНУН ЖЫЙЫНТЫГЫ	69
19. АЛП ТОБООККО АРТЫКТЫН ЭКИНЧИ КЕЛИШИ.....	70
20. АЛП ТОБООКТУН НАРЫН ДАРЫЯСЫНАН ӨТҮШҮ	74
21. АЛП ТОБООКТУ ТОСУУ, СЫРДАШУУ, КЫТАЙГА УЗАТУУ	81
22. АЛП ТОБООКТУН САЗАН БИЙДИН ҮЙҮНДӨ БОЛУШУ	86
23. АЛП ТОБООКТУН БЭЭЖИНГЕ БАРЫШЫ.....	91
24. АЛП ТОБООКТУН КЫТАЙ ХАНЫНА ЖОЛУГУШУУСУ.....	96
25. АЧА САНДЫН АЛП ТОБООККО КОЙГОН ШАРТТАРЫ	100
26. АЛП ТОБООКТУН «ЖЫҢ» БАЛБАН МЕНЕН КАРМАШКАНЫ.....	101
27. АЛП ТОБООКТУН ЭКИНЧИ ШАРТТЫ АТКАРЫШЫ	104
28. АЛП ТОБООКТУН КАҢДЫ МЕНЕН ДОСТОШКОНУ	106
29. АЛП ТОБООКТУН ТУТКУНДАРДЫ ТААНЫП АЛЫШЫ	109
30. АЛП ТОБООКТУН	112
СЕПИЛДИН ДАРБАЗАСЫН АЧЫП ЖАПКАНЫ.....	112
31. АЛП ТОБООКТУН АЧА САНГА КАЙРЫЛУУСУ.....	114
32. КЫТАЙ СЫНЧЫНЫН БААТЫРЛАРДЫ СЫНАГАНЫ.....	115

33. АЛП ТОБООК МЕНЕН КАНДЫНЫН КОШТОШКОНУ	118
34. АЛП ТОБООКТУН КЫРГЫЗ ЖЕРГЕСИНЕ КАЙТЫП КЕЛИШИ	119
АЛП ТОБООК (А. ЧОРОБАЕВДИН ВАРИАНТЫНДА)	125
1. ЭСКЕРТМЕ	127
2. ЖАНБОЛОТТУН КАРМАЛЫШЫ.....	130
3. ЭЛ МАКСАТЫ	132
4. ТОБООК ҮЙДӨН ЧЫКТЫ.....	133
5. МАКСУТ БИЙ ЖОЛУКТУ.....	137
6. ТОБООК ЖОЛГО ЧЫКТЫ	141
7. ТОБООК АЙТТЫ	144
8. ТОБООК ЧЫДАДЫ	148
9. ЗЫНДАНГА КЕЛИШТИ	149
10. ТОБООК КҮНӨӨКӨРЛӨРГӨ КИРДИ	150
СӨЗ АКЫРЫ	154

Адабий-көркөм басылыш
«Эл адабияты» сериясы

АЛП ТОБОУК
ШАБДАН КАЗАЛЫ
ЖЕТИ ЭРДИН ӨЛҮМҮ

18-том

Түзгөндөр: *А. Акматалиев, К. Кырбашее, Н. Өмүрзакова*
Көркөмдөгөн сүрөтчүсү *Р. А. Исаков*

Басманын башкы редактору *К. Ишимканов*
Редактору *С. Айткулова*
Сүрөт редактору *И. Васильев*
Техн. редактору *М. Курбанбаева*
Корректору *Р. Сакелова*

ИБ № 997

Терүүгө 18.07.02. берилди. Басууга 26.09.02. кол коюлду. Кагаздын
форматы 84×108¹/₃₂. Көлөмү 17,5 физ. басма табак, 10,92 шарттуу
басма табак. Нускасы 2000. Заказ № 2106. Келишимдик баа.

«Шам» басмасы

Т. Суванбердиев атындагы «Кыргызполиграфкомбинат»
акционердик коому
720005, Бишкек ш., Суванбердиев көчөсү, 102.